

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

1968-2005 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SALİH TÜREDİ

OCAK - 2007

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

1968–2005 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ

SALİH TÜREDİ

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (İktisat)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 05.01.2007

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 25.01.2007

Tezin Danışmanı: Prof. Dr. Harun TERZİ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Hilmi ZENGİN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nebiye YAMAK

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

OCAK - 2007

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Ekonomik ve sosyal açıdan toplumun yaşam kalitesini arttırarak ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek, gelişme sürecinde olan ülkelerin temel makro hedeflerinden bir tanesidir. Bu amaçla, gelişmekte olan ülkeler belirli dönemleri kapsayacak şekilde kalkınma planları hazırlamakta ve uygulamaktadırlar Ekonomik kalkınmayı hedefleyen kalkınma planlarının temel unsurlarından bir tanesi de yatırım harcamalarıdır. Ancak, gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından bir tanesini oluşturan sermaye yetersizliği, söz konusu ülkelerde, hedeflenen yatırım düzeylerine ulaşılmasına imkan vermemektedir.

Bu çalışmada, kamu ve özel sektör sabit sermaye yatırım harcamaları ile, doğrudan yabancı sermaye yatırım harcamalarının Türkiye'nin 1968-2005 dönemindeki ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde ve hazırlanma sürecinin her aşamasında değerli bilgilerini ve zamanını benden esirgemeyerek her fırsatta çalışmamla yakından ilgilenen, eleştirileriyle yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Harun TERZİ'ye teşekkür ve minnetimi özellikle belirtmek istiyorum.

Bununla birlikte, yönlendirme ve katkılarıyla çalışmanın tamamlanmasında emeği geçen, Doç Dr. Haydar AKYAZI'ya, Doç. Dr. Ayşe GÜNER'e ve Arş. Görevlisi Serdar KURT'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, eğitim hayatımın başından itibaren her konuda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve karşılaştığım zorluklar karşısında her zaman bana cesaret veren müstakbel eşim Yeşim ÇAY'a da teşekkürlerimi sunarım.

Trabzon, Ocak 2007

Salih TÜREDİ

01. İçindekiler

	<u>Sayfa Nr.</u>
0. SUNUŞ.....	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VII
03. Summary.....	VIII
04. Tablolar Listesi.....	IX
05. Şekiller Listesi.....	XII
06. Grafikler Listesi.....	XIII
07. Kısaltmalar Listesi.....	XVI
GİRİŞ.....	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	3-20
10. Yatırım ve Ekonomik Büyüme Kavramları.....	3
100. Yatırım Kavramı.....	3
101. Sabit Sermaye Yatırımları.....	4
102. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Belirleyicileri.....	4
11. Yatırım ve Büyüme İlişkisi.....	6
110. Kamu Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	6
111. Özel Sektör Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi..	8
112. Yabancı Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	11
12. Yatırım ve Büyüme İlişkisinin Kuramsal Çerçevesi.....	13
120. Klasik İktisadi Düşüncede Yatırım ve Büyüme İlişkisi.....	13

121. Keynesyen İktisadi Düşüncede Yatırım ve Büyüme İlişkisi.....	14
122. Neo-Klasik İktisadi Düşüncede Yatırım ve Büyüme İlişkisi.....	16
123. İçsel Büyüme Teorilerinde Yatırım ve Büyüme İlişkisi.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

2. YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE LİTERATÜR.....	21-43
20. Kamu ve Özel Sektör Yatırım Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar.....	21
21. Doğrudan Yabancı Yatırım Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1980-2005 DÖNEMİ YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ GELİŞMELER.....	44-103
30. 1980-1989 Dönemi.....	44
300. Kamu Sektörü SSY Harcamaları.....	44
301. Özel Sektör SSY Harcamaları.....	49
302. DYY Harcamaları.....	52
303. Ekonomik Büyüme.....	58
31. 1990-1999 Dönemi.....	63
310. Kamu Sektörü SSY Harcamaları.....	63
311. Özel Sektör SSY Harcamaları.....	68
312. DYY Harcamaları.....	73
313. Ekonomik Büyüme.....	79
32. 2000-2005 Dönemi.....	84
320. Kamu Sektörü SSY Harcamaları.....	84
321. Özel Sektör SSY Harcamaları.....	89
322. DYY Harcamaları.....	93
323. Ekonomik Büyüme.....	98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	
ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR İNCELEME.....	104-128
40. Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti.....	104
41. Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler.....	104
42. Korelasyon Analizi.....	107
43. Birim Kök (Durağanlık) Analizi.....	109
44. Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon Testi.....	114
45. Hata Düzeltme Modeli.....	119
46. VAR (Vektör Otoregressif) Yöntemi	121
5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	129-135
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	136-150
EKLER.....	151-153
ÖZGEÇMİŞ.....	154

02. Özet

Yatırım harcamaları, bir ekonominin genel dengesi içerisinde yer alan önemli harcama kalemlerinden bir tanesidir. Sermaye birikimi ile işgücü verimliliğini arttırmak, teknolojik gelişmeye katkıda bulunmak ve üretim seviyesini yükseltmek suretiyle, ekonomideki kaynakların etkin kullanımına olanak sağladığı için yatırım harcamaları, hem makro ekonomik modellerde hem de ekonomik büyüme modellerinde, sürdürülebilir büyümenin dinamiklerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yatırım harcamaları, makro ekonomik politikalar açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışmada ilk olarak, kavramsal ve kuramsal çerçevede kamu, özel ve doğrudan yabancı yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Daha sonra, ikinci bölümde yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin değişik ülke deneyimleri ile incelendiği literatür araştırması yapılmıştır. Son olarak çalışmada, 1980–2005 döneminde Türkiye’de ekonomik büyüme oranları ve yatırım harcamalarındaki gelişmeler incelenerek, uygulanan ekonometrik modellerle 1968-2005 döneminde yatırım harcamalarının Türkiye’nin ekonomik büyümesini ne yönde etkilediği araştırılmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinde kamu, özel ve doğrudan yabancı sabit sermaye yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde güçlü ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, kamu ve özel sektör yatırımları arasında kısa ve uzun dönemde herhangi bir ilişki olmamakla birlikte, kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırımlarına kıyasla büyümeyi daha fazla etkilediği belirlenmiştir.

03. Summary

Investment spendings are one of the major spending injections in the sense of general economic equilibrium. Investment spendings increasing economic efficiency by improving capital accumulation, labor productivity, technology and production are accepted as a dynamic component of sustainable growth in both macro economic models and economic growth models. Therefore, investment spendings have great importance for the macro economic policies.

In this study, firstly the effects of public, private and foreign direct investment spendings on economic growth were analyzed in conceptual and theoretical framework. Then, in the second part, the relations between investment spendings and economic growth in the literature are reviewed for the various countries experience. Finally, the relations between growth rates and investment spendings during the period of 1980-2005 have been presented; and the effect of investment spendings on the growth rate in the Turkish economy has been analyzed for the period of 1968-2005 by utilizing econometric models.

As a result, it is being determined that there is strong and positive relations from public, private and foreign direct investment to economic growth. Although, this study finds no relation between public and private investment spendings in neither short nor long run, public investment spendings have more impact on economic growth than that of private investment spendings.

04. Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Gelişmekte Olan Ülkelerde Yatırım, Büyüme ve Gelir İlişkisi.....	9
2	Kamu ve Özel Sektör Yatırım Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar.....	35-36
3	DYY Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar.....	43
4	Kamu Sektörü SSY Harcamaları (1980-1989, bin YTL), (1987 = 100).....	45
5	Kamu Sektörü SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (1980-1989), (Cari Fiyatlarla).....	47
6	Özel Sektör SSY Harcamaları (1980-1989, bin YTL), (1987 = 100).....	49
7	Özel Sektör SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (1980-1989), (Cari Fiyatlarla).....	51
8	DYY Harcamaları (1980-1989, milyon \$).....	53
9	DYY Harcamalarının Gerçekleşme Oranları (1980-1989).....	54
10	DYY İzinlerinin Sektörel Dağılımı (1980-1989, milyon \$).....	56
11	GSMH (1980-1989, bin YTL), (1987 = 100).....	59
12	Sektörel Büyüme Oranları (%), (1980-1989).....	61
13	Kamu Sektörü SSY Harcamaları (1990-1999, bin YTL), (1987 = 100).....	63
14	Kamu Sektörü SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (1990-1999), (Cari Fiyatlarla).....	65
15	Özel Sektör SSY Harcamaları (1990-1999, bin YTL), (1987 = 100).....	68
16	Özel Sektör SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (1990-1999), (Cari Fiyatlarla).....	70

17	DYY Harcamaları (1990-1999, milyon \$).....	74
18	DYY Harcamalarının Gerçekleşme Oranları (1990-1999).....	75
19	DYY İzinlerinin Sektörel Dağılımı (1990-1999, milyon \$).....	76
20	GSMH (1990-1999, bin YTL), (1987 = 100).....	79
21	Sektörel Büyüme Oranları (%), (1990-1999).....	83
22	Kamu Sektörü SSY Harcamaları (2000-2005, bin YTL), (1987 = 100).....	85
23	Kamu Sektörü SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (2000-2005), (Cari Fiyatlarla).....	87
24	Özel Sektör SSY Harcamaları (2000-2005, bin YTL), (1987 = 100).....	89
25	Özel Sektör SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (2000-2005), (Cari Fiyatlarla).....	91
26	DYY Harcamaları (2000-2005, milyon \$).....	94
27	Özelleştirme ve DYY Harcamaları (2000-2005, milyon \$).....	95
28	DYY Girişlerinin Sektörel Dağılımı (2000-2005, milyon \$).....	96
29	GSMH (2000-2005, bin YTL), (1987 = 100).....	99
30	Sektörel Büyüme Oranları (%), (2000-2005).....	102
31	Serilere Ait Temel İstatistikler (1968-2005, (bin YTL).....	105
32	Serilere Ait Temel İstatistikler (1970-2005, milyon \$).....	106
33	Pearson Korelasyon Matrisi.....	108
34	Pearson Korelasyon Matrisi.....	108
35	Seviyesinde Birim Kök Testi.....	112
36	Birinci Farkında Birim Kök Testi.....	113
37	Seviyesinde Birim Kök Testi.....	113
38	Birinci Farkında Birim Kök Testi.....	113
39	Maksimum Özdeğer ve İz Testi Hipotezleri.....	115
40	Johansen-Juselius Ko-entegrasyon Testi Sonuçları.....	116
41	GSMH-KY-ÖY Sonuç Vektörü.....	117
42	GSMH-KY Sonuç Vektörü.....	117
43	GSMH-ÖY Sonuç Vektörü.....	118
44	GSMH-TY Sonuç Vektörü.....	118

45	GSMH-DYY Sonuç Vektörü.....	118
46	Hata Düzeltme Testi Sonuçları.....	120
47	VAR Analizi (F-istatistikleri).....	123
48	GSMH'nın Varyans Ayrıştırması (%).....	123
49	KY'larının Varyans Ayrıştırması (%).....	124
50	ÖY'ların Varyans Ayrıştırması (%).....	124
51	VAR Analizi (F-istatistikleri).....	125
52	GSMH'nın Varyans Ayrıştırması (%).....	125
53	TY'larının Varyans Ayrıştırması (%).....	126
54	VAR Analizi (F-istatistikleri).....	127
55	GSMH'nın Varyans Ayrıştırması (%).....	127
56	DYY'ların Varyans Ayrıştırması (%).....	128

05. Şekiller Listesi

<u>Sekil Nr.</u>	<u>Sekil Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Ekonomik Büyümenin Analitik Çerçevesi.....	5

06. Grafikler Listesi

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Kamu Sektörü SSY Harcamaları (1980-1989, bin YTL).....	46
2	Kamu Sektörü İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1980-1989).....	47
3	Kamu Sektörü Ulaştırma ve Enerji SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1980-1989).....	48
4	Özel Sektör SSY Harcamaları (1980-1989, bin YTL).....	50
5	Özel Sektör İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1980-1989).....	51
6	Özel Sektör Konut SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1980-1989).....	52
7	DYY Harcamaları (1980-1989, milyon \$).....	54
8	DYY Harcamaları Gerçekleşme Oranları (%), (1980-1989).....	55
9	İmalat Sektöründe İzin Verilen DYY Harcamaları (%), (1980-1989).....	56
10	Hizmetler Sektöründe İzin Verilen DYY Harcamaları (%), (1980-1989).....	57
11	DYY İzinlerinde Ortalama Sektör Payları (%), (1980-1989)	58
12	GSMH (1980-1989, bin YTL), (1987 = 100).....	60
13	GSMH'da Değişme (%), (1980-1989).....	60
14	GSMH'da Sektör Payları (%), (1980-1989).....	61
15	Sektörel Büyüme Oranları (%), (1980-1989).....	62
16	Kamu Sektörü SSY Harcamaları (1990-1999, bin YTL).....	64
17	Kamu Sektörü İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1990-1999).....	66
18	Kamu Sektörü Ulaştırma ve Enerji SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1990-1999).....	67

19	Özel Sektör SSY Harcamaları (1990-1999, bin YTL).....	69
20	Özel Sektör İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%) (1990-1999).....	72
21	Özel Sektör Konut ve Ulaştırma SSY Harcamalarındaki Değişme (%) (1990-1999).....	73
22	DYY Harcamaları (1990-1999, milyon \$).....	74
23	DYY Harcamaları Gerçekleşme Oranları (%) (1990-1999).....	76
24	İmalat Sektöründe İzin Verilen DYY Harcamaları (%) (1990-1999).....	77
25	Hizmetler Sektöründe İzin Verilen DYY Harcamaları (%) (1990-1999).....	78
26	DYY İzinlerinde Ortalama Sektör Payları (%) (1990-1999).....	78
27	GSMH (1990-1999, bin YTL), (1987 = 100).....	80
28	GSMH'da Değişme (%) (1990-1999).....	81
29	GSMH'da Sektör Payları (%) (1990-1999).....	83
30	Sektörel Büyüme Oranları (%) (1990-1999).....	84
31	Kamu Sektörü SSY Harcamaları (2000-2005, bin YTL).....	86
32	Kamu Sektörü İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%) (2000-2005).....	88
33	Kamu Sektörü Ulaştırma, Enerji ve Eğitim SSY Harcamalarındaki Değişme (%) (2000-2005).....	88
34	Özel Sektör SSY Harcamaları (2000-2005, bin YTL).....	90
35	Özel Sektör İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%) (2000-2005).....	91
36	Özel Sektör Konut ve Ulaştırma SSY Harcamalarındaki Değişme (%) (2000-2005).....	92
37	DYY Harcamaları (Net), (2000-2005), (milyon \$).....	95
38	İmalat Sektörünün DYY girişlerindeki Değişmesi (%) (2000-2005).....	97
39	Hizmetler Sektörünün DYY girişlerindeki Değişmesi (%) (2000-2005).....	98
40	DYY Girişlerinde Ortalama Sektör Payları (%) (2000-2005).....	98

41	GSMH (2000-2005, bin YTL), (1987 = 100).....	100
42	GSMH'da Değişme (%), (2000-2005).....	101
43	GSMH'da Sektör Payları (%), (2000-2005).....	102
44	Sektörel Büyüme Oranları (%), (2000-2005).....	103
45	KY, ÖY, GSMH (1968-2005).....	105
46	TY, GSMH (1968-2005).....	106
47	DYY, GSMH (1970-2005).....	107
48	GSMH, KY Harcaması İlişkisi.....	109
49	GSMH, ÖY Harcaması İlişkisi.....	109
50	GSMH, TY Harcaması İlişkisi.....	109
51	GSMH, DYY Harcaması İlişkisi.....	109

07. Kısaltmalar Listesi

AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
AB	: Avrupa Birliği
AIC	: (Akaike Information Criterion) Akaike Bilgi Kriteri
ADF	: (Augmented Dickey Fuller) Genişletilmiş Dickey-Fuller
BIC	: (Bayesian Information Criterion) Bayesyen Bilgi Kriteri
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
ECM	: (Error Correction Model) Hata Düzeltme Modeli
EKK	: En Küçük Kareler
FEM	: (Fixed Effect Model) Sabit Etkiler Modeli
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GMM	: (Generalized Method of Moment) Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: (International Monetary Fund) Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
KP	: Kalkınma Planı
KY	: Kamu Yatırımları
NAFTA	: (North American Free Trade Agreement) Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
OECD	: (Organization for Economic Cooperation and Development) Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ÖY	: Özel Yatırımlar
PP	: Phillips-Perron
S	: Sayfa
SEM	: (Simultaneous Equation Model) Eş Anlı Denklem Modeli
SSY	: Sabit Sermaye Yatırımı
SUR	: (Seemingly Unrelated Regression) Görünüşte İlişkisiz Regresyon

TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TSPAKB	: Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği
TUSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
T_h	: Hesaplanan T Değeri
T_t	: Tablo Kritik Değeri
UÖŞ	: Ulus Ötesi Şirket
VAR	: (Vector Autoregressive) Vektör Otoregresif
VECM	: (Vector Error Correction Model) Vektör Hata Düzeltme Modeli
YTL	: Yeni Türk Lirası
2AEKK	: İki Aşamalı En Küçük Kareler
3AEKK	: Üç Aşamalı En Küçük Kareler

GİRİŞ

Gelişmiş veya gelişme sürecindeki ülkelerin temel makro ekonomik hedeflerinden bir tanesi; ekonomideki tasarruf oranlarını ve üretim kapasitesini artırarak, milli gelir ve istihdam düzeyini yükselterek, kısacası mevcut kaynakları optimum etkinlikte kullanarak sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlamaktır. Sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin elde edilmesinde yatırım harcamalarının stratejik bir önemi vardır. Yatırım harcamaları, ekonomik büyüme sürecinde, ekonominin üretim kapasitesi üzerinde doğrudan etkili olan üretim faktörlerinin marjinal verimliliklerini arttırmaktadır. Yatırım harcamalarına stratejik önem kazandıran diğer bir kriter ise, yatırım harcamalarının aktif bir değişken olmasıdır. Bir ekonomideki toplam harcama kalemlerinden bir tanesini oluşturan yatırım harcamaları milli gelir, istihdam ve üretim düzeyi gibi makro ekonomik denge unsurlarında meydana gelen dalgalanmaların büyük bir kısmını açıklamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, yatırım harcamaları ekonomik büyümenin en önemli dinamiklerinden bir tanesidir.

Bununla birlikte az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde tüketim oranlarının yüksek buna karşılık tasarruf oranlarının yetersiz oluşu dolayısıyla, sermaye birikiminin az olması, söz konusu ülkelerin ekonomik kalkınmaları önündeki en önemli engeli teşkil etmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde yatırımların sermaye birikimine katkı sağlayacak bir şekilde rasyonel, yüksek verimliliğe ve karlılığa sahip sektörlerde yapılması önemlidir.

Yatırım harcamalarının kamu, özel ve doğrudan yabancı yatırım harcamaları şeklinde üçlü bir ayrıma tabi tutulduğu bu çalışmada, 1968-2005 döneminde Türkiye ekonomisinde, yatırımların ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu çerçevede birinci bölümde yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme ile ilgili kavramsal bilgi verilmesinin ardından, teorik ve kuramsal çerçevede kamu, özel ve doğrudan yabancı yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmıştır.

İkinci bölümde, literatürde bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Literatür çalışması kamu ve özel yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini ve doğrudan

yabancı yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar şeklinde iki kısma ayrılarak tarihsel bir sıralama ile verilmiştir.

Üçüncü bölümde, 1980-1989, 1990-1999 ve 2000-2005 dönemleri olmak üzere yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme ile ilgili gelişmeler incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, Türkiye ekonomisinde yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme yapılmıştır. Bu bölümde birim kök testi, hata düzeltme modeli, Johansen-Juselius ko-entegrasyon testi ve VAR analizi uygulanmıştır.

Beşinci ve son bölümde ise, çalışmanın kısa bir özeti verildikten sonra, çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilerek, konuyla ilgili öneriler yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ : KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

10. Yatırım ve Ekonomik Büyüme Kavramları

100. Yatırım Kavramı

Yatırım, belirli bir süre içerisinde sermaye birikimine katkıda bulunmak amacıyla yapılan harcamalardır. Çağdaş ekonomi kuramında gerek makro ekonomik modellerde gerekse ekonomik büyüme modellerinde yatırım harcamalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Yine, yatırım harcamaları, makro düzeyde milli gelir muhasebesinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmekte, ekonomik büyüme ve kalkınma olaylarının dinamiklerinden birini oluşturmaktadır (TÜRKAY, 1998, s.14).

Bu açıdan bakıldığında yatırım harcamaları iki nedenle makro ekonominin ana konularından bir tanesidir. Birincisi, yatırım harcamalarındaki dalgalanmalar iktisadi çevrimlerdeki gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) hareketlerinin büyük bir kısmını açıklamaktadır. İkincisi, yatırım harcamaları, ekonominin fiziksel sermaye birikimine hangi hızla katkıda bulunulduğunu belirlemekte ve böylece ekonominin uzun dönem büyüme performansının belirlenmesine yardımcı olmaktadır (DORNBUSCH-FISCHER, 1998, s.331).

Yatırım harcamalarını çok sayıda kategoriye ayırmak mümkündür. Fakat temelde araştırmanın konusu kamu, özel ve yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilen sabit sermaye yatırım harcamaları (SSY) ve bunların ekonomik büyümeyle ilişkisi olduğundan ilk olarak SSY'ları ortaya konulmuş, daha sonra, yatırım ve büyüme ilişkisi çerçevesinde, diğer faktörler yerine yerli ve yabancı SSY'larının büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir.

101. Sabit Sermaye Yatırımları (SSY)

SSY'ları, üretim faktörlerinin mal ve hizmet üretimini çoğaltmak, özellikle gelecek dönemlerde tüketim ve ihracat imkânlarını artırmak amacıyla belli bir önem içinde reel sermayenin artırılması, korunması ve düzenlenmesi için kullanılmasıdır. İktisadi literatürde SSY'ları; yenileme ve devamlılık yatırımları, yeni yatırımlar ve tamamlama yatırımları olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bununla birlikte, bir malın SSY'ı olarak kabul edilmesinin bir takım şartları vardır (KARLUK, 2001, s.99):

- Üretim sürecinde kullanılmalıdır. Stokta olan bir mal sabit sermaye olarak değerlendirilemez.
- Bir yılı aşkın süredir kullanılmalıdır.
- Sürekli ve tekrarlı bir şekilde kullanılmalıdır.
- Kendisinin de üretilmiş olması gereklidir. Örneğin, arazi gibi üretilmemiş varlıkları edinmek için yapılan harcamalar yatırım harcaması olarak değerlendirilemez.

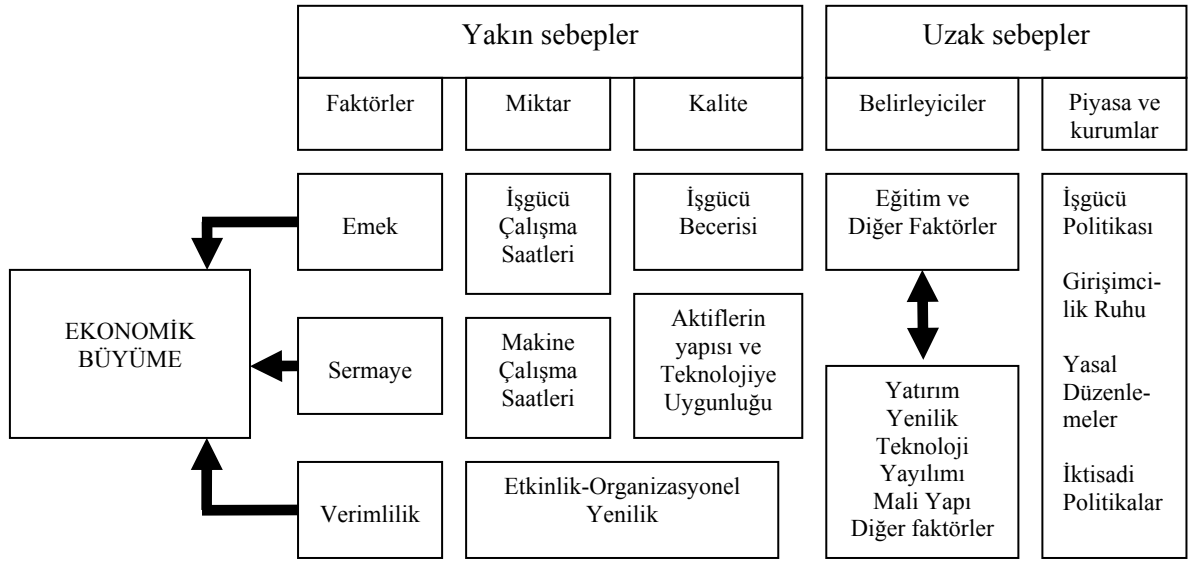
Bu şartlardan herhangi birini taşımayan bir mal SSY'ı olarak kabul edilmemektedir. Ancak, burada sadece tek başına alındığında bir malın SSY'ı olup olmadığı ile ilgili ölçütler verilmiştir. Oysa tek başına yatırım olarak değerlendirilmeyen birçok mal ve hizmet, bağımsız bir projenin tamamlayıcı ögesi olarak değerlendirildiğinde SSY'ı olarak kabul edilmektedir (YILMAZ, 1997, s.1).

102. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Belirleyicileri

Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin miktarındaki artış olarak ifade edilen ekonomik büyüme, genel olarak refah seviyesinde veya milli gelirde artış olarak tanımlanmaktadır (WIKIPEDIA, 03.04.2006). Ekonomik büyüme, bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını yükseltmenin tek yoludur. Bu nedenle, tüm ülkelerin temel makro hedeflerinden biri hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmektir. Aynı şekilde ekonomik büyüme, stok, akım ve değişkenlerde gövde ve hacim olarak artışları ifade etmektedir. Bu artışlar meydana gelirken beşeri ve fiziki sermaye birikimi, yatırım harcamaları ve teknolojik gelişme, büyümeye kaynak oluşturmaktadır. Büyümenin gerçekleşebilmesi için sözü edilen dört kaynağın birlikte çalışması gerekmektedir. Bu

kaynakların birlikte çalışması, verimlilik artışı ve teknolojik gelişme çerçevesinde büyümeye artan oranda katkı yapmaktadır (YILMAZ, 2005, s.63).

İktisadi literatürde ekonomik büyümenin belirleyicileri hususunda çeşitli yaklaşımlar ve bilimsel araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilmiş çok sayıda inceleme ve çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin belirleyici unsurları Şekil 1 yardımıyla açıklanabilir:

Şekil : 1

Ekonomik Büyümenin Analitik Çerçevesi

Kaynak: FEDERICA-RAFAEL-VIRGINIA, 2005, s.5

Büyümeye sebep olan faktörler “yakın sebepler” ve “uzak sebepler” olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Şeklin sol tarafından başlanarak incelenen ilk üç sütun geleneksel üretim fonksiyonu öğeleri, üretim faktörleri (emek ve fiziksel sermaye) ve toplam faktör verimliliği gibi ekonomik büyümeyle daha yakından bağlantılı olan sebepleri ifade etmektedir. Bu kapsamda, çıktı miktarındaki herhangi bir değişme üretim faktörlerinin miktarı ya da kalitesine veya üretim teknolojisindeki değişmelere bağlanabilir. Belirleyicilerin her birinin bağıl önemleri, büyüme muhasebesi hesaplarında yoğun bir biçimde analiz edilmekte ve değerlendirilmektedir (FEDERICA-RAFAEL-VIRGINIA, 2005, s.5).

Şeklin dördüncü ve beşinci sütunlarında ise ekonomik büyümenin uzak sebepleri belirtilmektedir. Eğitim, finansal piyasalara giriş, yatırım harcamaları ve teknoloji yayılımı bu sebeplere örnek olarak gösterilebilir. Belirtilen sebepler, ekonomik büyüme sürecinde ilk üç sütunda belirtilen üretim faktörlerinin miktarı ve kalitesini etkileyerek etkinliğinin artırılmasında oldukça önemli bir role sahiptir. Büyümenin belirleyicilerden olan yatırım harcamaları da ekonominin üretim kapasitesi üzerinde doğrudan etkiye sahip olan sermaye ve emek gibi üretim faktörlerinin marjinal verimliliği üzerinde etkili olması nedeniyle ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Beşinci sütun ise bazı faktörlerin bir önceki sütunda gösterilen faktörlerden etkilendiğini göstermekte ve bu faktörler ekonomik büyümenin derin belirleyicilerini oluşturmaktadır (FEDERICA-RAFAEL-VIRGINIA, 2005, s.5).

11. Yatırım ve Büyüme İlişkisi

110. Kamu Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Kamu yatırım harcamaları, iktisadi literatürde gayri safi milli hasıla (GSMH)'ya yaptıkları etkiye göre sınıflandırılan kamu harcama türlerinden bir tanesidir. Kamu yatırım harcamaları, üretim kapasitesini artırmak ve ülkenin sermaye birikimine ilavede bulunmak için kamu sermayesinin çeşitli üretim faktörlerine yönlendirilmesidir. Bu harcamalar özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemli rollere sahiptir (TEZCEK, 1999, s.9);

- Ekonomik büyüme ve kalkınmanın başlangıç safhasında özel sektörün sermaye birikimi yetersizliği nedeniyle alt yapı yatırımlarının yapılması,
- İlerleyen aşamalarda sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak karlılık unsuru taşımayan fakat toplum faydasına olan gerekli yatırımların yapılması,
- Ekonomik kaynakların israf edilmesinin önlenmesi amacıyla yatırım yapılmasıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen kamu yatırım harcamalarının özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma ve büyüme süreçlerinin ilk evrelerinde önemli bir rol üstlendikleri kabul edilmektedir.

Kamu yatırım harcamalarının çıktısı olan sermaye malları özel sektör yatırım harcamalarının girdisi olarak kullanılabilir; yani kamu yatırımları özel sektör yatırımları için gerekli çıktıyı sağlayacak ya da yatırımların yapılması için gerekli bileşenleri hazırlayacak şekilde yapıldığında kamu ve özel sektör yatırım harcamaları arasında bir tamamlayıcılık söz konusu olabilmektedir (TERZİ-KURT, 2005, s.299). İlave olarak, kamu yatırımlarının kapasite artırımları özel sektör yatırım harcamalarının artmasına olanak veriyorsa, diğer bir ifadeyle kamu yatırım harcamaları piyasada ortaya çıkan ilave talebin özel sektör tarafından karşılanmasına olanak sağlıyorsa aynı şekilde kamu ve özel sektör yatırımları arasında bir tamamlayıcılık ilişkisinden söz edilebilir (KHAN-KUMAR, 1997, s.73).

Bu şekilde kamu yatırım harcamalarının artması doğrudan ve dolaylı olarak özel sektör sermayesi üzerinde verimlilik artışı sağlayarak, sürdürülebilir büyümenin dayanaklarından biri olan sermaye birikimine katkıda bulunmakta ve özel sektör yatırım harcamalarının artmasına neden olarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilmektedir (TERZİ-KURT, 2005, s.299). Fakat kamu sektörü, özel sektörü tamamlayıcı nitelikte mal ve hizmet üretmesinin yanı sıra doğrudan özel sektörü ikame edici mal ve hizmette üretebilir. Bu durumda iki sektör birbirinin ikamesi durumunda olmakta ve birbirleriyle rekabetçi nitelik kazanmaktadır (KHAN-KUMAR, 1997, s.73). Bu nedenle, kamu yatırım harcamalarındaki sürekli bir artış her zaman sermaye birikimine katkıda bulunmamakta ve özel sektör yatırım harcamaları üzerinde bir dışlama etkisi (crowding out) oluşturabilmektedir. Bu dışlama etkisi, kamu ve özel sektörün marjinal verimliliğine bağlı olmakla birlikte iki şekilde meydana gelebilmektedir (LACHLER-ASCHAUER, 1998, s.1-2):

- *Finansal olarak*; kamu sektörünün yatırım harcamalarındaki artışı yüksek vergilerle veya iç piyasadan borçlanarak finanse etme yoluna gitmesi,

- *Fiziksel olarak*; kamu sektörünün, ilgili sektörde daha etkin olabilecek özel sektörü piyasa dışına itmesi

Bu durumda, kamunun iç piyasadan borçlanarak yatırım harcamalarını finanse etmesi ekonomideki faiz oranlarının artmasına neden olmaktadır. Piyasa faiz oranlarının artması ise, özel sektörün sermaye maliyetini yükselterek yatırım talebini düşürmekte ve kamu

yatırım harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, yapılan kamu yatırım harcamalarının nasıl finanse edildiği, bu yatırımların büyümeye etkisinde oldukça önemli bir hale gelmektedir (LACHLER-ASCHAUER, 1998, s.1-2). Bununla birlikte, kamu yatırım harcamalarının türü de ekonomik büyüme üzerinde farklı sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Örneğin, kamu sektörünün sağlığa yaptığı yatırım harcamaları, doğrudan üretim kapasitesi ve ekonomik büyüme üzerinde bir etkiden ziyade çalışanların refah düzeylerini artırıcı bir etki oluşturabilmektedir. Buna karşın, alt yapı hizmetlerine yapılan yatırım harcamaları fiziki sermaye birikimine ve özel sektör verimliliğine katkıda bulunarak ekonomik büyüme üzerinde doğrudan etkili olabilmektedir (MILBOURNE-OTTO-VOSS, 2003, s.527).

Kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan ve dolaylı olumlu etkilerine karşın, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yüksek enflasyon, dış borçların artması, istikrarsız büyüme oranları gibi makro ekonomik sorunların temelinde kamunun aşırı harcamalarından kaynaklanan finansman açıkları olduğu ifade edilmekte, dolayısıyla dünya genelinde kamunun ekonomideki payının azaltılması görüşü ağırlık kazanmaya başlamaktadır.

111. Özel Sektör Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Özel sektör yatırım harcamaları, girişimcinin kar elde etme amacı doğrultusunda, sahip olduğu sermaye birikimini çeşitli üretim araçlarına harcamasıyla ortaya çıkan yatırımlardır. Son yıllarda, dünya genelinde daha dinamik bir ekonomik büyüme gerçekleştirilebilmesi için ekonomide özel sektörün daha aktif olması gerektiği görüşü ağırlık kazanmakta ve bu görüş, ülkelerin uyguladıkları kalkınma planlarında da önemli bir yer edinmektedir.

Ekonomik büyüme sürecinde özel sektör, gerçekleştirdiği yatırım harcamalarıyla, yeni yatırım ve istihdam alanlarının yaratılmasında en önemli kaynak olarak görülmektedir. Özel sektör, kamu yatırımları ile tamamlayıcılık ilişkisi çerçevesinde yarattığı vergi gelirleriyle kamunun güvenlik, eğitim, sağlık gibi ana sektörlere yapacağı yatırım, mal ve hizmet harcamalarını finanse etmektedir. Ekonomik büyüme ve istihdama yönelik olarak doğrudan sağladığı bu katkıların yanı sıra yeni fikirlere açık olması, yeni teknolojiler ortaya koyabilme yeteneği özellikle daha global ve rekabetçi olan yeni dünya düzeninde

özel sektörün önemini arttırmaktadır (ÇOLAK-ARDOR, <http://www.tisk.org.tr> yayınlar.asp?sbj=ic&id=851, 05.04.2006).

Özellikle, gelişmekte olan ülkeler açısından uzun dönemde, yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde özel sektör yatırımlarının önemi ön plana çıkmaktadır. Özel sektör yatırımlarının bu önemi, Khan-Reinhart (1990), Khan-Kumar (1997) ve Bouton-Sumlinski (2000) tarafından ekonomik büyümenin kaynaklarının belirlenmesine yönelik yapılan amprik çalışmaların sonuçları ile de desteklenmektedir. Bouton-Sumlinski (2000) tarafından yapılan çalışma dikkate alınarak, özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyüme açısından önemi Tablo 1’de ortaya konmuştur.

Tablo : 1
Gelişmekte Olan Ülkelerde Yatırım Büyüme ve Gelir İlişkisi

Yatırımlar ve GSMH İçindeki Yüzde Payları, 1970-1998	Ortalama Yıllık Büyüme Oranları, 1970-1998		
	Yüksek (%5’den fazla)	Orta (%3 ile %5 arası)	Düşük (%3’den az)
Toplam Yatırım	24.6	19.9	18.3
Özel Yatırım	15.0	11.9	9.9
Kamu Yatırımı	9.5	8.0	8.4
	Kişi Başına Gelir Düzeyi, 1998		
	Orta Üstü (\$3031-\$9360)	Orta Altı (\$761-\$3030)	Düşük (\$0-760)
Toplam Yatırım	21.6	21.4	19.0
Özel Yatırım	14.1	12.8	9.7
Kamu Yatırımı	7.5	8.6	9.3

Kaynak: BOUTON-SUMLINSKI, 2000, s. 3

Tablo 1’de gelişmekte olan elli ülkenin 1970-1998 dönemine ilişkin, kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının toplam yatırımlar içindeki paylarının ve özel sektör yatırım harcamalarındaki trendin incelendiği çalışmada ülkeler, düşük, orta ve yüksek büyüme hızına göre sınıflandırılmış, yatırım harcamalarının ülkelerdeki büyüme oranları ve kişi başına gelir düzeylerine olan etkileri ortaya konmuştur. Yüzdesel anlamda, ülkelerin büyüme hızlarındaki artışa paralel olarak kamu yatırımlarının azaldığı, buna karşılık özel sektör yatırımlarının arttığı, dolayısıyla özel sektör yatırım harcamalarının ülkelerin büyüme hızları üzerinde daha etkili olduğu belirlenmiştir.

Benzer durum 1998 yılı verileriyle ortaya konan kişi başına gelir düzeylerinde de mevcuttur. Toplam yatırımlar içindeki özel sektör yatırım harcamalarının her üç kategoride de kamu yatırımlarına oranla fazla olduğu dikkat çekmektedir. Yine, ülkelerdeki kişi başına gelir düzeyi arttıkça kamu yatırımlarının azaldığı, buna karşılık özel sektör yatırımlarının arttığı görülmektedir. Bu durumda, özel sektör yatırım harcamalarının kişi başına gelir düzeyinin artmasında oldukça önemli olmasının yanı sıra, büyüme üzerindeki etkisinin kamu yatırım harcamalarına kıyasla daha büyük olduğu görülmektedir. Kamu yatırım harcamalarındaki %1'lik artışın büyüme üzerinde % 0.13, buna karşılık özel sektör yatırım harcamalarındaki %1'lik artışın büyüme üzerindeki etkisinin % 0.71 olarak bulunması da bu görüşü desteklemektedir (BOUTON-SUMLINSKI, 2000, s.5).

Piyasa ekonomilerinde özel sektör yatırım harcamaları ekonomik büyümenin motoru olarak görülmektedir. Özel sektör yatırımlarının geliştirilebileceği uygun ekonomik koşulların ve yeterli üretim faktörlerinin sağlanması durumunda özel sektör yatırım harcamaları sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesinde ve ekonomik etkinliğin artırılmasında önemli rol oynarlar. Çünkü ekonomide, mal ve hizmet üretimi için gerekli olan kaynaklar müteşebbis ya da girişimci tarafından bir araya getirilerek kamu sektörüne oranla daha verimli kullanılmaktadır. Özel sektör yatırım harcamalarının, müteşebbis ve yüksek verimlilik döngüsü çerçevesinde hızlı ve sürekli büyümenin sağlanması yanında, gelecekte daha fazla yatırım yapılmasına da öncülük etmesi mümkündür (OECD, 2005, s.9).

Bir ekonomide yüksek özel yatırım düzeyi, dinamik bir özel sektör varlığının ve buna bağlı olarak da önemli teknolojik ilerlemelerin göstergesi olarak görülmektedir. Rekabetçi bir ortamda yüksek düzeyde gerçekleştirilen özel sektör yatırım harcamaları hem fiziksel sermaye birikiminin artmasını hem de uluslararası ticaret ve yabancı yatırım harcamaları kanalıyla eski teknolojilerin yeni ve etkin teknolojilerle yer değiştirmesini temsil etmektedir. Bu değişim ise, sermaye verimliliğinin ve ekonominin uzun dönemde büyüme oranının artması anlamına gelmektedir (ÇOLAK-ARDOR, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=851>, 05.04.2006).

Yine, özel sektörün üretim kapasitesinin ve yatırım düzeyinin artırılması sadece ekonomik büyümeye katkı sağlamamakta, aynı zamanda uluslararası ticaretin gelişmesinde

ve ekonomik alt yapının modernizasyonunda da oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin artırılması ve sürdürülebilmesi için tam rekabet piyasası koşullarına sahip, iyi işleyen bir piyasa ekonomisine ihtiyaç vardır. Ancak bu şekilde, rekabetçi ve katma değeri yüksek, yenilikçi özel sektör yatırımları motive edilebilir (OECD, 2005, s.9).

İlave olarak, ekonomik büyümeye katkı sağlamakla birlikte, sadece bireysel karlılık amacı doğrultusunda da gerçekleştirilebilen özel sektör yatırımları, aşırı karlar elde etmek için “tekel” oluşturma veya ekonominin sadece en karlı sektörlerinde faaliyet gösterme amacı çerçevesinde planladığı yatırım kararlarıyla ülke ekonomisinin kaynaklarının israf edilmesine neden olarak ekonomik büyümeye olumsuz etkilerde de bulunabilmektedir.

112. Yabancı Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Yabancı yatırım, yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından başka bir ülkeye taşınmasıdır (SEYİDOĞLU, 1997, s.384). Yabancı sermaye yatırımlar “Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), “portföy yatırımları”, ve “diğer yatırımlar” olmak üzere üç kategoride ifade edilmektedir. Ancak bu araştırmada, mali nitelikteki dış yatırım harcamalarının aksine, üretime dönük olarak gerçekleştirilen yatırım harcamaları inceleneceğinden sadece DYY harcamaları ele alınacaktır.

DYY harcamaları, bir ülkede bir firmayı satın almak, yeni kurulan bir şirket için kuruluş sermayesi sağlamak veya mevcut bir şirketin sermayesini artırmak yoluyla o ülkede bulunan şirketler tarafından diğer bir ülkede bulunan şirketlere yapılan harcamalardır (KARLUK, 2001, s.100). Temel olarak, yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen ulusötesi şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir (TANDIRCIOĞLU-ÖZEN, 2003, s.106).

Literatürde, DYY harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin varlığı açısından tam bir uzlaşma söz konusu değildir. Romer (1993), DYY harcamalarının teknoloji transferini kolaylaştırarak tüm ekonomide pozitif dışsallıklar yaratacağını ve verimliliği artırarak büyümeyi hızlandıracağını savunurken; Boyd-Smith (1992) bu yatırım harcamalarının

mevcut ticari ve finansal yapıyı olumsuz etkileyeceğini ve bunun da ekonomideki kaynak dağılımını negatif etkileyerek büyümeyi yavaşlatacağını savunmaktadır.

Literatürdeki bu tartışmalara rağmen son yıllarda, DYY harcamalarının bütün dünyada ekonomik büyüme ve gelişme için gerekli araçlardan biri olduğu görüşü benimsenmeye başlanmıştır. Bu görüş, teorik olarak teknolojik gelişim, etkinlik, verimlilik gibi unsurların büyümede önemli olduğu savını ortaya koyan ve son yılda gelişmekte olan içsel büyüme modelleri ile desteklenmektedir.

DYY harcamaları özellikle, sermaye yetersizliğine bağlı olarak yatırımlarının finansmanında zorlanan, büyüme sürecinde yabancı sermaye ve yatırımlara ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkeler açısından bir dış finansman niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede, büyüme amacıyla olan bir ülkenin yetersiz sermaye birikimi nedeniyle yapamadığı yatırımların doğrudan yabancı yatırım harcamaları olarak yapılması, söz konusu ülkenin büyüme sürecine olumlu katkıda bulunmaktadır. DYY'ların sözkonusu ülkelerde;

- Gelişmiş teknoloji transferiyle kaynak kullanım etkinliğini ve toplam faktör verimliliğini arttırarak tüm ekonomide pozitif dışsallıklar ve taşmalar yaratması,
- Gayri maddi varlıklar ve döviz sokarak ülke ekonomisindeki sermaye birikimini artırması,
- Üretim ve istihdam düzeyini artırması, ödemeler dengesine katkıda bulunması,
- Uluslararası ticareti geliştirmesi ve daha fazla yatırıma öncülük etmesi,
- Ülke ekonomisindeki yatırım ve tüketim dalgalanmaları sonucu ortaya çıkabilecek riskleri ortadan kaldırması,
- Yönetim ve işletmecilik bilgisi transfer ederek beşeri sermayeye katkıda bulunması bu yatırımların gerçekleştirildikleri ülkelerin ekonomik büyümelerindeki olumlu etkileri olarak sıralanabilir.

Öte yandan, DYY harcamalarının söz konusu ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarına olumlu etkilerinin yanında bir takım olumsuz etkileri de söz konusudur. Özellikle bu yatırım harcamaları, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde aşırı kar transferi gerçekleştirilerek ve üretimde kullanılan hammaddeleri ithal ederek ev sahibi ülkenin ödemeler dengesine olumsuz etki edebilmektedirler. Yine, ülkeye aşırı yabancı sermaye

giriş döviz fazlalığı nedeniyle ülke parasının değerlenmesine neden olarak, ithalatı teşvik edebilmektedir (BLATTNER, 2002, s.10).

Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke ekonomisinin kilit sektörlerinin yabancı ülkelerin denetimi altına girmesine neden olabilmesi, yerli şirketler karşısında yabancı şirketlerin yüksek sermayeleri, teknoloji, yöneticilik bilgisi gibi artılarından dolayı haksız rekabet üstünlüğü sağlaması, teknolojiyi kendi ülkelerinde üreterek ev sahibi ülkeleri bu teknolojileri ithal etmek yoluyla teknolojik bağımlılık yaratmaları ve bir ekonomik istikrarsızlık sürecinde bir anda ülkeden çıkararak ekonomide krize neden olabilmeleri de ev sahibi ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerindeki diğer olumsuz etkileri olarak ifade edilebilmektedir (SAATÇIOĞLU, 2002, s.123).

12. Yatırım ve Büyüme İlişkisinin Kuramsal Çerçevesi

120. Klasik İktisadi Düşüncede Yatırım ve Büyüme İlişkisi

Klasik iktisat teorisine göre; yüksek refah, ekonomik gelişme ve ekonomik büyümenin en doğru aracı serbest piyasa ekonomisidir. Klasik iktisadi görüşte, ekonominin devamlı tam istihdamda dengede olduğu ve zaman zaman ortaya çıkabilecek çarpıklıkların piyasa içerisinde kendi kendine ortadan kaldırılacağı varsayıldığından, ekonominin kendi kuralları çerçevesinde işlemesi ve kamunun, ekonomiye hiçbir müdahalede bulunmaması gerektiği önemle belirtilmektedir.

Kamu sektörünün, para ya da maliye politikası gibi araçlarla ekonomik faaliyetlerde bulunması, serbest piyasa ekonomisine müdahale olarak görüldüğünden bu müdahalelerin piyasa dengesinin bozulmasına yol açarak ekonomik büyümeye olumsuz etki edeceği varsayılmaktadır.

İlave olarak klasik teori, kamu sektörünün yatırım ve diğer harcamalar yoluyla yapacağı ekonomik müdahalelerin, kaynak dağılımının negatif etkilenmesine neden olacağını ve buna bağlı olarak verimliliğin azalarak özel sektör yatırımları üzerinde dışlama etkisi ortaya çıkaracağını öngörmekte ve ekonomik büyüme sürecinde kamu

yatırımlarına hiçbir şekilde yer vermemektedir. Buna karşılık, ekonomik faaliyetlerin özel sermaye sahibi kapitalistler tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Klasik büyüme teorisinde tasarruf, yatırım ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki söz konusu olmakla birlikte yatırım harcamaları (özel yatırım harcamaları) ekonomik büyümenin adeta motorunu oluşturmaktadır (ACAR, 2002, s.63). Teoride, yatırım harcamaları içsel bir olay olarak değerlendirilmekte ve yatırım seviyesinin tasarruf miktarına göre belirleneceği kabul edilmektedir. Klasik teoride, yatırım ve tasarruf eşitliğinden hareketle yüksek tasarruflar yüksek yatırım harcamalarına öncülük etmekte ve yüksek yatırım seviyesi bir yandan emek ve toprağın verimliliğini diğer yandan da fiziksel sermaye birikimini artırarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektedir.

121. Keynesyen İktisadi Düşüncede Yatırım ve Büyüme İlişkisi

Keynesyen iktisadi düşünceyi, ekonomide verimli kaynak kullanımının sağlanması ve ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için kamu sektörünün ekonomideki toplam talep üzerinde yönlendirici kararlar alması gerektiğini öngören bir iktisadi düşünce olarak tanımlamak mümkündür.

Keynes, 1936 yılında yayınladığı “The General Theory of Employment, Interest and Money” adlı eserinde, ekonominin eksik istihdam seviyesinde dengede ve sürekli olarak dalgalanmalara açık olduğunu belirterek, sebebini yatırımların yetersiz buna karşılık tasarrufların aşırı olmasına, diğer bir ifadeyle de ekonomideki toplam yatırım ve tüketim harcamalarından oluşan talep yetersizliğine bağlamıştır. Ekonomilerin durgunluktan çıkarak büyümeye başlayabilmeleri için talebin genişletilmesi gerektiğini, bununda yatırım harcamalarının artırılması ile mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu durumda, ekonomik büyüme için kamu sektörünün yatırım harcaması gibi çeşitli maliye politikası araçları ile ekonomiye müdahale ederek talebi genişletmesi ve etkinliği artırması gerekmektedir.

Keynes, yatırım harcamalarını otonom (kamu) ve uyarılmış (özel) yatırım harcamaları olmak üzere iki şekilde tanımlamıştır. Keynes’e göre, ekonomik büyümenin sağlanmasında ve sürdürülebilmesinde kamu yatırım harcamaları özel bir konuma sahiptir. Kamu yatırım harcamaları, ekonomik durgunluk dönemlerinde geleceğe dair olumsuz beklentiler

neticesinde özel yatırım harcamalarında ortaya çıkan eksikliğin giderilerek yatırım açığının kapatılmasında ve bu dönemlerdeki talep daralmasının önlenmesinde oldukça önemlidir. Kısaca, Keynes'e göre kamu yatırımlarında meydana gelecek bir artış geliri çarpan katsayısının çarpımı kadar artıracak artan gelirler talebi genişletecek ve bu da yatırımları teşvik edecektir. Yatırım harcamalarının artması ise ekonominin durgunluktan çıkarak büyümeye başlamasını sağlayacaktır.

Keynes, durgun bir ekonominin büyüebilmesi için ilk ivmeyi nasıl ve nereden alabileceği üzerinde durmuş, fakat büyüme halinde olan bir ekonominin sorunlarını incelememiştir. Dolayısıyla, Keynes'in ekonomik büyüme ile ilgili görüşleri statik bir nitelik taşımaktadır (ACAR, 2002, s.81). Daha sonra, Harrod ve Domar tarafından geliştirilen büyüme modellerinde ekonomik büyüme uzun dönemde incelenerek Keynes'in görüşlerine dinamik bir hal kazandırılmıştır. Bu modeller benzerliklerinden dolayı literatürde Harrod-Domar Keynesyen büyüme modeli olarak anılmaktadır.

Harrod-Domar modelinde ekonomik büyümenin kaynağı olarak yatırım harcamaları önemli bir yer tutmaktadır. Modelde, yapılan yatırım harcamalarının ekonominin üretim gücünü artırarak büyümeye olumlu etki edeceği ifade edilmiştir. Ekonominin artan üretim gücünün gerçek üretim artışına dönüşebilmesi için önce talebin, buna bağlı olarak ta üretimin artması gerektiği ve bunun ise yatırım harcamaları ile gerçekleştirilebileceği vurgulanmıştır. Modelde, ekonomik büyüme sürecinde kamu yatırımlarına yer verilmemiş bütün yatırımların özel sektör yatırımı olduğu varsayılmıştır (YILMAZ, 2005, s.66). Bu varsayım ile asıl belirtmek istenen, kamu yatırım harcamalarının sadece, büyüme sürecinde ekonomide ortaya çıkabilecek aksaklığa bağlı olarak özel sektör yatırımlarının azalmasıyla oluşabilecek yatırım boşluğunu kapatacak bir unsur olarak görüldüğüdür.

Yatırım harcamaları ekonomik büyümeye katkısı bakımından iki etki oluşturmaktadır: Birincisi, yapılan yatırımların makine ve teçhizat gibi yatırım mallarında veya alt yapı kuruluşlarının sayısında artışlar yaratmasıyla, yani ekonominin yatırım öncesine göre daha fazla mal ve hizmet üretmesine imkân vermesiyle ortaya çıkan kapasite artırıcı etkisidir. Ekonomide gecikmenin olmadığı varsayımı altında, kapasite artışına bağlı olarak üretimde ortaya çıkan artışın aynı anda yatırım harcamalarını artıracacağı, artan yatırım harcamalarının da anında milli gelirden artışa neden olacağı belirtilmiştir. İkincisi ise, ekonominin

olgunlaşma sürecinde gerçekleştirilen yatırım harcamalarının çarpan mekanizmasının işleyişi doğrultusunda ekonomide ortaya çıkardığı gelir artırıcı etkisidir (BERBER, 2006, s.109).

Model, yatırım harcamalarının ekonomi üzerindeki bu etkileri sonucu ortaya çıkan toplam talepteki artışın, üretim gücündeki artışın tamamını kullanılabilmesi için yeterliyse ekonomik büyümenin devam edeceğini fakat yeterli değilse ekonomide atıl kapasitenin ortaya çıkarak özel yatırım harcamalarının azalacağını ve ekonominin durgunluğa girerek büyümede sapsmaların olacağını varsaymıştır. Bu bağlamda, ekonominin uzun dönemde durgunluğa girmemesi ve belirlenen ekonomik büyüme hızından sapsmaması için yatırım harcamalarıyla yaratılan üretim ve gelir artırıcı etkilerin birbirine eşit olması gerektiğini vurgulamıştır.

122. Neo-Klasik İktisadi Düşüncede Yatırım ve Büyüme İlişkisi

Neo-Klasik iktisadi düşünce doğrultusunda birçok büyüme teorisi geliştirilmekle birlikte, literatürde kabul gören temel teorinin çıkış noktasını Solow'un 1956 yılında "A Contribution to the Economic Growth" adlı çalışması oluşturmuş ve literatürde Neo-Klasik büyüme teorisi olarak kabul edilmiştir. Ekonomik büyüme kavramını, sistem dışı faktörlere bağlayan Neo-Klasik büyüme teorisi, 1980'lerin ikinci yarısında geliştirilen İçsel Büyüme Teorilerine kadar ekonomik büyüme alanında baskın olarak yer almıştır.

Neo-Klasik büyüme teorisinin özünde, fiziksel sermaye birikimi ve verimlilik fonksiyonu vardır. Teori, ekonomik büyüme sürecinde kişi başına sermaye ile kişi başına üretim arasındaki ilişkiyi göz önünde tutmaktadır. Kişi başına sermaye birikimi ne kadar hızlı büyürse reel GSMH ve kişi başına gelirin, dolayısıyla da ekonominin o oranda büyüyeceği varsayılmaktadır (PARASIZ, 1997, s.73). Bu açıdan, mevcut sermaye yatırımlarının yenilenmesi ve sermaye birikiminin arttırılması için yatırım harcamalarının arttırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Ekonominin dışı kapalı olduğu ve ekonomik faaliyetlerin özel sektör tarafından gerçekleştirildiği, aynı şekilde kamu politikalarının ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olmadığı varsayımı çerçevesinde, neoklasik büyüme modeli, bireylerin ve firmaların

sermaye ve üretim düzeylerini optimize edecek yatırım harcamalarının özel sektör yatırım harcamaları olduğunu belirtmiştir (STIROH, 2000, s.11).

Teori, ekonominin dışa kapalı olması nedeniyle ekonomideki tasarrufların yatırım harcamalarına eşit olduğunu ve yatırım harcamalarının sadece ekonomideki sermaye birikiminin artırılması için gerçekleştirildiğini varsaymaktadır (JONES, 1998, s.22). Yine teoride, yatırım harcaması yapanlarla tasarruf yapanların aynı kişiler olduğu ve yatırım harcamaları oranı, durgun durum (steady-state) sermaye birikiminin temel belirleyicisi olarak varsayıldığından bağımsız bir yatırım fonksiyonuna ihtiyaç duyulmamıştır.

Neo-Klasik büyüme teorisi, ekonomi durgun durumda dengedeysen tasarrufların arttığı varsayıldığında, tasarrufların artması ile yatırım harcamalarının da artacağını öngörmüştür. Bu durumda, fiili yatırım harcamalarının, gereken yatırım harcamalarından daha fazla yapılmış olacağı ve yatırım harcamalarındaki artışların kişi başına düşen sermaye miktarını da artıracığı kabul edildiğinden, kişi başına üretim miktarının da artacağı belirtilmiştir (BOUTON-SUMLINSKI, 2000, s.11).

Bu şekilde teori, yatırım harcamaları ile sermaye ve üretim miktarında sağlanan artışın ekonominin yeni denge noktasına ulaşmaya kadar devam edeceğini, yani yatırım harcamalarının, büyümeyi ekonominin geçiş sürecinde arttıracığını ve ekonominin ulaştığı yeni denge noktasında eskiye oranla daha fazla sermaye birikimi ve daha fazla üretim düzeyinin gerçekleşeceğini öngörmüştür.

Bu varsayımlar altında, neo-klasik büyüme teorisine göre bir şok olarak nitelendirilen yatırım harcamalarındaki artış kısa dönemde ve geçici olarak ekonomik büyümede bir artışa neden olmaktadır. Ancak teoride, sermaye yatırımları arttıkça azalan verimler kanununun geçerli olduğu öngörüldüğünden, yatırım harcamaları ile uzun dönemde ekonomik büyümenin sağlanamayacağı varsayılmıştır (BOUTON-SUMLINSKI, 2000, s.12–13). Diğer bir ifadeyle, yatırım harcamalarının artışıyla sağlanan sermaye birikimi ile diğer üretim faktörleri arasındaki optimum bileşim oranı bir aşamadan sonra bozularak sermayenin marjinal verimliliği azalmaktadır.

Bu durumda, yatırım harcamaları ile üretim seviyesi ve sermaye birikimindeki artışlara bağlı olarak ekonomik büyümede artışlar elde edilmekle beraber, uzun dönemde ekonomik büyüme hızı, üretim ve sermaye birikimindeki artışlardan tamamen bağımsızdır. Kısaca, neo-klasik büyüme teorisi, uzun dönemde sadece yatırım harcamalarının arttırılmasıyla ekonomik büyümenin sürdürülmesini mümkün görmemektedir.

123. İçsel Büyüme Teorilerinde Yatırım ve Büyüme İlişkisi

Klasik büyüme teorisinden, 1950'li yıllarda Solow ile başlayan ve 1980'li yılların ortalarına kadar büyüme literatüründe önemli bir yer edinen Neo-Klasik büyüme teorisine kadar mevcut teoriler genel olarak incelendiğinde, büyüme kavramının, dışsal olarak kabul edilen teknolojik gelişim, yatırım harcaması, nüfus artışı, işgücü verimliliği ve sermaye birikimi gibi faktörlerle açıklandığı görülmektedir. Ancak, 1980'li yılların ortalarında ekonomi teorisi ve uygulamaları alanında yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Üretimdeki artışların ve ekonomik büyümenin kaynağının belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalarda matematik ve ekonometri bilimi geniş ölçüde kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, yapılan ampirik çalışmaların sonuçları ile mevcut büyüme teorilerinin bir takım varsayımlarının çeliştiğinin ortaya çıkması ve ülkelerin uzun dönemde ekonomik durgunluğa girme sebeplerinin mevcut büyüme teorileri ile açıklanamaması, ekonomik büyüme alanında bir takım arayışları gündeme getirmiştir.

Bu arayışlar kapsamında, Romer (1986), Lucas (1988) tarafından yapılan çalışmalarla temelleri atılan, daha sonra Barro (1990) ve Grossmann-Helpman'ın (1991) çalışmalarıyla geliştirilen teorilerde, klasik üretim faktörlerinin dışında kalan ve mevcut büyüme teorilerinde dikkate alınmayan ya da dışsal kabul edilen, fakat ekonomik büyümeye katkı sağlayan bilgi birikimi, beşeri sermaye, AR-GE, teknolojik gelişme, finansal yenilikler, sağlık, eğitim, uluslararası ticaret, yatırım harcamaları ve kamu politikası gibi birçok değişken dikkate alınmıştır. Ekonomik büyümeyi etkileyen bu değişkenlerin sistemin kendi içerisinde olduğunun varsayılması, oluşturulan bu teorilerin, literatürde içsel büyüme teorileri olarak adlandırılmasına sebep olmuştur.

İçsel büyüme teorileri çerçevesinde ekonomik büyüme üzerinde etkili olan faktörler belirtildikten sonra, daha önce incelenen büyüme modellerinde olduğu gibi diğer büyüme

faktörleri göz ardı edilerek sadece yatırım harcamaları üzerinde durulmuştur. İçsel büyüme teorilerinde yatırım harcamaları önemli bir yere sahip olmakla birlikte, yatırımların kimin tarafından gerçekleştirildiği üzerinde pek durulmamakta, bu harcamaların birbirleriyle tamamlayıcılık ilişkisi çerçevesinde ekonomik verimliliğe ve sermaye birikimine katkıda bulunarak ekonomik büyümeyi sağladıkları ifade edilmektedir.

Neo-Klasik büyüme modelinde dışlanan kamu sektörüne içsel büyüme teorilerinde tekrar işlevsellik kazandırılmıştır. İçsel büyüme teorilerinde kamunun görevi doğrudan üretim yapmak değil, üretim faaliyetlerini koordine etmek, yönlendirmek ve denetlemek şeklindedir. Genel olarak kamu sektörüne, ekonomik büyüme üzerinde önemli etkilerinin olduğu varsayıldığı AR-GE, beşeri ve fiziki sermaye birikimi, özel sektör ve yabancı sermayenin büyümeye yönelik yatırımlarının teşvik edilmesi görevleri yüklenmiştir. Bu kapsamda Barro (1990), ekonomik büyümenin, özel sermaye verimliliğinin ve emeğin verimli kamu politikalarından ne yönde etkilendiğini araştırarak, mevcut içsel büyüme modellerine kamu sektörünü dahil ederek modeli genişletmiştir. Üretim artışı ve ekonomik büyümenin sağlanması açısından kamu tarafından elektrik, havaalanı, tünel, otoyol ve kanalizasyon gibi alt yapı yatırım harcamalarının gerçekleştirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Kamu tarafından gerçekleştirilen alt yapı yatırım harcamaları, fiziki sermaye birikiminin artması ile birlikte üretim fonksiyonu aracılığıyla üretim düzeyini ve ekonomideki toplam faktör ve emek verimliliğini arttırarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır.

Ayrıca Barro (1990)'ya göre, kamu tarafından sağlanan mal ve hizmetler özel sektör üretim girdilerinden biri olduğundan, bu hizmetler, özel sektör yatırım harcamaları üzerinde bir tamamlayıcılık etkisi oluşturmaktadır. Bu tamamlayıcılık ilişkisi çerçevesinde, kamu sektörü gerçekleştirdiği alt yapı yatırım harcamaları ile özel sektörün beklentilerini olumlu yönde etkileyerek özel sektör sermaye verimliliğini arttırmakta ve özel sektör yatırımlarını teşvik etmektedir.

Özel sektör sermaye birikimi ve yatırım harcamaları, ekonomideki teknoloji düzeyini yükselterek sürdürülebilir büyümeye kaynak teşkil etmektedir (GHURA, 1997, s.5). Barro (1990), özel sektör yatırım harcamaları, ekonomideki sermaye birikimini artırırken, aynı zamanda dolaylı olarak da artan vergi gelirleri ile kamu malının arzını arttırarak ekonomik

büyümeye iki şekilde katkıda bulunmaktadır. Yatırım harcamalarındaki artışa bağlı olarak ekonomide yeni üretim bilgileri ortaya çıkmaktadır. Ekonomideki taşmalar sonucu, bu bilgiler diğer sektörler de yayılmakta ve ekonomi genelinde verimlilik artışı sağlanarak ekonomik büyüme gerçekleşmektedir.

İçsel büyüme teorilerinde ekonomik büyüme ile yakından ilişkili olarak kabul edilen diğer bir yatırım türü ise DYY harcamalarıdır. DYY harcamaları, gerçekleştirildikleri ekonomilerde teknik ilerleme, rekabet, AR-GE, eğitim, sermaye birikimi ve işgücü verimliliği üzerinde yarattığı pozitif dışsallıklar ve taşmalar yoluyla üretim verimliliğini arttırarak büyümeyi içsel olarak etkileyen teknolojik gelişmenin ve bilgi birikiminin en önemli kaynağı olarak kabul edilmektedir (MAKKI-SOMWARU, 2004, s.795).

DYY harcamaları ile sağlanan teknolojik gelişme, ekonomideki üretim teknolojilerinde bir takım yenilikleri de beraberinde getirmektedir. Teknolojik gelişme sayesinde firmalar arasında, üretim maliyetlerinin azalmasına olanak sağlayan yeni üretim metodlarının geliştirilmesinin yanısıra, yeni ve farklılaştırılmış ürünlerin oluşturulması bakımından da rekabet ortaya çıkmaktadır. DYY'lar yoluyla ortaya çıkan rekabet, firmaların AR-GE yatırımlarını teşvik ederek sermaye birikimini yükseltmektedir (OECD, 2001a, s.11).

DYY'lar yoluyla sağlanan teknolojik gelişme, sadece fiziksel sermayeye değil aynı zamanda beşeri sermayeye de katkı sağlamaktadır (OECD, 2001a, s.11). Firmaların AR-GE faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirdikleri eğitime yönelik yatırımlar, gelişmiş işletmecilik bilgileri ve organizasyonel yeniliklerin bu yatırımlar yoluyla transferi, ülke ekonomilerindeki bilgi birikimine katkı sağlamak suretiyle de emeğin ve sermayenin verimliliğini arttırmaktadır. Uzun dönemde sermayenin marjinal verimliliğindeki azalışın büyüme üzerinde yarattığı negatif etkiler, teknolojik gelişme ve bilgi birikiminin varlığı ile dengelenerek, ekonomik büyüme uzun dönemde sürdürülebilirlik kazandırılmaktadır (OECD, 2001b, s.9). Kısaca, içsel büyüme teorilerine göre, DYY'lar yoluyla elde edilen teknolojik gelişme ve bilgi birikimi, uzun dönemde sermayenin marjinal verimliliğindeki azalışın önlenilmesinin tek yolu olarak görülmektedir (BARRO, 1996, s.1).

İKİNCİ BÖLÜM

2. YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE LİTERATÜR

Bu bölüm yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatürün taranması amacı ile hazırlanmıştır. Bu alanda yapılan çalışmaların metodolojisi nedeniyle çalışmalar incelenirken bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla, literatürde yer alan çalışmalar, kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini ve DYY harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çalışmalar olmak üzere iki gruba ayrılarak incelenmiştir. Literatürün tarih sırasına göre incelendiği bu bölümde son olarak, elde edilen bulguların özetlenmesi ve karşılaştırılması açısından tablolar hazırlanmıştır.

20. Kamu ve Özel Sektör Yatırım Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Khan-Reinhart (1990), 1970–1979 yılını kapsayan yatay kesit veriler ile gelişmekte olan yirmi dört ülke için kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini test etmişlerdir. Analizde, ekonomik büyümenin açıklanmasında toplam yatırım harcamaları, özel ve kamu yatırım harcamaları, işgücü, ihracat ve ithalat artışları göz önüne alınmıştır. En küçük kareler (EKK) yönteminin kullanıldığı çalışmada, yatırım-gelir oranındaki %1’lik artışın büyüme üzerinde %10-%20 arasında bir etkiye sahip olduğu ve kamu ile özel sektör yatırım harcamaları arasında pozitif bir ilişki olmakla birlikte uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin farklı nitelikte olduğu belirlenmiştir.

İlave olarak, kamu ve özel sektör yatırımlarının marjinal verimliliğinin gelişmekte olan ülkelerde farklılık arz ettiği ve kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Buna karşılık, ilgili dönemde sağlanan

ortalama büyümenin %43 gibi büyük bir oranı özel sektör yatırım harcamaları ile açıklanmaktadır. Kamu yatırım harcamaları analizden çıkarıldığında özel sektör yatırım harcamalarının büyümeye etkisi artmaktadır. Bu sonuçlara bağlı olarak çalışmada, gelişmekte olan ülkeler açısından büyüme sürecinde özel sektör yatırım harcamalarının kamu yatırım harcamalarına oranla çok daha önemli ve etkili bir role sahip olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca araştırmacılar, hükümetler tarafından özel mülkiyeti koruyucu kurumsal ve yasal düzenlemelerin yapılmasının özel sektör yatırım harcamalarını teşvik edeceğini ve bu şekilde özel sektör yatırım harcamalarında sağlanan artışa bağlı olarak uzun dönemde yaşam standardının yükseltilebileceğini ifade etmişlerdir.

Easterly-Rebelo (1993), yaptıkları çalışmada maliye politikası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri çerçevesinde incelemişlerdir. Etkinin belirlenmesi için Barro'nun (1990) çalışmasını takip ederek 1970–1988 dönemi için yatay kesit regresyon analizi yapmışlardır. Oluşturulan regresyon denklemlerinde, kamu yatırım harcamaları yanında nüfus, vergi oranları ve gelir gibi birkaç durumsal değişken yer almıştır. İlişkinin belirlenmesi için yaptıkları analiz sonucunda, kamu sektörü tarafından ulaşım ve iletişime yönelik gerçekleştirilen alt yapı SSY harcamaları ile özel sektör verimliliği ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Ram (1996), tarafından yapılan çalışmada EKK yöntemi ve sabit etkiler modeli (FEM) ile, gelişmekte olan elli üç ülkenin 1973-1980, 1980-1985 ve 1985-1990 döneminde kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının verimliliği karşılaştırmalı olarak test edilmiştir. Solow tipi üretim fonksiyonunun kullanıldığı çalışmada, yatırım harcamalarının verimliliği 1970 ve 1980'li yıllar şeklinde iki dönem halinde incelenmiş ve temel olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1973–1980 döneminde: özel sektör yatırım harcamaları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı, kamu yatırım harcamaları pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsızdır.

1980–1985 ve 1985–1990 döneminde: kamu yatırım harcamaları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı, özel sektör yatırım harcamaları pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsızdır.

Bu bulgulardan yola çıkan Ram, sonuçları genel olarak değerlendirdiğinde, her iki yatırım türünün benzer verimliliğe sahip olduğunu belirtmenin yanı sıra, bu konuda yapılan birçok çalışmanın aksine, gelişmekte olan ülkelerde kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırım harcamalarından daha verimli olduğunu ifade etmiştir.

Khan-Kumar (1997), gelişmekte olan ülkelerde kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu amaçla, Barro (1991) ve Mankiw, Romer ve Weil (1992)'de olduğu gibi neo-klasik üretim fonksiyonu ile gelişmekte olan doksan beş ülkede 1970–1990 dönemi incelenmiştir. Panel ve yatay kesit verilerin kullanıldığı çalışmada ilişkinin belirlenmesinde iki aşamalı en küçük kareler (2AEKK) ile araç değişken tekniklerinden yararlanılmış ve üretim fonksiyonunda, kişi başına GSYİH, beşeri sermaye, nüfus, dış ticaret, ekonomik istikrar gibi büyümenin belirleyicileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olmakla birlikte özel sektör yatırım harcamalarının etkisinin daha fazla olduğunu (özellikle 1980'den sonra) ortaya koymuştur. Özel sektör yatırım harcamalarındaki %1'lik artışın büyümeye % 0.4, kamu yatırım harcamalarındaki %1'lik artışın ise % 0.29 oranında katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Aynı şekilde, getiri oranları açısından da özel sektör yatırımları daha yüksek getiriye sahiptir. Elde edilen bir diğer önemli sonuç ise, kamu yatırım harcamalarının alt yapı gereksinimi nedeniyle, düşük gelir seviyesindeki gelişmekte olan ülkelere yüksek gelir seviyesindeki ülkelere göre ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ve getiri oranının daha büyük olabilmesidir. Çalışmada elde edilen bulgular, ekonomik büyüme açısından yatırım ve nüfus artışının önemini vurgulayan neo-klasik teoriyi destekler niteliktedir. Bu sonuçlardan yola çıkan araştırmacılar, ekonomik büyümeyi artırmak için çeşitli finansal reformlar yoluyla devletin özel sektörü teşvik etmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Nazmi-Ramirez (1997), 1950–1990 yılı için kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini 2AEKK yöntemini kullanarak Meksika örneği için test etmişlerdir. Araştırmada, temel olarak iki soruya cevap aranmıştır. Öncelikle, özel sektör yatırım harcamaları, kamu yatırım harcamalarına kıyasla ekonomik büyüme üzerinde daha fazla mı etkilidir? İkinci olarak, kamu yatırım harcamaları, özel sektör yatırım

harcamalarını tamamlayıcı mı yoksa dışlayıcı nitelikte midir? Bu sorulara cevap bulmak için çalıştırılan regresyon denkleminde; işgücü, üretim artışı, kamu ve özel yatırım harcamaları, kamu tüketim harcamaları, ihracat değişkenleri kullanılmış ve esas olarak üç temel sonuç ortaya çıkmıştır. Birincisi; ilgili dönemde kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir. İkincisi; kamu ve özel sektör yatırım harcamaları arasında ekonomik büyümeyi etkileme dereceleri bakımından istatistiksel olarak herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Üçüncüsü ise; kamu yatırım harcamaları, doğrudan ve pozitif olarak büyümeyi artırmakla beraber kısa dönemde özel sektör yatırım harcamaları üzerinde dışlayıcı etkide bulunmakta aynı zamanda, üretim değişkeni gibi bir hızlandırıcı faktör yoluyla da dolaylı olarak özel sektör yatırım harcamalarını teşvik etmektedir.

Bu sonuçlar çerçevesinde, kamu yatırım harcamalarındaki belirsizliği vurgulayan araştırmacılar, birçok ülkede mali dengenin sağlanmasında öncelikli olarak kamu yatırım harcamalarının kısılmasına yönelik politikalar nedeniyle, kısa dönemde kamu yatırım harcamalarının üretim ve istihdam oranlarında yaratacağı artışların uzun dönemde etkisini kaybedeceğini ileri sürmüşlerdir.

Ghura (1997), 1963–1996 yılı arasında Kamerun'un ekonomik büyümesinde etkili olan faktörleri amprik olarak incelemiştir. Araştırmada Solow-Swan tipi üretim fonksiyonu kullanılmış, özel sermaye birikimi, kamu sermaye birikimi ve beşeri sermaye birikimi olmak üzere üç tür sermaye birikiminden söz edilmiştir. Çalışmanın amprik kısmında ilk olarak, Granger nedensellik testi ile kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmış, daha sonra EKK yöntemi kullanılarak kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada, esas olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır: Sadece, özel sektör yatırım harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistikî olarak anlamlı etkiye sahip olmakla birlikte büyümeyi etkileme dereceleri farklılık arz etmektedir. Özel sektör yatırım harcamalarındaki %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde % 1.4, kamu yatırım harcamalarındaki %1'lik artış ise büyüme üzerinde % 0.8 oranında etki yaratmaktadır. Diğer bir ifadeyle, özel sektör yatırım harcamalarında meydana gelen artış, kamu yatırımlarındaki artışa göre büyümeyi yaklaşık

olarak iki kat daha fazla etkileyerek büyüme üzerinde çok daha büyük, güçlü ve anlamlı bir etkiye sahip olmaktadır. Bu sonuçlardan yola çıkan Ghura; “özel sektör yatırım harcamalarındaki artış büyümeyi canlandırdığı için, hükümet gerekli düzenlemeleri yaparak bu tip yatırımları teşvik etmelidir” şeklinde politik bir görüş ileri sürmektedir.

Şıklar-Kaya (1998), kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile beşeri sermayenin ekonomik büyüme sürecindeki etkilerini içsel büyüme teorileri kapsamında Türkiye ekonomisi için 1960–1996 dönemini dikkate alarak araştırmışlardır. Bu amaçla, Ghura (1997)’ yi takip ederek kullanılan Solow-Swan tipi üretim fonksiyonunda kamu ve özel sektör yatırım harcamaları, beşeri sermaye ve GSMH değişkenleri yer almıştır. Çalışmanın ampirik kısmında ilişkinin belirlenmesi için EKK yöntemi kullanılmış ve uygulanan ampirik yöntem üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, değişkenlere ait verilerin zaman serisi özellikleri incelenmiş, ikinci aşamada, granger nedensellik testi ile kamu ve özel yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmış, son aşamada da, özel ve kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerindeki etkileri tahmin edilmiştir.

Yapılan zaman serisi incelemesinde verilerin durağan oldukları ve yine yapılan nedensellik analizinde sadece özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ve yatırım harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitin ardından çalıştırılan regresyon denkleminde özel ve kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu ancak, büyümeyi etkileme derecelerinin farklılık arz ettiği belirlenmiştir. Kamu yatırım harcamalarındaki %1 lik artış ekonomik büyümeye yaklaşık olarak %1 oranında katkı sağlarken bu oran özel sektör yatırım harcamalarında yaklaşık olarak %2.1 olarak tespit edilmiştir. Burada özellikle, özel sektör yatırım harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin kamu yatırım harcamalarına kıyasla yaklaşık olarak iki kat daha fazla olduğuna dikkat çekilmiştir.

Gerçekleştirilen tahminler sonucu araştırmacılar elde edilen sonuçların, ele alınan üretim fonksiyonunun ölçeğe göre artan getiri özelliğini gösterdiğini, bu nedenle fiziki sermayedeki olumlu yöndeki gelişmelerden kaynaklanan pozitif dışsallıkların mevcut

olduğu sonucuna ulaşarak içsel büyüme modellerince bu konuda yapılan temel varsayımların Türkiye rneğinde desteklendiğini belirtmişlerdir.

Lachler-Aschauer (1998), yaptıkları çalışmada Meksika ekonomisinde kamu yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu amaçla, yıllık zaman serisi ve yatay kesit veriler ile 2AEKK yöntemini ve Chow yapısal kırılma testini kullanarak 1970-1996 yılı için regresyon analizi yapmışlardır. Araştırmada esas olarak iki soruya cevap aranmaya çalışılmıştır: Kamu yatırım harcamaları özel sektör yatırım harcamalarını dışlayıcı mı yoksa tamamlayıcı nitelikte midir? Kamu yatırım harcamaları verimli büyüme üzerinde nasıl bir etkide bulunmaktadır? Analizde, ilişkinin belirlenmesi açısından özel sektör yatırım harcamaları, kamu yatırım harcamaları, kamu tüketim harcamaları, kamu sektörü gelirleri ve GSYİH değişkenleri kullanılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Kamu yatırım harcamaları ekonomideki toplam yatırım düzeyi, sermaye birikimi ve toplam faktör verimliliği üzerinde olumlu etkiye sahip olmakla birlikte, özel sektör yatırımlarını dışlayıcı niteliğe sahiptir. Bu dışlama etkisi, kamu yatırım harcamalarının sermaye birikimi ve ekonomik büyüme üzerindeki pozitif ve güçlü etkisini sınırlandırmaktadır. Kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi bu yatırım harcamalarının nasıl finanse edildiği ile yakından ilgilidir. Kamu yatırım harcamalarındaki artış, kamu tüketim harcamalarından sağlanan tasarruflarla finanse edilirse genellikle ekonomik büyümeye olumlu yönde etki etmektedir. Bu bulgular ışığında araştırmacılar, özel sektörü tamamlayıcı nitelikteki verimli kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerinde çok daha etkili olacağını belirtmişlerdir.

Ghali (1998), kamu yatırım harcamalarının uzun ve kısa dönemde özel sektör yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi konusunda Tunus ile ilgili bir çalışma yapmıştır. Tunus'un 1963-1993 döneminde ait kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile GSYİH yıllık verileri dikkate alınmıştır. Bu alışmada, Granger nedensellik, Johansen (1988,1992) ve Johansen-Juselius (1990) ko-entegrasyon teknikleri ile vektör hata düzeltme modeli (VECM) kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki amprik olarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, uzun dönemde kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Kısa dönemde, kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırım harcamaları üzerinde negatif, ekonomik büyüme üzerinde ise herhangi bir etkiye sahip olmadığı

belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki yönünün belirlenmesi için yapılan nedensellik testinde, kamu yatırım harcamalarından özel sektör yatırım harcamaları ve ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemesi bu sonuçları destekler niteliktedir. Çalışmanın son kısmında sonuçları değerlendiren araştırmacı, elde ettiği bulguların IMF'nin borç-istikrar programı çerçevesinde Tunus hükümetine tavsiye ettiği kamunun ekonomideki etkinliğinin azaltılması gerektiği şeklindeki ön görüşle tutarlılık gösterdiğini ifade etmiştir.

Ramirez (1998), tarafından yapılan çalışmada, kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İlişkinin belirlenmesinde, değişkenler arasında doğrusal bir etkileşim olup olmadığının tespiti için Johansen-Juselius (1990) tekniğinden ve VECM'den yararlanılarak, küçük ve hızla gelişmekte olan Şili ekonomisi için ko-entegrasyon analizi yapılmıştır. Analiz, 1960-1993 dönemi için, kamu ve özel sermaye yatırım harcamaları, kamu tüketim harcamaları, işgücü ve GSYİH olmak üzere beş değişkeni içeren bir regresyon denkleminde yıllık zaman serisi verilerine dayanmaktadır.

Bu çalışmanın odağı olarak Şili'nin seçilmesinde üç neden gösterilmiştir. Birincisi, Şili'nin Latin Amerikada stratejik öneme sahip bir ülke olması ve NAFTA üyesi olmasının planlanmasıdır. İkincisi, Şili'nin, nispeten küçük bir ülke olmasına rağmen piyasa temelli reformları tamamlayan ilk Latin Amerika ülkesi olma sıfatı taşımasıdır. Son olarak, Latin Amerika ülkeleri içerisinde incelenen dönem açısından en güvenilir kamu ve özel sektör yatırım harcamaları zaman serisi verilerine sahip olan çok az ülkeden bir tanesi olmasıdır. Amprik sonuçlar, Şili için kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tezini desteklemekle birlikte, kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerindeki katkısının özel sektör yatırım harcamalarına göre istatistiksel olarak daha anlamlı olduğunu göstermiştir.

Bouton-Sumlinski (2000), gelişmekte olan kırk iki ülkede 1970–1998 döneminde kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Çalışmada kullanılan veriler Khan-Kumar'ın (1997) çalışmasından sağlanmış ve 2AEKK yöntemi kullanılarak Khan-Kumar (1997)'nin regresyon denklemleri tekrar tahmin edilmiştir. Her iki yatırım harcamasındaki %1'lik artış sonucunda, özel sektör yatırım

harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde %0.71 kamu yatırım harcamalarının ise %0.13'lük etki yarattığı tespit edilerek, özel sektör yatırımlarının kamu yatırımlarına kıyasla ekonomik büyüme üzerinde daha etkin olduğu ifade edilmiştir.

Güner (2000), tarafından yapılan çalışmada 1963-1993 yılı arasındaki veriler kullanılarak kamu ile özel sektörün sosyal ve ekonomik yatırım faaliyetlerinin ekonominin üretim fonksiyonu üzerindeki etkisi Türkiye için tespit edilmeye çalışılmıştır. Veri setinin incelenmesi sonucunda çalışmada, yarı logaritmik modelin uygulanması uygun görülmüş ve oluşturulan tüm modellerin çözümlenmesinde Chow yapısal kırılma testi ile EKK yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, ekonomik büyümede bir dönem öncesinin büyüme oranında önemli olduğu göz önüne alınarak, oluşturulan modellerin açıklama gücünün arttırılabilmesi amacıyla, ekonomik büyümenin bir dönem önceki değerini de içeren modeller kullanılmıştır.

Sonuç olarak, tüm modellerde kamu sektörü tarafından yapılan gerek alt yapı gerekse SSY harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif, buna karşılık özel sektör yatırım harcamalarının etkisi ise pozitif olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında Güner, sonuçların nedenleri ve yapılması gerekenleri belirtmek amacıyla bir takım öngörü ve önerilerde bulunmuştur: Kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olması, kamu yatırım harcamalarının maliyet-etkin gerçekleştirilmediği, kamu kesiminde kaynakların etkin bir şekilde kullanılmadığı ve israf edildiği düşüncesini gündeme getirmektedir. Hatta buna ilave olarak, hem bu kaynakların verimsiz bir şekilde kullanıldığını hem de özel sektör yatırımlarının dışlandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla, kamu yatırım harcamalarından en yüksek verimin sağlanabilmesi için bu yatırımların cari harcamalarla desteklenmesi gereği vardır. Bu nedenle, tasarruf amacıyla kamu sektörünün cari harcamalarda kesintiye gitmesi kamu yatırım harcamalarını verimsizleştirecektir.

Artan (2000), 1963–1999 dönemi yıllık verilerine dayanarak kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini uzun dönemde Türkiye için test etmiştir. Çalışmada, zaman serisi verileri kullanılarak Johansen-Juselius ko-entegrasyon yöntemi ve VECM kullanılmıştır. Uzun dönemde ilişkinin belirlenmesi için veri setinde GSMH, kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile toplam yatırım harcamaları

değişkenleri yer almıştır. Artan, tanımlayıcı istatistikleri verdikten sonra çalıştığı regresyon denkleminde şu sonuçlara ulaşmıştır: Kamu ve özel sektör yatırım harcamalarından ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden de kamu ve özel sektör yatırım harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, kamu ve özel sektör yatırım harcamalarındaki bir artış ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ancak, özel sektör yatırım harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak daha anlamlı ve kamu sektörü yatırım harcamalarına kıyasla daha büyüktür. Özel sektör yatırım harcamalarındaki %10'luk bir artış ekonomik büyümeyi %5.6 oranında artırırken, kamu yatırım harcamalarındaki %10'luk bir artış ekonomik büyümeyi %2.7 oranında artırmaktadır. Bu bulgular ışığında araştırmacı “sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için özel sektör yatırım harcamalarının parasal ve finansal politikalarla teşvik edilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.

Berber-Sivri-Artan (2001), içsel büyüme modelleri çerçevesinde, kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkili olup olmadığını Türkiye örneği için Jones (1995)'un yaklaşımını dikkate alarak incelemişlerdir. Çalışmada ele alınan SSY harcamaları imalat, enerji ve ulaştırma sektörleri ile bunların toplamından oluşmuştur. Çalışmanın uygulama kısmında AK tipi içsel büyüme modeli zaman serisi analizi ile yıllık veriler kullanılarak 1968–1998 dönemi için test edilmiştir. Regresyon denklemlerinde kullanılan değişkenlerin deterministik ya da stokastik bir trend içerip içermediklerinin belirlenmesinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır.

Yapılan test sonucunda, büyüme oranı serisinin ne deterministik ne de stokastik bir trend içermediği tespit edilmiştir. Buna karşılık, enerji, ulaştırma ve toplam SSY harcamalarının ise deterministik veya stokastik bir trend içerdikleri görülmüştür. Bu durum AK modelin, yatırım harcamalarındaki sürekli bir artışın ekonomik büyümeyi de sürekli artıracığı şeklindeki öngörüsü ile çeliştiğinden, adı geçen model Türkiye ekonomisi için reddedilmiştir. Bu sonuçlar dahilinde araştırmacılar, bundan sonra yapılacak çalışmalarda, adı geçen hipotezin daha geniş örnek büyüklükleri için test edilmesinin ve ayrıca içsel büyüme modellerinin büyük önem verdiği beşeri sermaye değişkeninin oluşturulup doğrudan doğruya söz konusu değişkenin etkisi üzerinde durulmasının faydalı olacağını ifade etmişlerdir.

Ashipala-Haimbodi (2003), kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, Namibya için 1980–2001 dönemi yıllık verileri, Güney Afrika için 1960–2001 dönemi üçer aylık verileri, Bostvana için ise 1970–2001 dönemi yıllık verilerini dikkate alarak test etmişlerdir. Yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, kamu yatırım harcamaları, özel sektör yatırım harcamaları, kamu tüketim harcamaları ile birlikte GSYİH değişkenlerini içeren VAR analizi ile test edilmiştir. Çalışmanın ampirik kısmında ilk olarak Johansen tekniği ile veriler arasında ko-entegrasyon olup olmadığı, daha sonra Granger testi ile kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan bir diğer ekonometrik yöntem ise VECM'dir.

Bu amaçlar doğrultusunda çalıştırılan regresyon denklemlerinden şu sonuçlar elde edilmiştir: Kısa dönemde Güney Afrika ve Namibya için özel sektör yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik vardır. Uzun dönemde ise sadece Güney Afrika örneği için kamu ve özel sektör yatırım harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Güney Afrika ve Namibya da kamu ve özel sektör yatırım harcamaları arasında tamamlayıcılık ilişkisi tespit edilmekle birlikte Bostvana için pozitif ya da negatif bir ilişkiye rastlanmamıştır. Kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi her üç örnek için pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamsızdır. Diğer bir ifadeyle, kamu yatırım harcamaları ekonomik büyüme üzerinde büyük ve güçlü bir etkiye sahip değildir. Özel sektör yatırım harcamaları Güney Afrika ve Namibya'nın ekonomik büyümesinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahipken Bostvana açısından pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamsızdır.

Analiz sonuçlarına dayanarak, Namibya ve Güney Afrika ekonomilerinin benzerlik gösterdiğini, buna karşılık Bostvana ekonomisinin tamamiyle farklı bir yapıya sahip olduğunu belirten araştırmacılar “Özel sektör yatırım harcamaları ile olan tamamlayıcılık ilişkisi dikkate alındığında Namibya ve Güney Afrika için ekonomik büyümenin teşvik edilmesinde kamu yatırım harcamalarının kullanılması tavsiye edilebilir. Bostvana ekonomisinde ise kamu yatırım harcamalarından farklı diğer mali politikalar ekonomik büyümeyi teşvik açısından daha uygun olabilir” şeklinde bir yargıya varmışlardır.

Milbourne-Otto-Voss (2003), gelişmekte olan yetmiş dört ülkede 1960–1985 yılı arasında kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir role sahip olup olmadığını incelemişlerdir. Bu amaçla çalışmada, Mankiw, Romer ve Weil (1992)'de olduğu gibi neo-klasik üretim fonksiyonunu kullanmışlardır. Araştırmacılar, kamu yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini, neo-klasik büyüme teorisinin durgun durum ve geçiş dönemi varsayımlarını dikkate alarak EKK ve araç değişken yöntemleri ile incelemişlerdir. Büyümenin açıklanması kamu tarafından, ulaşım, iletişim, tarım, eğitim, sağlık, inşaat ve sanayi sektörlerine yapılan yatırımlar dikkate alınarak araştırılmıştır. Yapılan durgun durum analizinde, bu sektörlere yapılan kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli ve anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Buna karşılık, geçiş döneminde kamu, özellikle ulaşım, iletişim ve eğitim sektörlerine yönelik gerçekleştirdiği yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olmaktadır. Bununla birlikte, geçiş dönemindeki ilişki araç değişken yöntemi ile test edildiğinde ise standart hataların çok daha büyük olduğu, dolayısıyla kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlılığını yitirdiği belirlenmiştir.

Nazmi-Ramirez (2003), yaptıkları çalışmada kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile diğer ekonomik değişkenlerin (beşeri sermaye gibi) ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini önde gelen dokuz Latin amerika lkesi (Arjantin, Bolivya, Brezilya, şili, Kolombiya, Ekvator, Meksika, Peru ve Uruguay) için analiz etmişlerdir. 1983-1993 dönemi yıllık verileri kapsayan çalışmada, görünüşte ilişkisiz regresyon (SUR) yöntemi uygulanmıştır. Panel regresyon denkleminde kamu yatırım harcamalarının katsayısı %0.9, özel sektör yatırım harcamalarının katsayısı da %1.4 tespit edilerek her iki yatırım trnnde ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel anlamlılığa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçları politik açıdan değerlendiren araştırmacılar; herhangi bir ayırım gözetmeksizin kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının azaltılmasının büyük olasılıkla uzun dönemde ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olacağını belirtmişlerdir.

Belloc-Vertova (2004), yüksek borca sahip fakir ülkelerde kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini amprik olarak araştırmışlardır. Bu amaçla, Khan, Montiel ve Haque (1990) modeli takip edilerek, benzer makroekonomik

özelliklere sahip yüksek borçlu yedi fakir ülkede yıllık verilerle 1970–1999 dönemi için Engle-Granger ko-entegrasyon, Johansen-Juselius (1990), tekniklerinin yanında VECM ve etki-tepki duyarlılık analizi yapılmıştır. Oluşturulan regresyon denkleminde kamu yatırım harcamaları, özel sektör yatırım harcamaları ve GSYİH değişkenleri kullanılmıştır. Araştırmanın ampirik kısmında ilk olarak, kamu yatırım harcamaları, özel sektör yatırım harcamalarını tamamlayıcı mı yoksa dışlayıcı nitelikte midir? sorusuna cevap aranmaya çalışılmış daha sonra, kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyümeyi nasıl ve ne yönde etkilediği incelenmiştir.

Uygulanan regresyon denkleminde elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenmiştir: Kamu yatırım harcamaları özel sektör yatırım harcamalarını tamamlayıcı nitelik arz etmektedir. Kamu yatırım harcamaları ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Diğer bir ifadeyle, kamu yatırım harcamalarındaki bir artış özel sektör yatırım harcamalarında ve ekonomik büyüme üzerinde artış yaratmaktadır. Bu bulgular çerçevesinde araştırmacılar çalışmanın değerlendirme kısmında şu noktalara dikkat çekmişlerdir: Yüksek oranlarda borçlu olan ülkelerde kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının üretim, dolayısıyla büyüme üzerindeki olası etkileri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu nedenle kamu yatırım harcamalarının etkileri dikkatlice izlenmelidir. Hükümetlerin bütçe üzerindeki kontrolleri ve denk bütçe uygulamaları nedeniyle kamu yatırım harcamalarının azaltılması ekonomilerdeki toplam yatırım düzeyinin düşmesine neden olabilmekte ve bu şekilde üretim ve büyüme negatif yönde etkilenebilmektedir. Böyle bir durumda ise mali istikrar amacıyla uygulanan politikalar uzun dönemde oldukça maliyetli bir hal alarak ekonomik büyümeye olumsuz etki edebilmektedir.

Gutierrez (2005), tarafından yapılan çalışmada, kamu ve özel sektör SSY harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Chow yapısal kırılma testi, FEM ve EKK yöntemleri ile Latin Amerika ülkeleri için test edilmiştir. Bu amaçla çalışmada, Latin Amerikanın toplam GSYİH'sinin yaklaşık %90'ını üreten en büyük altı Latin Amerika ülkesine (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Venezuela) ait yıllık veriler kullanılmıştır. Tahmin denkleminde, kamu ve özel sektör yatırım harcamaları, enflasyon, kamu tüketim harcamaları ve dış borçlar gibi belirleyici değişkenler kullanılarak 1970-2001 dönemi için regresyon analizi yapılmıştır.

Yapılan uzun dönem analizinde, özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyümeye katkısının güçlü, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilerek, bu yatırım harcamalarının ele alınan dönemde ekonomik büyümenin itici gücü niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık, kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi nispeten 1990'lı yıllarda güçlü olmakla birlikte ele alınan dönem itibariyle test edildiğinde istatistiksel olarak anlamsız, dolayısıyla ihmal edilebilir düzeydedir. Ayrıca, özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Özel sektör yatırımlarındaki artış (azalış) ekonomik büyümeyi hızlandırırken aynı şekilde, ekonomik büyümedeki bir artış (azalış), özel sektör yatırım harcamalarını teşvik etmektedir.

Zou (2006), tarafından yapılan çalışmada kamu ve özel sektör yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Amerika ve Japonya ekonomileri için ele alınmıştır. İlişkinin belirlenmesinde, 1957–1997 dönemi yıllık verileri dikkate alınarak Johansen (1991) ko-entegrasyon ve Granger nedensellik tekniklerinden yararlanılmıştır. Oluştulan regresyon denklemleri öncelikle Japonya için çalıştırılarak, uzun dönemde kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyümeye büyük oranda katkı sağladıkları tespit edilmiştir. Kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi %0.39, özel sektör yatırımlarının etkisinin ise %0.41 olarak tespit edilmesi her iki yatırım türünün büyümeye yaklaşık olarak aynı derecede katkı sağladığını ortaya koymuştur. Ancak, özellikle dikkat çekilen bir nokta, uzun dönemde kamu yatırım harcamalarının aşırı genişlemesiyle bu yatırım türünün verimliliğinin azalarak, özel sektör yatırım harcamaları üzerinde dışlama etkisi yaratacağı, dolayısıyla uzun dönemde Japonya ekonomisi için kamu yatırım harcamalarının azaltılmasının daha uygun olabileceğidir.

İlişki, ABD ekonomisi için analiz edildiğinde ise, her iki yatırım türünde istatistiksel olarak anlamlı ve özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kamu yatırım harcamalarına kıyasla üç kat daha fazla olduğu tahmin edilmiştir. Amprik analizin son aşamasında, elde edilen sonuçları destekleyici bir takım bulguların elde edilmesi amacıyla yapılan Granger nedensellik testinde ise, özel sektör yatırım harcamaları ve ekonomik büyümeden kamu yatırım harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Son olarak çalışmada, bu yatırım harcamalarının her iki

ülkenin ekonomik büyümelerini etkileme derecelerindeki farklılığın nedeni üzerinde durularak, ekonomik ve politik yapı farklılığının bu konudaki önemine dikkat çekilmiştir.

Tablo : 2

Kamu ve Özel Sektör Yatırım Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişisini İnceleyen Çalışmalar

Çalışma	Kullanılan Değişkenler	İncelenen Dönem	Ülke/Veri	Ekonometrik Yöntem	Sonuç	
					Kamu Yatırım Harcamaları	Özel Sektör Yatırım Harcamaları
Khan-Reinhart (1990)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1970-1999	Gelişmekte olan 24 ülke Yatay kesit veri	EKK	Pozitif/Anlamsız	Pozitif/Anlamalı Özel sektör yatırımları büyüme üzerinde kamu yatırımlarına kıyasla daha etkili
Easterly-Rebelo (1993)	Kamu sektörü yatırım harcamaları	1970-1988	Gelişmekte olan 100 ülke Yatay kesit veri	EKK	Pozitif/Anlamalı	
Ram (1996)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1973-1980 1980-1985 1985-1990	Gelişmekte olan 53 ülke Panel veri	Sabit etkiler modeli EKK	Pozitif/Anlamsız Pozitif/Anlamalı Pozitif/Anlamalı	Pozitif/Anlamalı Pozitif/Anlamsız Pozitif/Anlamsız
Khan-Kumar (1997)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1970-1990	Gelişmekte olan 95 Ülke Zaman Serisi ve Panel Veri	Araç değişken yöntemi, single equation tahmin methodu, EKK	Pozitif/Anlamalı	Pozitif/Anlamalı Özel sektör yatırımları büyüme üzerinde kamu yatırımlarına kıyasla daha etkili
Nazmi-Ramirez (1997)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1950-1990	Meksika Zaman serisi	2AEKK	Pozitif/Anlamalı Kamu ve özel sektör yatırımları büyümeyi aynı oranda etkilemekte	Pozitif/Anlamalı
Ghura (1997)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1963-1996	Kamerun Zaman erisi	Granger nedensellik, Araç değişken yöntemi, EKK	Pozitif/Anlamalı	Pozitif/Anlamalı Özel sektör yatırımları büyüme üzerinde kamu yatırımlarına kıyasla yaklaşık iki kat daha etkili
Şıklar-Kaya (1998)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1960-1996	Türkiye Zaman serisi	Granger nedensellik, EKK	Pozitif/Anlamalı	Pozitif/Anlamalı Özel sektör yatırımları büyüme üzerinde kamu yatırımlarına kıyasla yaklaşık iki kat daha etkili
Lachler-Aschauer (1998)	Kamu sektörü yatırım harcamaları	1970-1996	Meksika Zaman serisi ve Yatay kesit veri	Chow yapısal kırılma, 2AEKK	Pozitif/Anlamalı	
Ghali (1998)	Kamu sektörü yatırım harcamaları	1963-1993	Tunus Zaman Serisi	Granger nedensellik, Johansen-Juselius Ko-entegrasyon, Hata düzeltme modeli	Uzun dönemde Negatif/Anlamalı Kısa dönemde ilişki tespit edilememiştir.	

Tablo : 2 (Devamı)

Çalışma	Kullanılan Değişkenler	İncelenen Dönem	Ülke/Veri	Ekonometrik Yöntem	Sonuç	
					Kamu Yatırım Harcamaları	Özel Sektör Yatırım Harcamaları
Ramirez (1998)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1960-1993	Şili Zaman serisi	Johansen-Juselius Ko-entegrasyon, Hata düzeltme modeli	Pozitif/Anlamli Kamu yatırımları büyüme üzerinde özel yatırımlara kıyasla daha etkili	Pozitif/anlamli
Bouton-Sumlinski (2000)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1970-1998	Gelişmekte olan 41 ülke Zaman serisi ve Panel veri	Araç değişken yöntemi, Single equation tahmin modeli, EKK	Pozitif/Anlamli	Pozitif/Anlamli Özel sektör yatırımları büyüme üzerinde kamu yatırımlarına kıyasla daha etkili
Güner (2000)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1963-1993	Türkiye Zaman serisi	Chow yapısal kırılma EKK	Negatif/Anlamli	Pozitif/Anlamli
Artan (2000)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1963-1999	Türkiye Zaman serisi	Johansen-Juselius Ko-entegrasyon Hata düzeltme modeli	Pozitif/Anlamli	Pozitif/Anlamli Özel sektör yatırımları büyüme üzerinde kamu yatırımlarına kıyasla daha etkil
Berber-Sivri-Artan (2001)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1968-1998	Türkiye Zaman serisi	EKK	AK tipi içsel büyüme modelinin Yatırım harcamalarındaki sürekli artışın ekonomik büyümeyi de sürekli artıracığı savı türkiye ekonomisi için reddedilmiştir.	
Ashipala-Haimbodi (2003)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1960-2001	Namibya-Güney Afrika-Bostvana Zaman serisi	VAR modeli, Granger nedensellik, Hata düzeltme modeli	Pozitif/Anlamsız	Güney Afrika-Namibya için Pozitif/Anlamli Bostvana için Pozitif/Anlamsız
Milbourne-Otto-Voss (2003)	Kamu sektörü yatırım harcamaları	1960-1985	Gelişmekte olan 74 ülke Zaman serisi ve Yatay kesit veri	Araç değişken yöntemi EKK	Durgun durum analizinde Pozitif/Anlamsız Geçiş döneminde Pozitif/Anlamli	
Nazmi-Ramirez (2003)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1983-1993	9 Latin Amerika Ülkesi Panel veri	SUR	Pozitif anlamli	Pozitif/Anlamli
Belloc-Vertova (2004)	Kamu sektörü yatırım harcamaları	1970-1999	Yüksek borçlu 7 fakir ülke Zaman serisi	Eangle-Granger ve Johansen-Juselius Ko-entegrasyon, Hata düzeltme modeli, Etki-tepki analizi	Pozitif/Anlamli	
Gutierrez (2005)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1970-2001	6 Latin Amerika ülkesi Panel veri	Chow yapısal kırılma, sabit etkiler modeli-EKK	Pozitif/Anlamsız	Pozitif/Anlamli
Zou (2006)	Kamu ve özel sektör yatırım harcamaları	1957-1997	Japonya Amerika Zaman serisi	Granger nedensellik, Johansen Ko-entegrasyon, GMM, EKK	Pozitif/Anlamli	Pozitif/Anlamli Amerika ekonomisinde özel sektör yatırımları kamu yatırımlarına kıyasla üç kat daha etkili

21. Doğrudan Yabancı Yatırım Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Borensztein-Gregorio-Lee (1995), panel veri analizi ile, 1970-1989 döneminde DYY harcamalarının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini geliştirmekte olan altmış dokuz ülke için test etmişlerdir. SUR yönteminin kullanıldığı çalışmada DYY harcamaları, gelir artış oranı, kamu tüketim harcamaları, kişi başı reel GSYİH, beşeri ve fiziksel sermaye birikimi ile toplam iç yatırımlar değişkenleri kullanılmıştır. İlişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan regresyon analizinde, DYY harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı katkı sağladığı bulunmuştur. DYY harcamalarında %1'lik artışın ekonomik büyüme üzerindeki %0.8'lik katkısının yanı sıra, DYY harcamaları ile beşeri sermaye birikimi arasındaki pozitif ilişki dikkate alındığında, beşeri sermaye birikiminin DYY harcamalarının etkinliği ve verimliliği üzerinde oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu bulgulara dayanarak, DYY harcamalarının iç yatırım (domestic investment) harcamalarına kıyasla daha verimli olduğu ve teknolojik ilerlemeye katkısının yanında, yapıldığı ülkedeki yatırım düzeyini artırmak suretiyle ülkedeki sermaye birikimine katkıda bulunduğu ifade edilmiştir.

Mello (1999), DYY harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında OECD üyesi ve OECD üyesi olmayan toplam otuz iki ülke için 1970-1990 dönemini dikkate alarak zaman serisi ve panel veri analizleri yapmıştır. Yapılan uzun dönem zaman serisi analizinde Mello, içsel büyüme teorilerinde faktör birikiminin milli gelirden kalıcı ve sürekli artışlar yaratacağı tezinin ortaya çıkardığı hipotezinden hareketle, ekonomik büyüme içsel olarak sağlanıyorsa ekonomik büyümenin uzun dönemde, DYY harcamalarının yarattığı dışsallıklar sayesinde sabit bir değere yaklaşmayacağı varsayımını test etmiştir. Bu test için, genişletilmiş Dickey-Fuller testini kullanarak, OECD ülkelerinde DYY harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ya da negatif herhangi bir ilişki olmadığını, buna karşılık OECD üyesi olmayan ülkelere genel olarak böyle bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir. Ancak, yapılan panel veri analizinde OECD ülkeleri açısından tersi sonuçlar elde edilerek, hem OECD üyesi ülkelere hem de OECD üyesi olmayan ülkelere DYY harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Mello, bunun nedenini zaman serisi analizlerinde hata terimi ile bağımsız değişkenler arasında ortaya çıkabilecek korelasyona bağlı olarak regresyon denklemlerinin yanıltıcı sonuçlar verebilmesi olarak ifade etmiştir. Panel veri analizlerinde ise ülkelerin kendilerine özgü değişkenlerinin regresyon denklemlerine ilave edilmesinin daha güvenilir sonuçlar verdiği kabul edilmektedir. Ayrıca çalışmada, DYY harcamalarının ekonomik büyümeye katkısının iki ülke grubunda farklılık göstermesinin nedeni, ülkeler arasındaki teknolojik gelişmişlik farkı ile açıklanmaktadır.

Berthélemy-Démurger (2000), tarafından yapılan çalışmada DYY harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Çin'deki yirmi dört eyalet için araştırılmıştır. Bu amaçla, Berthélemy ve Démurger, DYY harcamaları, GSYİH, işgücü, toplam yatırım harcamaları, ihracat ile beşeri sermaye değişkenlerini tahmin denkleminde dahil etmiştir. 1985-1996 döneminin incelendiği çalışmada, zaman serisi ve yatay kesit veriler kullanılarak eş anlı denklem modeli (SEM) uygulanmıştır. Tahmin sonuçları, DYY harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermekle birlikte, DYY harcamaları ile beşeri sermaye arasındaki pozitif ilişki dikkate alındığında bu etkinin daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur.

Karaçuka (2001), tarafından yapılan çalışmada DYY harcamalarının 1970-1998 yılı arasında içsel büyüme modelleri çerçevesinde Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri zaman serisi verileri kullanılarak EKK yöntemi ile saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmada Sjöholm (1997, 1999) modeli takip edilerek üretim fonksiyonunda, ekonomik büyüme oranının ve DYY'ların gecikmeli değeri, SSY harcamaları, okullaşma, işgücü ve enflasyon oranlarındaki değişimler yer almıştır.

Yıllık zaman serisi verileri kullanılarak tahmin edilen modelde, Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile DYY harcamaları arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte incelenen model çerçevesinde, oluşturulan regresyon denklemlerinin otokorelasyon problemi ile karşı karşıya olduğu gözlenerek, bunu gidermek için büyüme oranının gecikmeli değeri yerine reel GSYİH'nın gecikmeli değeri bağımsız değişken olarak denenmiş, fakat otokorelasyon ortadan kaldırılamamıştır. Bu sonuçlar üzerine, DYY harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek üzere Granger nedensellik testine başvurulmuştur. Nedensellik testi sonuçları, DYY

harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin beş yıllık bir gecikmeden sonra ortaya çıktığını göstermiştir. Bunun en önemli nedeni ise, DYY harcamaları ile ülkeye gelen teknolojinin ekonomideki yerel firmaları etkileyebilmesi için belli bir zamanın geçmesi gerektiği olarak açıklanmıştır. Bu bağlamda Karaçuka, küresel rekabetin önemli boyutlara ulaştığı günümüz koşullarında, Türkiye'nin DYY harcamalarının pozitif etkilerinden yeterince yararlanamadığını ifade ederek Türkiye'de hızlı ve istikrarlı bir ekonomik büyüme trendine ulaşılabilmesi için DYY harcamalarını artırmaya yönelik politikaların sistemli bir şekilde izlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Choe (2003), tarafından yapılan çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan toplam seksen ülkede DYY harcamaları, ekonomik büyüme ve toplam iç yatırımlar arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Panel VAR analizi kullanılarak yapılan çalışmada, 1971-1995 dönemi beşer yıllık alt dönemlere ayrılarak incelenmiş ve veri setine uygulanan ekonometrik testlerde ortaya çıkabilecek sorunları gidermek için araştırılan nedensellik ilişkisi Holtz-Eakin ve diğerleri (1998) tarafından geliştirilen HNR yöntemi ile test edilmiştir. İlk olarak, DYY harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılarak, kişi başı GSYİH, DYY ve yerel yatırım harcamaları regresyon denklemlerinin değişkenlerini oluşturmuştur.

Sonuçlar, DYY harcamaları ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü ve güçlü nedensellik ilişkisi göstermekle birlikte, ilişkinin, büyümeden DYY harcamalarına doğru istatistiksel olarak daha anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ekonomik açıklık, işgücü ve makroekonomik istikrar gibi ekonomik büyüme belirleyicilerinin regresyon denklemine katılmasının dahi bu sonucu değiştirmedeği tespit edilerek, geçmiş büyüme oranlarının ve DYY harcamalarının bugünkü büyüme oranlarını istatistiksel olarak açıklama gücüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak çalışmada, ekonomik büyüme ile iç yatırımlar arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılarak, ekonomik büyümeden iç yatırımlara doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgulardan yola çıkan araştırmacılar “değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ülkeler arasında farklılık gösterebilmektedir. İlişki, istatistiksel olarak güçlü olsa dahi DYY ve iç yatırımların yüksek oranda yapılması, bu yatırımların her

zaman ekonomik büyüme katkı sağlayacağı anlamına gelmemektedir” şeklinde politik bir görüş ileri sürmüşlerdir.

Akinlo (2004), 1970-2001 dönemini kapsayan yıllık verilerle DYY harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Johansen-Juselius (1990) ko-entegrasyon tekniği ve VECM kullanarak Nijerya ekonomisi için incelemiştir. DYY harcamalarının üretim faktörlerinden bir tanesi olarak tanımlandığı üretim fonksiyonunda üretim seviyesi, sermaye birikimi, işgücü, beşeri sermaye ve eğitim düzeyi açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışma sonuçları, Nijerya ekonomisinde DYY harcamalarının ekonomik büyümedeki etkisinin pozitif, fakat istatistiksel olarak anlamsız olduğunu göstermektedir.

Doğrudan yabancı yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, kamu yatırım harcamaları ile olan ilişkisi çerçevesinde araştırıldığı Le-Suruga (2005)'da Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI, 2003)'nden sağlanan yıllık verilerle gelişmiş ve gelişmekte olan yüz beş ülkenin 1970-2001 dönemi incelenmiştir. Barro (1991), Devarajan (1996) ve Borensztein (1998) takip edilerek, yıllık veriler için DYY harcamaları, kamu sermaye harcamaları, kamu ve özel sektör yatırımlarının toplamından oluşan toplam yatırım harcamaları, FEM ve EKK yönteminin uygulanması için oluşturulan regresyon denklemlerinin değişkenlerini oluşturmuştur.

Yapılan regresyon çözümlemesinde, DYY harcamaları ile kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının kişi başı GSYİH üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Kamu yatırımlarının katsayısı 0.08, özel sektör yatırımlarının katsayısı 0.03 ve DYY'lerin katsayısı 0.11 oranında tespit edilerek bu ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde DYY harcamalarının daha etkin olduğu saptanmıştır. Yine, DYY harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etki derecesinin kamu yatırım harcamalarının GSYİH'daki payı ile ilişkili olduğu ve bu payın %8-9 dan fazla olması durumunda bu etkinin azaldığını tespit eden Le-Suruga, kamu sektörünün aşırı müdahalesinin ekonominin performansını zayıflatacağını ifade etmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme oranları ile DYY harcamaları arasındaki amprik ilişkiyi tespit etmek üzere Khawar (2005) tarafından yapılan çalışmada ilişkinin kuvvetliliği ölçülmüştür. 1970-1992 dönemi yatay kesit verilerine dayanarak öncelikle

GSYİH, nüfus, toplam kamu ve özel sektör yatırım harcamaları, devrim ve ihtilaller ile okullaşma oranı değişkenlerini içeren regresyon denklemleri oluşturulmuştur. EKK yöntemi kullanılarak yapılan regresyon analizinde DYY harcamalarındaki %1’lik artışın ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde %0.37’lik bir artış yarattığı tespit edilmiştir. Daha sonra bu pozitif ve güçlü ilişki, toplam kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki %0.1’lik katkısı ile karşılaştırılarak, DYY harcamalarının gelişmiş teknoloji içermesi nedeniyle, toplam iç yatırım harcamalarından daha verimli olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Li-Liu (2005)’deki çalışmasında, DYY harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. Yirmi biri gelişmiş ve altmış üçü gelişmekte olan, toplam seksen dört ülkeden elde edilen verilerle, 1970-1999 döneminin test edildiği çalışmada, yıllık veriler kullanılarak tek ve eş anlı denklem modeli uygulanmıştır. GSYİH, oluşturulan modelin bağımlı değişkenini oluştururken, sermaye birikimi, nüfus, DYY harcamaları, okullaşma oranı, teknoloji düzeyi, telefon hatları (telephone lines) ve beşeri sermaye, modelin açıklayıcı değişkenlerini oluşturmuştur.

Çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, DYY harcamaları ile ekonomik büyüme arasında özellikle 1980’li yılların ortalarından itibaren güçlü bir tamamlayıcılık ilişkisine rastlanmıştır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde DYY harcamaları ile beşeri sermaye ve teknoloji düzeyi arasında pozitif ve güçlü bir ilişki tespit edilerek bu iki değişkenin, DYY harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileme gücüyle yakından ilişkili oldukları belirlenmiştir. Li-Lui, sonuçların, içsel büyüme teorilerinin “DYY harcamaları, gerçekleştirildikleri ülkelerde teknoloji düzeyine katkıda bulunarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır” şeklindeki öngörüsüyle tutarlı olduğunu ifade ederek şu öngörülerde bulunmuşlardır; “DYY harcamaları ve ekonomik büyüme arasında güçlü içsel bir ilişki söz konusu olduğu için beşeri sermaye, teknolojik gelişme ve ekonomik kalkınma düzeyinin yükseltilmesi, daha fazla DYY akışına öncülük etmektedir. Bu ise, ekonomideki firmalar arası rekabet düzeyini geliştirerek ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır”.

Roy-Berg (2006) tarafından yapılan çalışmada dört denklemlilik ve ihracat, işgücü, reel GSYİH ile toplam sermaye birikiminin dışsal kabul edildiği bir SEM içerisinde DYY harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada, yıllık veriler

kullanılarak, ABD ekonomisi için 1970-2001 dönemi kapsanmış ve yapılan regresyon analizinde DYY harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, 1970-2001 döneminde ABD ekonomisinin büyüme oranları ve uzun dönem refah düzeyinin yükseltilmesinde DYY harcamalarındaki artışın önemli role sahip olduğu şeklinde yorumlanarak üç temel noktaya dikkat çekilmiştir. Birincisi, DYY harcamaları, genelde gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru gerçekleştirilmektedir tezin aksine, gelişmiş ülkeler arasında da mevcuttur ve teknolojik olarak gelişmiş olsalar dahi bu ülkeler, DYY harcamalarından faydalanmaktadır. İkincisi, DYY harcamaları uzun dönemde ekonomik büyüme açısından kritik bir öneme sahiptir. Üçüncüsü, ABD hükümetlerinin, istenilen oranda büyümenin sağlanması açısından mali ve finansal düzenlemeleri yapmak suretiyle ülke ekonomilerini yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmeleri gerekmektedir.

Tablo : 3
DYY Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Çalışma	Kullanılan değişken	İncelenen dönem	Ülke/Veri	Ekonometrik Yöntem	Sonuç
Borensztein-Gregorio-Lee (1995)	DYY harcamaları	1970-1989	Gelişmekte olan 69 ülke Panel ve Yatay kesit veri	SUR	Pozitif/Anlamlı
Mello (1999)	DYY harcamaları	1970-1990	OECD üyesi ve OECD üyesi olmayan 32 ülke Zaman serisi ve Panel veri	VAR modeli	Zaman serisi analizinde OECD ülkelerinde ilişki yok , OECD dışı ülkelerde ilişki Pozitif/Anlamlı Panel veri analizinde ilişki her iki grup için Pozitif/Anlamlı
Berthélemy-Démurger (2000)	DYY harcamaları	1985-1986	24 Çin Eyaleti Zaman serisi ve Yatay kesit veri	Eşanlı denklem modeli	Pozitif/Anlamlı
Karaçuka (2001)	DYY harcamaları	1970-1998	Türkiye Zaman serisi	EKK	Herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
Choe (2003)	DYY harcamaları	1971-1995	Gelişmiş ve gelişmekte olan 80 ülke Panel veri	VAR modeli HNR yöntemi	Pozitif/Anlamlı
Akinlo (2004)	DYY harcamaları	1970-2001	Nijerya Panel veri	Johansen-Juselius Ko- entegrasyon Hata düzeltme modeli	Pozitif/Anlamsız
Le-Suruga (2005)	DYY harcamaları	1970-2001	Gelişmiş ve gelişmekte olan 105 ülke Zaman serisi	Sabit etkiler modeli EKK	Pozitif/Anlamlı
Khawar (2005)	DYY harcamaları	1970-1992	Gelişmekte olan ülkeler Yatay kesit veri	EKK	Pozitif/Anlamlı
Li-Liu (2005)	DYY harcamaları	1970-1999	Gelişmiş ve gelişmekte olan 80 ülke, Panel veri	Tek ve Eşanlı denklem modeli	Pozitif/Anlamlı
Roy-Berg (2006)	DYY harcamaları	1970-2001	Amerika Zaman serisi	Eşanlı denklem modeli 3AEKK	Pozitif/Anlamlı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1980-2005 DÖNEMİ YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ GELİŞMELER

Bu bölümde Türkiye ekonomisinde, yerli ve yabancı SSY harcamaları ile ekonomik büyümeye ilişkin gelişmeler 1980-1989, 1990-1999 ve 2000-2005 dönemlerini kapsamak suretiyle üç döneme ayrılarak incelenmiştir. Türkiye ekonomisinde, kamu ve özel sektör SSY harcamaları, doğrudan yabancı SSY harcamaları ve ekonomik büyümeye ilişkin gelişmeler grafiksel ve karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

30. 1980-1989 Dönemi

300. Kamu Sektörü SSY Harcamaları

Planlı kalkınma dönemi olarak anılan 1963-1980 döneminde ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulayan Türkiye, bu çerçevede sanayi sektörüne ağırlık vermiştir. Bir yandan kamu yatırımlarına ağırlık vererek uygulanan kalkınma planları çerçevesinde özel sektör yatırım harcamaları da teşvik edilmiştir. İthal ikameci sanayileşme stratejisi 1973-1974 petrol krizine kadar başarı ile uygulanmıştır (GÖKALP-BAYDUR, 2004, s.66).

Bununla birlikte, 1980'e kadar uygulanan ithal ikameci sanayi stratejisi ve ekonominin sanayileşme sürecinde ara ve yatırım mallarının üretecek seviyeye gelmemesine bağlı olarak üretimin yapılabilmesinde ithalatın gerekliliği, diğer bir ifadeyle yerli üretimde ithal girdilere olan bağımlılığının artması, kamu sektörünün yapmış olduğu yatırım ve diğer harcamaların finansmanını dış kaynaklar ve özel sektörden sağladığı borçlarla sağlaması, sanayileşme hedefinin gerçekleştirilmesinde özel sektörün yeterince başarılı olamaması gibi ekonomik sorunlar, Türkiye'nin iç ve dış borçlarının sürekli artmasına, ödemeler

bilançosunun bozulmasına, dolayısıyla sanayileşme politikasının işlemez hale gelmesine neden olmuştur.

1963-1977 döneminde gerçekleştirilen SSY harcamalarının yaklaşık olarak %52,7'sini kamu sektörü gerçekleştirmiştir. Bu dönem boyunca, kamu sektörü yatırım harcamaları kamu sektörü tasarruflarından sürekli fazla olmuş, kamu sektörü, SSY harcamalarının Birinci Kalkınma Planı döneminde % 18,6'sını, İkinci KP. döneminde %15,3'ünü, Üçüncü K.P. döneminde ise %30,1'ini dış kaynaklar ve özel sektörden sağladığı borçlarla finanse etmiştir (ŞAHİN, 2002, s.159). Bu durum, kamu sektörünün ekonomik faaliyetlerde özel sektöre kıyasla daha fazla role sahip olduğunu göstermektedir.

Ekonomideki bunalımı aşmak için 24 Ocak istikrar tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Bu tedbirlerle, kamunun ekonomideki rolünün azaltılarak arz ve talebin piyasa içerisinde kendiliğinden belirlendiği serbest piyasa ekonomisine geçiş, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükleri olan alanlarda yatırım harcamalarını arttırarak üretimde sürekli artışlar elde etmesi anlamına gelen dışa açık büyüme stratejisi ve kamu sektörünün yerini özel sektörün alması amaçlanmıştır.

Tablo : 4
Kamu Sektörü SSY Harcamaları (1980-1989, bin YTL) (1987 = 100)

Yıl	Toplam SSY (Bin YTL)	Kamu SSY (Bin YTL)	Kamu SSY / Top SSY (%)	Değişme (%)	GSMH (Bin YTL)	GSMH içindeki payı (%)
1980	11089,10	4431,80	39,96	6,86	50869,9	8,71
1981	10560,03	4804,84	45,50	8,42	53316,8	9,01
1982	10534,92	4500,91	42,72	-6,33	54963,2	8,18
1983	11506,77	4986,67	43,33	10,79	57279,0	8,70
1984	11856,08	4917,89	41,47	-1,38	61349,8	8,01
1985	12879,16	5857,61	45,48	19,11	63989,1	9,15
1986	15576,95	6969,65	44,74	18,98	68314,9	10,2
1987	18491,00	7480,00	40,45	7,32	75019,4	9,97
1988	19877,95	6746,76	33,94	-9,80	76108,2	8,86
1989	17404,40	5823,96	33,46	-13,68	77347,3	7,52

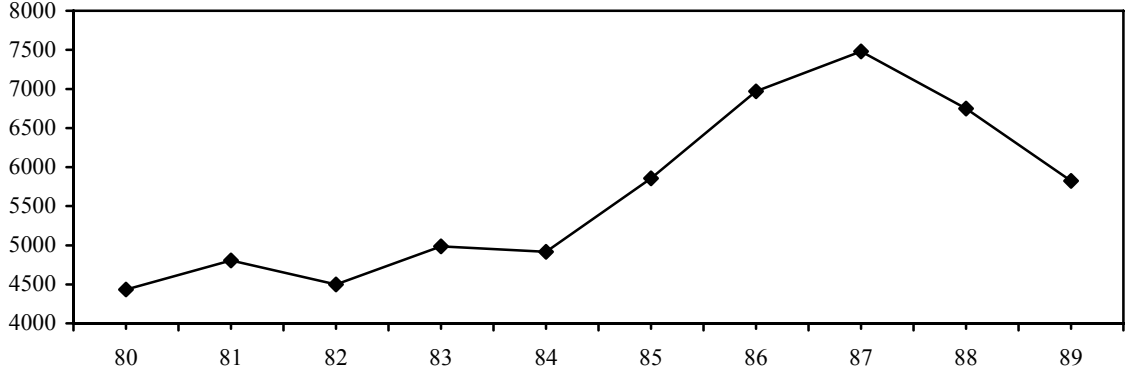
Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

24 Ocak 1980 istikrar programının kısa vadeli amaçlarından bir tanesini teşkil eden kamu harcamalarının azaltılmasına yönelik hedefe, 1980-1989 dönemini kapsayan reform döneminde tam anlamıyla ulaşılamamıştır. Tablo 4'de görüldüğü gibi, 1987 fiyatları ile, 1980'de 4431,8 bin YTL olan kamu SSY harcamaları, 1982 ve 1984 yıllarında meydana

gelen düşüşler haricinde, dönem ortasından itibaren artarak 1987 yılında 7480 bin YTL ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1988 ve 1989 yılında ise tekrar düşmüştür.

Bu yükselişin nedeni olarak, dünya ekonomik konjonktürünün düzelmesiyle kamu SSY harcamalarının finansmanında dış krediler sağlanabilmesi, 1988 ve 1989 yılındaki düşüşün nedeni olarak ise, bu dönemdeki stagflasyon gösterilebilir. Sonuç olarak, 1989'da kamu SSY harcamalarının 5823,96 bin YTL olarak gerçekleşmesiyle, bu dönemde kamu SSY harcamaları reel olarak %31,41'lik artış göstermiştir. Ayrıca bu dönemde kamu SSY harcamalarındaki yıllık ortalama artış hızı ise yaklaşık olarak % 4,02 olmuştur (Tablo 4).

Grafik : 1
Kamu Sektörü SSY Harcamaları (1980-1989, bin YTL)

Buna karşılık, kamu sektörü SSY harcamalarının 1980-1989 döneminde toplam SSY harcamaları ve GSMH'da sahip olduğu paylardaki değişimler incelendiğinde dikkat çekici bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1980'de toplam SSY harcamaları içerisinde %39,96'lık paya sahip olan kamu SSY harcamaları, özellikle dönemin ortalarından itibaren düşme eğilimi göstermiş ve 1989 yılında %33,46 seviyesine inmiştir. Kamu sektörü SSY / toplam SSY harcamalarındaki yıllık ortalama artış hızı ise % -4,21 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu trend, kamu SSY harcamalarının GSMH içindeki payı açısından da bu dönemde benzer şekilde seyretmiştir. Dolayısıyla, bu dönemde kamu sektörünün yatırım düzeyinde artış söz konusu olmakla birlikte, toplam SSY harcamaları içerisindeki payı azalmıştır (Tablo 4).

1980'de başlayan yeniden yapılanma ve dışa açık büyüme dönemine ilişkin kamu SSY harcamaları sektörel dağılım açısından incelendiğinde, yatırım harcamalarının profilinin

değiştirdiği ve hedeflenen sanayileşme sürecinde, imalat sanayi kamu SSY harcamalarının azaldığı görülmektedir.

Tablo : 5

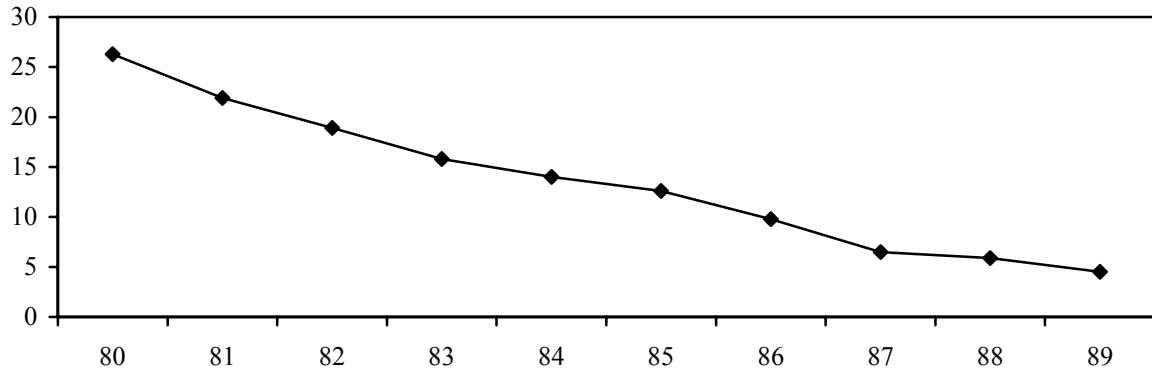
Kamu Sektörü SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (1980-1989) (Cari Fiyatlarla)

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer
1980	7,9	7,6	26,3	21,3	20,8	0,5	2,4	4,1	1,8	7,2
1981	10,2	9,7	21,9	22,1	19,7	0,5	2,4	4,2	2,0	7,2
1982	10,3	8,6	18,9	24,7	21,3	0,5	1,4	4,5	2,0	7,9
1983	9,8	8,8	15,8	25,4	23,5	0,6	1,8	4,5	1,6	8,1
1984	9,6	9,1	14,0	24,0	25,0	0,9	2,6	3,7	1,5	9,6
1985	7,0	9,8	12,6	22,0	28,0	0,9	2,6	4,2	1,2	11,6
1986	6,8	6,7	9,8	24,3	29,3	1,8	2,0	3,7	1,2	14,2
1987	8,7	4,1	6,5	22,9	33,9	1,7	1,6	4,8	1,6	14,3
1988	9,1	4,5	5,9	26,9	29,7	1,5	1,8	5,6	1,8	13,2
1989	10,3	3,2	4,5	29,8	30,1	1,1	1,8	6,2	2,2	10,8

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

Grafik : 2

Kamu Sektörü İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1980-1989)

1980 istikrar önlemleri çerçevesinde uygulanan yeniden yapılanma politikalarının bir sonucu olarak, kamunun üretken sektörler için gerçekleştirdiği yatırım harcamalarını azaltması, kamunun imalat sanayi SSY harcamaları içerisindeki payının azalmasına neden olmuştur (EŞİYOK, 2001, s.4). 1980 yılında kamu imalat sanayi SSY harcamalarının toplam kamu sektörü SSY harcamaları içerisindeki payı %26,3 oranında iken, alınan istikrar önlemleri çerçevesinde bu oran yıllar itibarıyla periyodik olarak düşüş göstererek 1989 yılında % 4,5'e kadar düşmüştür.

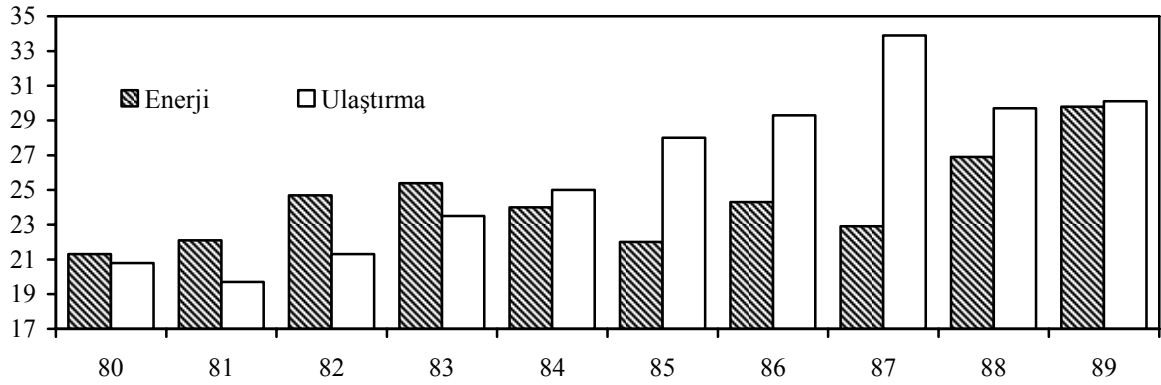
Buna karşılık, 1980-1989 döneminde imalat sanayi yatırım harcamalarını azaltan kamu sektörü, ulaştırma, eğitim, sağlık, turizme yönelik alt yapı SSY harcamalarını arttırmıştır.

Bu uygulama ile, üretime yönelik yatırım harcamalarında ortaya çıkacak boşluğun özel sektör tarafından doldurulması hedeflenmiştir (EŞİYOK, 2001, s.5).

Aşağıdaki grafik, enerji ve ulaştırma sektörlerinin kamu yatırım harcamalarından aldıkları paylardaki değişimleri göstermektedir. Diğer sektörler içerisinde bu iki sektörün seçilmesindeki amaç, bu sektörlerin 1980-1989 döneminde imalat sektörü ile birlikte kamu yatırımları içerisinde en yüksek paya ve değişme oranlarına sahip olmalarıdır (Grafik 3).

Grafik : 3
Kamu Sektörü Enerji ve Ulaştırma SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1980-1989)

İmalat sanayi yatırım harcamalarındaki azalışın aksine, kamu SSY harcamalarının daha çok enerji ve ulaştırma sektörlerine yoğunlaşmasıyla, her iki sektörün toplam kamu SSY harcamalarındaki payı artmıştır. 1980 yılında kamu sektörü SSY harcamalarında % 21,3'lük paya sahip olan enerji sektörünün payı bu dönemde 8,5 puan artarak, 1989 yılında % 29,8 olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde ulaştırma sektörü, 1980'de toplam kamu SSY harcamalarından % 20,8'lik pay alırken, 1989'da 9,3 puanlık artışla, payını %30,8'e çıkarmıştır. Enerji sektörünün toplam kamu SSY harcamalarındaki ortalama payı % 24,34, ulaştırma sektörünün ortalama payı ise % 26,72 olmuştur (Tablo 5).

Sonuç olarak 1980-1989 reform döneminde, kamunun, başta imalat sanayi olmak üzere tarım ve madencilik sektörlerindeki yatırım harcamalarında düşüş, ulaştırma, enerji, sağlık, eğitim gibi doğrudan üretime yönelik olmayan sektörlerdeki yatırım harcamalarında ise artış gözlemlenmiştir.

301. Özel Sektör SSY Harcamaları

1980'e kadar uygulanan kalkınma planlarında, ekonominin karma ekonomik sistem ilkelerine göre yürütüleceği, kamu ve özel sektörün birbirlerini tamamlayacak şekilde yer alacağı öngörülmüştür. Bu şekilde, ekonomik kalkınma ve büyüme sürecinde kamu ve özel sektör önceliği tartışmalarına son verilmek istenmiştir (ŞAHİN, 2002, s.133).

Ancak, 1963-1980 arası planlı dönemde özel sektörün gelişiminde bir takım ilerlemeler elde edilmekle birlikte, üretimin yapılabilmesinde ithalata olan bağımlılık ve dünya petrol fiyatlarındaki artışa uyum sağlanamaması gibi nedenlere bağlı olarak 1970'lerin sonuna doğru ekonominin krize girmesi, karma ekonomi sisteminin uygulandığı bu dönemde özel sektör gelişiminin hedeflenen düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir.

Daha sonra, alınan 24 Ocak kararları ile, özel sektör yatırım ve üretiminin teşviklerle artırılması amaçlanmış ve KİT'lerin özelleştirilmesi gibi çalışmalar başlatılmıştır. Özel sektörün teşvik edilmesine yönelik, 1985-1989 dönemi kalkınma planında, KİT'lerin, özel sektörün kredi gücüyle veya makul teşvik tedbirleri ile gerçekleştirebilecekleri yatırımlara girmemeleri şeklinde ekonomik kararlar alınmıştır (TOSUN, 1996, s.82).

Tablo : 6
Özel Sektör SSY Harcamaları (1980-1989, bin YTL), (1987 =100)

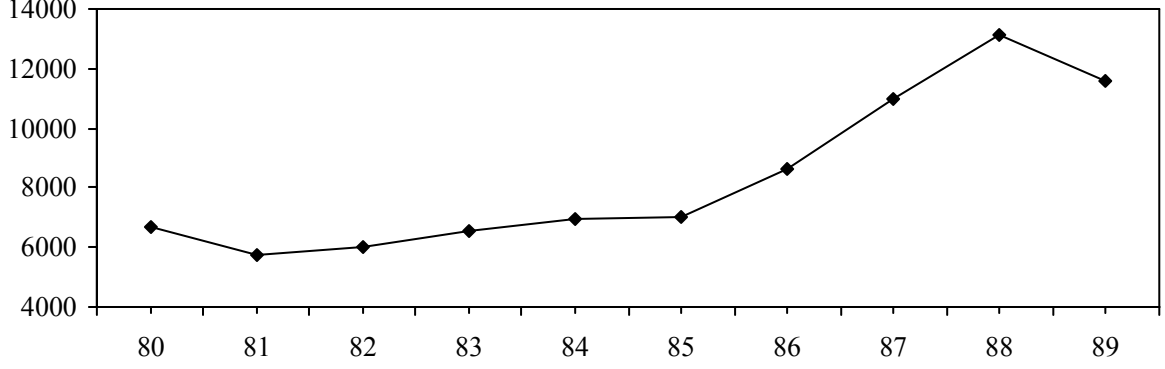
Yıl	Toplam SSY.	Özel Sektör SSY	Özel Sektör SSY / Top SSY (%)	Özel Sektör SSY Değişme (%)	GSMH payı (%)
1980	11089,10	6657,29	60,03	-6,64	13,08
1981	10560,03	5748,54	54,43	-13,65	10,78
1982	10534,92	6034,01	57,27	4,97	10,97
1983	11506,77	6520,09	56,66	8,06	11,38
1984	11856,08	6938,19	58,52	6,41	11,30
1985	12879,16	7021,54	54,51	1,20	10,97
1986	15576,95	8607,30	55,25	22,58	12,59
1987	184910,0	11011	59,54	27,93	14,67
1988	19877,95	13130,59	66,05	19,25	17,25
1989	17404,40	11580,10	66,53	-11,81	14,97

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

1981 ile 1989 yılındaki düşüşün haricinde, özel sektör SSY harcamaları reform dönemi olarak adlandırılan 1980-1989 döneminde sürekli artmıştır. 1980 yılında 6657,29 bin YTL olarak gerçekleşen özel sektör SSY harcamaları, özellikle dönemin ortasından sonra dikkat

çekici bir şekilde artarak 1988'de 13130,59 bin YTL ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Tablo 6).

Grafik : 4
Özel Sektör SSY Harcamaları (1980-1989, bin YTL)

1988-1989'daki stagflasyonun ekonomi genelinde yarattığı olumsuzluklara bağlı olarak 1988'de bir miktar düşmüş ve 1989'da 11580,10 bin YTL olmuştur. Bu dönemde özel sektör SSY harcamaları %73,9 yükselmiştir. Özel sektör SSY harcamalarındaki yıllık ortalama artış hızı % 5,83 olmuştur (Tablo 6).

Özel sektör SSY harcamalarının, toplam SSY harcamaları ve GSMH'da sahip olduğu paylarda, özel sektörün bu dönemdeki gelişmesini ortaya koymaktadır. 1980'de toplam SSY harcamalarında % 60,03'lük paya sahip olan özel sektör SSY harcamaları, 1989'a kadar % 10,82'lik, diğer bir ifadeyle 6,5 puanlık artış göstererek % 66,53'e yükselmiştir. GSMH'da % 13,08'lik payı olan özel sektör SSY harcamaları 1988'de % 31,88'lik artışla bu payını % 17,25'e yükseltmiştir. 1989 yılında ise, tüm makro ekonomik göstergelerde de olduğu gibi özel sektör SSY harcamalarının GSMH'daki payı da düşmüştür (Tablo 6).

Özellikle dönem ortalarından itibaren özel sektör SSY harcamalarında, özel sektör SSY /toplam SSY harcamalarında, özel sektör SSY harcamaları/GSMH'daki artışlarda, 1980 istikrar önlemleri ve hükümetin özel sektörü teşvik edici uygulamalarının etkili olduğu ve özel sektörün ağırlığının artırılmasına yönelik hedefe ulaşılabilirdiği ifade edilebilir.

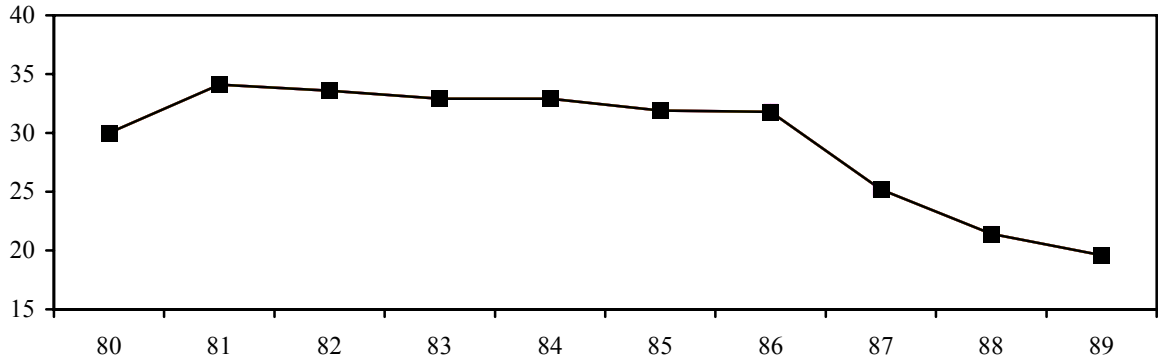
Tablo : 7
 Özel Sektör SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (1980-1989) (Cari Fiyatlarla)

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer
1980	7,4	0,5	30	0,4	9,7	0,6	44,7	0,2	0,2	6,3
1981	10,8	0,6	34,1	0,5	15,3	0,7	30,1	0,3	0,2	7,4
1982	11,2	0,6	33,6	0,5	16,2	0,7	29,5	0,3	0,2	7,2
1983	11,4	1,1	32,9	0,5	16,9	0,6	29,2	0,3	0,2	7
1984	10,1	1,1	32,9	0,5	17,2	1,1	30	0,3	0,2	6,7
1985	7,7	1,2	31,9	0,4	17	1,8	32,3	0,5	0,5	6,7
1986	5,7	1,1	31,8	0,8	13,8	2,5	37	0,6	0,6	6,1
1987	5,7	1,3	25,2	0,7	11,7	3,1	45,7	0,6	0,6	5,4
1988	4,4	1,3	21,4	1,5	9,1	4	52,6	0,5	0,5	4,8
1989	3	1,3	19,6	1,9	8,6	5,3	54,1	0,7	0,7	4,8

Kaynak : <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

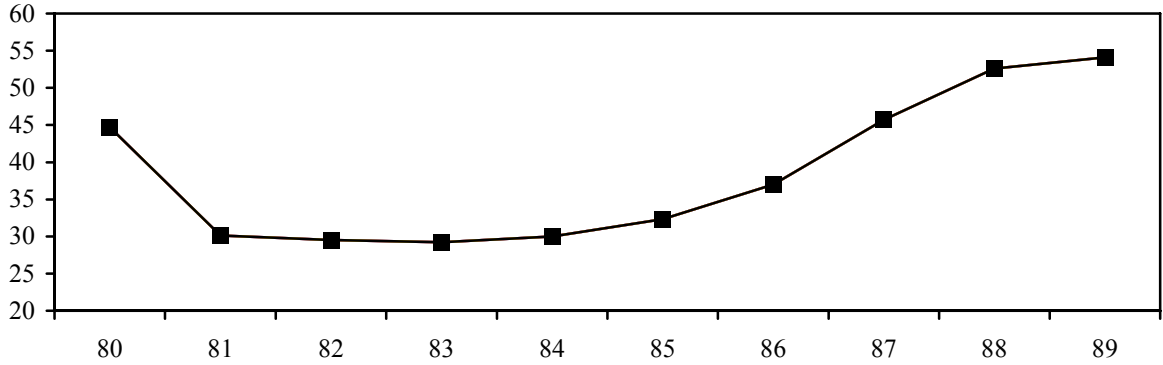
Kamu yatırım harcamalarının sektörel dağılımındaki gibi, üretime yönelik sektörlerin özel SSY harcamalarından aldıkları paylar da gerilemiştir. Sektörel gerilemenin, en fazla gerçekleştiği sektör, imalat sanayi olmuştur. Ayrıca bu dönemde madencilik, enerji, turizm ve sağlık sektörlerindeki yatırımlar artmış, tarım ve ulaştırma sektörlerindeki yatırımlar ise azalmıştır.

Grafik : 5
 Özel Sektör İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1980-1989)

1980 yılında imalat sanayinin özel sektör SSY harcamalarındaki payı % 30'iken 1981 yılında 4,1 puanlık artışla % 34,1 olmuştur. 1981'den sonra dönem boyunca azalan bu oran, 1986 yılından itibaren daha hızlı bir şekilde düşerek 1989'da % 19,6 olmuştur. Bu şekilde, 1980-1989 döneminde imalat sanayindeki özel sektör SSY harcamaları 10,4 puan azalmış ve özel yatırım harcamalarında yıllık ortalama % 29,34'lük paya sahip olmuştur. Özel sektör SSY harcamalarındaki payının yıllık ortalama artış hızı ise % -3,30 olmuştur.

Grafik : 6
Özel Sektör Konut SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1980-1989)

Tablo 7'den görüldüğü gibi, 1980'de konut sektörü, % 44,7'lik oranıyla imalat sektörü ile birlikte özel sektör SSY harcamalarından en yüksek payı almıştır. Bu tarihten sonra, her iki sektördeki değişme birbirinin tersi yönünde gerçekleşmiştir. İmalat sektörü özel SSY harcamalarındaki ağırlığını kaybederken, konut sektörü artırmıştır. Konut yatırımlarının özel sektör SSY harcamalarındaki ağırlığının artmasında, bu sektöre sağlanan finansman imkanlarının genişletilmesi önemli rol üstlenmiştir. Konut sektörü özel SSY'ları, özellikle 1983'den sonra yükselişe geçmiş ve 1989'da % 54,1'e çıkmıştır. 1980-1989 arasında konut sektörünün özel SSY harcamalarındaki ortalama pay oranı % 38,52, yatırım harcamalarının yıllık ortalama pay artış hızı ise % 2,92 olmuştur.

302. DYY Harcamaları

1963-1977 arası planlı dönemde, ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması ekonomi politikasının temelini oluşturmuştur. Bu dönemde yabancı sermaye girişi sermaye çıkışından fazla olmasına rağmen, ithalata dayalı sanayileşme politikası nedeniyle sermaye girişi, yatırımdan daha çok borç şeklinde gerçekleşmiştir (GÖRGÜN, 2004, s.41-44).

Dolayısıyla, 1954'deki 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, yine 1954'deki 6326 sayılı petrol kanunu ile başlayan DYY harcamalarına yönelik liberalleşme çabalarına rağmen, 1980'e kadar istenen düzeyde DYY Türkiye'ye çekilememiştir.

Dışa açık büyüme modelinin uygulandığı 1980'den sonra, Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerinde artış yaşanmıştır. 24 Ocak kararları ile ekonomik büyümenin sağlanmasında

yabancı sermaye yatırım harcamalarını daha fazla çekmek için bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Yabancı sermayenin faaliyet alanları genişletilmiş, yerli ve yabancı şirketlerin ortaklık kurmaları kolaylaştırılmıştır. Ayrıca, yabancı yatırımcıların % 100 oranında sermaye artırımında bulunabilmesine de imkan tanınmıştır. Diğer taraftan, bir çok ülke ile yatırımların teşviki-korunması ve çifte vergilendirmenin önlenmesi konusunda anlaşmalar imzalanmıştır (OKSAY, 2000 s.3). Bu dönemde yabancı sermaye girişlerinde etkili olan diğer bir gelişme ise, kamu sektörü kuruluşlarının özelleştirilmesidir (www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGİ/tem97/2.html, 01.10.2006).

24 Ocak kararları sonucunda sermaye hareketliliğinde yaşanan artış özellikle 1989'daki finansal serbestlik ile iyice artmıştır. Bu tarihte, mevduat faiz oranları yükseltilmiş, yani iç ve dış faiz oranları arasındaki fark genişletilerek yabancı sermaye girişinin yüksek faizlerle teşvik edilmesi amaçlanmıştır (ŞAHİN, 2002, s. 216).

Tablo : 8
DYY Harcamaları (1980-1989, milyon \$)

Yıl	İzinler	DYY	DYY (%) Değişme	GSMH	GSMH Değişme (%)	DYY / GSMH (%)
1980	97	18	-76	69749	-8,95	0,025
1981	338	95	427,77	72775	4,33	0,13
1982	167	55	-42,10	65937	-9,39	0,083
1983	103	46	-16,36	62193	-5,67	0,073
1984	271	113	145,65	60759	-2,30	0,18
1985	235	99	-12,38	68199	12,24	0,14
1986	364	125	26,26	76464	12,11	0,16
1987	655	115	-8	87734	14,7	0,13
1988	821	354	207,82	90975	3,69	0,38
1989	1512	663	87,28	108679	19,46	0,61

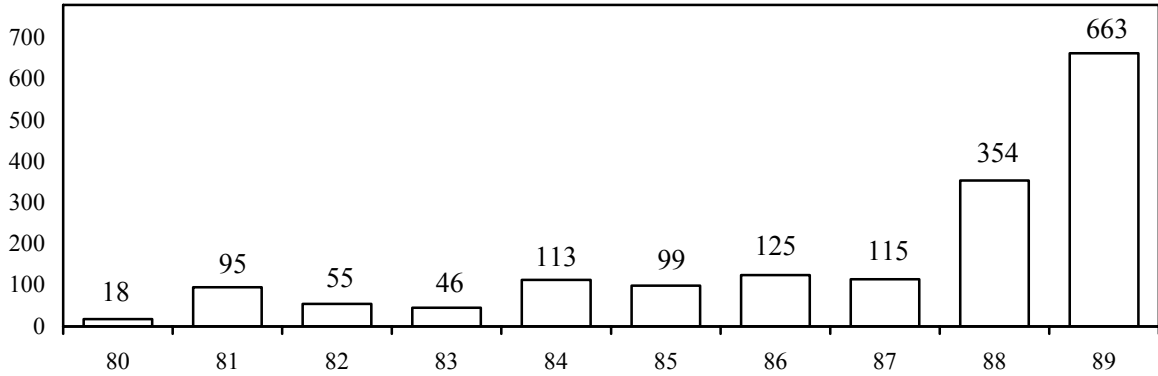
Kaynak : HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2003, s.45

<http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>

World Development Indicators 2006

1980 sonrasında belirli dönemlerde azalma olmakla birlikte, 24 Ocak istikrar tedbirleri ve sonrasında gerek mevzuata yönelik düzenlemeler gerekse yabancı sermayeye olan bakış açısının olumlu yönde değişmesi ve dünyadaki DYY harcamalarına yönelik trendin etkisi ile Türkiye'deki DYY harcamaları yükselmiştir (SAATÇIOĞLU, 2002, s.123).

Grafik : 7
DYY Harcamaları (1980-1989, milyon \$)

1980’de 18 milyon dolar olan DYY harcamaları 1981’de % 427,77’lik bir artışla 95 milyon dolara yükselmiştir. Yabancı sermaye yatırımlarında ekonomideki istikrarın önemi dikkate alındığında, istikrarsızlığın tırmadığı yıllarda DYY harcamalarının azaldığı görülmektedir.. Söz konusu istikrarsızlığın etkisi özellikle 1982 ile 1983 yıllarında kendini göstermiştir. DYY harcamaları 1982’de bir önceki yıla göre % 42,10 oranında azalarak önce 55 milyon dolara, 1983’de de % 16,36 azalarak 46 milyon dolar olmuştur. Daha sonra tekrar yükselişe geçen DYY harcamalarındaki artış hızı, özellikle 1987’den sonra ivme kazanmıştır. 1988-1989’da sağlanan finansal serbestlik ve yabancı yatırım harcamalarının yüksek faizlerle teşviki, DYY harcamalarının 1988’de 354 milyon dolara, 1989’da ise % 87’lik bir artışla 663 milyon dolara yükselmesini sağlamıştır. DYY harcamalarındaki yıllık ortalama artış hızının yaklaşık % 74 olması, bu dönemde Türkiye’nin yabancı yatırımcılar açısından çekici olmaya başladığını göstermektedir (Tablo 8).

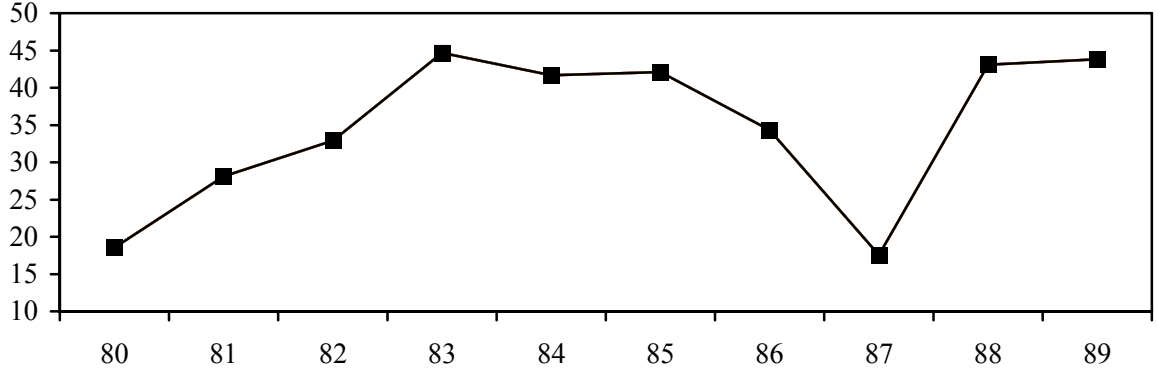
Tablo : 9
DYY Harcamalarının Gerçekleşme Oranları (1980-1989)

Yıl	İzinler (milyon \$)	DYY (milyon \$)	Gerçekleşme (%)
1980	97	18	18,55
1981	338	95	28,10
1982	167	55	32,93
1983	103	46	44,66
1984	271	113	41,69
1985	235	99	42,12
1986	364	125	34,34
1987	655	115	17,55
1988	821	354	43,11
1989	1512	663	43,84

Kaynak: HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2003, s.45
<http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>

1980’de 97 milyon dolar olan DYY izin miktarı, dönemin ortalarına kadar inişli çıkışlı bir trende sahip olmuştur. Dönemin ortasından itibaren sürekli olarak artan yabancı yatırım izin miktarının 1989 yılında 1512 milyon dolara yükselmiştir. Böylece, izin verilen DYY harcamalarında bu dönemde 16 katlık artış yaşanmıştır (Tablo 9).

Grafik : 8
DYY Harcamaları Gerçekleşme Oranları (%), (1980-1989)

Benzer şekilde, DYY harcamalarındaki değişimler incelendiğinde, dönem başında 18 milyon dolar tutarındaki yatırım miktarı, 37 katlık bir artışla, dönem sonunda 663 milyon dolara yükselmiştir. DYY harcamalarının, izin verilen yatırımlardan fazla gerçekleşmesi, 1980-1989 döneminde DYY harcamalarının gerçekleşme oranlarının yükseldiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, 1980’de % 18,55 olan gerçekleşme oranının 1989 itibariyle % 43,84’e çıkması ve ortalama gerçekleşme oranının % 34 olması ile de açıkça görülmektedir (Tablo 9).

1980-1989 döneminde DYY harcamalarının ekonomideki artan ağırlığı DYY/GSMH oranlarındaki değişimler incelendiğinde de kendini göstermektedir. 1980’de % 0,025 olan bu oran, belirli yıllarda azalmasına rağmen, genel olarak artış eğilimi göstermiş ve 1989’da % 0,61’e yükselmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’nin yabancı sermayeyi çekmeye yönelik düzenlemelerinin bu artış üzerinde etkili olduğu söylenebilir (Tablo 8).

Gelişmekte olan ülkelere yönelik yapılan yabancı yatırımların sektörel niteliği de, bu yatırımların gelişme sürecine nasıl etki ettiğinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bir ülkede, sanayi ve özellikle hizmetler sektörünün gelişmesi o ülkenin gelişmekte olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir.

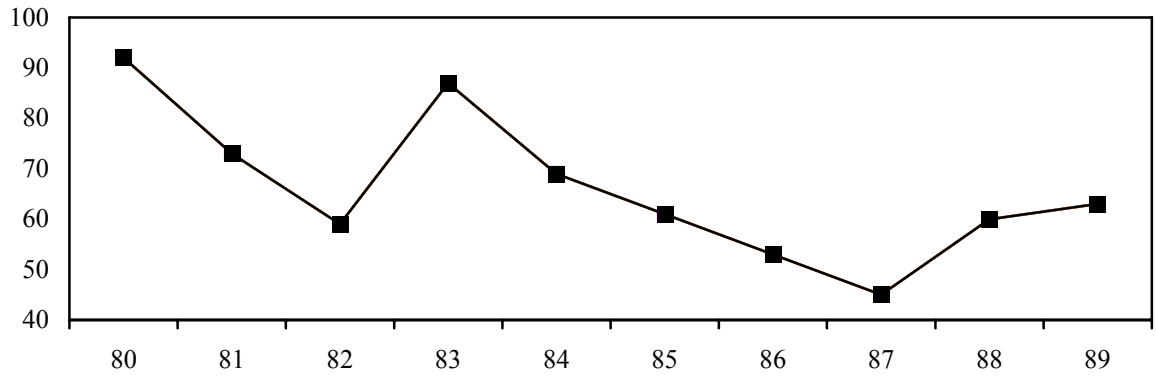
Tablo : 10
DYY izinlerinin Sektörel Dağılımı (1980-1989, milyon \$)

Yıl	İmalat	%	Tarım	(%)	Madencilik	(%)	Hizmetler	(%)
1980	88,76	92	-	0	-	0	8,24	8
1981	246,54	73	0,86	0	0,98	0	89,13	26
1982	98,54	59	1,06	1	1,97	1	65,43	39
1983	88,93	87	0,03	0	0,02	0	13,76	13
1984	185,92	69	5,93	2	0,25	0	79,26	29
1985	142,89	61	6,37	3	4,26	2	80,97	35
1986	193,47	53	16,86	5	0,86	0	152,81	42
1987	293,91	45	13,00	2	1,25	0	347,08	53
1988	490,68	60	27,35	3	5,62	1	296,87	36
1989	950,13	63	9,36	1	11,69	1	540,59	36
Toplam	2779,77	66	80,02	1,7	26,9	0,5	1674,14	31,7

Kaynak: http://www.hazine.gov.tr/stat/yabser/izin_sektorel.xls

Tablo 10'da, izin verilen DYY harcamaları ile sektörlerin bu yatırımlar içindeki payları ve paylardaki oransal değişimler verilmektedir. İzin verilen DYY harcamalarının sektörel dağılımı, gerçekleşen yatırımların sektörel dağılımını da yansıtmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, 1980-1989 döneminde, izin verilen DYY harcamalarının daha çok imalat ve hizmetler sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Tarım ve madencilik sektörlerinin DYY harcamaları içerisindeki payları ise oldukça düşük kalmıştır.

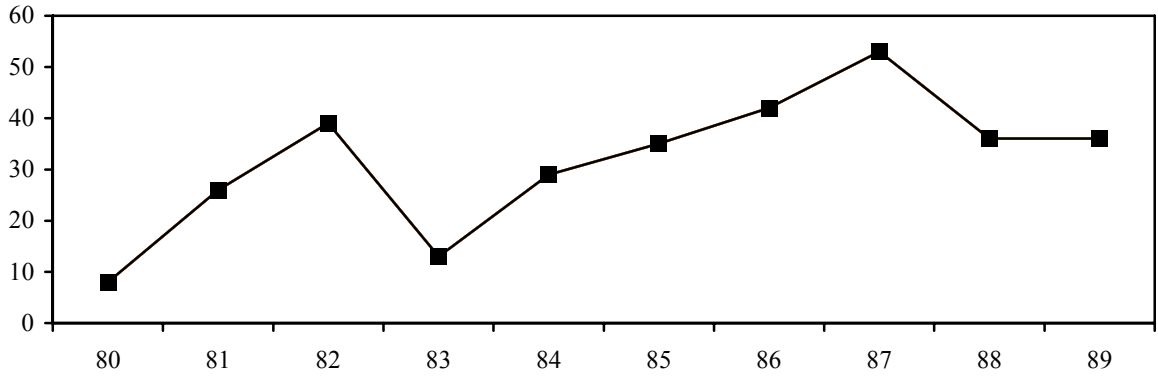
Grafik : 9
İmalat Sektöründe İzin Verilen DYY Harcamaları (%), (1980-1989)

İmalat sektörünün izin verilen DYY harcamalarından aldığı pay belirli dönemlerde, yükselmiş olsa da, genel olarak düşme eğiliminde olmuştur. İmalat sektörü, 1980 yılında % 92'lik payı ile izin verilen DYY'larında en yüksek orana sahip iken bu oran, izinlerin diğer sektörlerle ve özellikle de hizmetler sektörüne yönelmesiyle, 1981'de % 73'e, 1982'de ise % 59'a düşmüştür.

Daha sonra, 1983’de 28 puanlık bir artış ile dönem başındaki seviyesine yaklaşmasına rağmen, bu orandaki azalma trendi aynen sürmüştür. 1987’de % 45’e kadar düşerek bu dönemdeki en düşük seviyesine inen oran, son iki yıldaki artış ile dönem sonunda % 63 olmuştur. 1980-1989 arası dönemde imalat sektörünün izin verilen DYY harcamalarındaki ortalama payı % 66 olmuştur (Tablo 10).

Grafik : 10
Hizmetler Sektöründe İzin Verilen DYY harcamaları (%), (1980-1989)

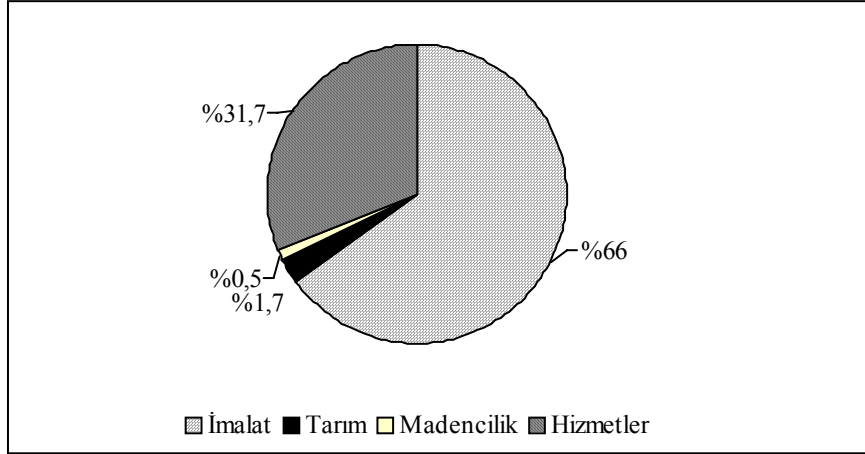

Grafik 9 ve Grafik 10’dan açıkça görüldüğü gibi, bu dönemde imalat ve hizmetler sektörlerinin izin verilen DYY harcamalarındaki ağırlığı birbirinin tersi yönde değişmiştir. İmalat sektörünün, DYY harcamalarındaki ağırlığı düşerken, hizmetler sektörünün ağırlığı ise artırmıştır. 1980’de DYY izinlerinde % 8 gibi oldukça düşük pay alan hizmetler sektörü 1981’de bu payını % 26’ya, 1982’de ise % 39’a çıkartmıştır. 1980–1982 arasında hizmetler sektörünün payı yaklaşık 5 kat artmıştır. Hizmetler sektöründeki artış trendi, gerek izin miktarlarındaki azalmadan, gerekse, verilen izinlerin imalat sektörüne yoğunlaşmasından dolayı, 1983’de ters yönde değişmiş ve bu oran % 13’e düşmüştür.

Daha sonra, tekrar yükselişe geçen hizmetler sektörünün payı 1987’ye gelindiğinde % 53 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1988 ve 1989’da tekrar düşerek, % 36’ya gerilemiştir. Dönem içerisinde dalgalanmalar gösterse de, hizmetler sektörünün izin verilen yabancı yatırımlar içerisindeki payı, artış yönünde bir trend göstermiştir. Bu dönemde, hizmetler sektörü izin verilen toplam DYY harcamalarında ortalama % 31,7’lik paya sahip olmuştur (Tablo 10).

Bir ekonomide hizmetler sektöründeki gelişmenin, refah ve kalkınmanın bir göstergesi olduğu göz önüne alındığında, 1980-1989 döneminde, Türkiye'ye yönelik gerçekleştirilen DYY harcamalarında hizmetler sektörünün ağırlığının yükselmesi, ekonominin gelişmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik : 11
DYY İzinlerinde Ortalama Sektör Payları (%), (1980-1989)

Grafik 11'de görüldüğü gibi 1980–1989 döneminde, izin verilen DYY harcamalarından en yüksek payı % 66 ile imalat sektörü, % 31,7 ile de hizmetler sektörü almıştır. Tarım ve madencilik sektörlerinin 1980'de % 0 olan payları bu dönemde bir miktar artsa da, bu artış oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Tarım ve madencilik sektörlerinin izin verilen DYY harcamalarındaki payları, sırasıyla ortalama olarak % 1,7 ve % 0,5 şeklinde gerçekleşmiştir.

303. Ekonomik Büyüme

Bir ülkenin milli gelirinin bir önceki yıla göre gösterdiği artışı ortaya koyan ekonomik büyüme, o ülkenin GSMH'sı ile ölçülmektedir. Söz konusu yılda gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin toplam değerini ifade eden GSMH, nominal (cari) fiyatlarla, sabit (reel) fiyatlarla ve sabit faktör fiyatları ile ölçülmektedir. GSMH, sektörlerin ekonomideki katkı ve gelişme düzeyleri ile ekonominin durumunu yansıtması bakımından oldukça önemlidir.

Ekonominin uzun dönemdeki gelişmesi ve söz konusu bu gelişmenin niteliği açısından GSMH'nın ana sektörlerini oluşturan tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki değişimler büyük önem taşımaktadır (KEPENEK-YENTÜRK, 2001, s.446). Çünkü, GSMH içerisinde

tarım sektörü daha yüksek paya sahip ise o ülke tarım ülkesi, sanayi sektörünün payı daha yüksek ise sanayi ülkesi olarak adlandırılmaktadır. Hizmetler sektörünün payının büyümesi ise ekonomik refah ve gelişmişliğin göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik büyüme politikaları açısından 1980'den sonraki gelişmeler önceki yıllardan oldukça farklıdır. 1980'den önceki planlı kalkınma döneminde uygulanan büyüme stratejisi ithalata ve özellikle kamu tarafından gerçekleştirilen yatırımlara dayanmaktaydı. 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan dışa açılma ve liberalizasyon döneminde ise yatırım kararlarının özel sektöre ve piyasa koşullarına bırakılmasının yanı sıra, ihracat temelli büyüme stratejisi benimsenmiştir (KEPENEK-YENTÜRK, 2001, s.446-447).

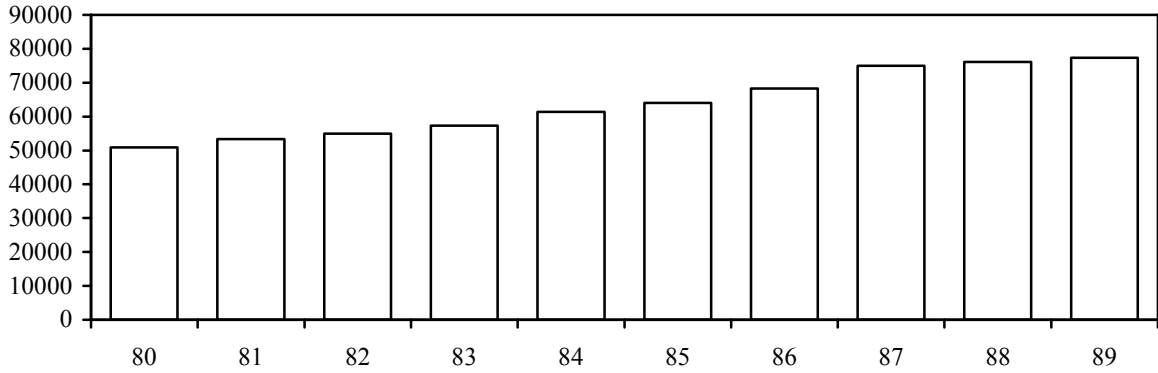
Tablo : 11
GSMH (1980-1989, bin YTL), (1987 = 100)

Yıl	GSMH (Bin YTL)	GSMH'daki Değişme (%)	GSMH'da Sektörler ve Payları (Sabit Fiyatlarla)					
			Tarım Sektörü	(%)	Sanayi Sektörü	(%)	Hizmetler Sektörü	(%)
1980	50869,9	-2,78	12287,9	24,2	10424,1	20,5	28157,7	55,4
1981	53316,8	4,81	12066,6	22,6	11453,6	21,5	29796,5	55,9
1982	54963,2	3,08	12463,1	22,7	12032,9	21,9	30467,1	55,4
1983	57279,0	4,21	12359,2	21,6	12837,4	22,4	32082,2	56,0
1984	61349,8	7,10	12438,2	20,3	14187,9	23,1	34723,6	56,6
1985	63989,1	4,30	12396,0	19,4	15116,1	23,6	36476,9	57,0
1986	68314,9	6,76	12836,7	18,8	17099,7	25,0	38378,4	56,2
1987	75019,4	9,81	12882,7	17,2	18679,5	24,9	43457,0	57,9
1988	76108,2	1,45	13911,0	18,3	19073,8	25,1	43123,2	56,7
1989	77347,3	1,62	12845,4	16,6	20007,9	25,9	44493,9	57,5

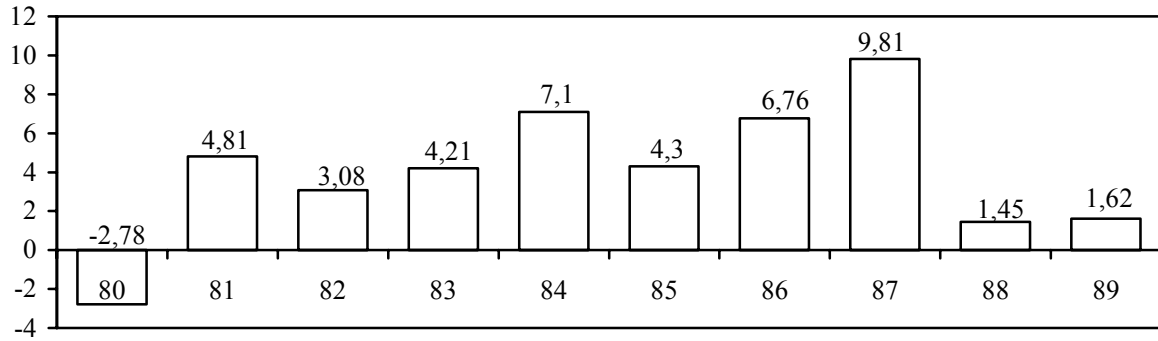
Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/yillik/1st_gostergeler.pdf

1979-1980 yılı ekonomik bunalımın ağır yaşandığı ve istikrar programı çerçevesinde şok önlemlerinin uygulandığı yıl olması nedeniyle, bu yılda GSMH'da büyüme değil gerileme meydana gelmiştir (ŞAHİN, 2002, s. 206).

Grafik : 12
GSMH (1980-1989, bin YTL), (1987 = 100)

Grafik : 13
GSMH'da Değişme (%), (1980-1989)

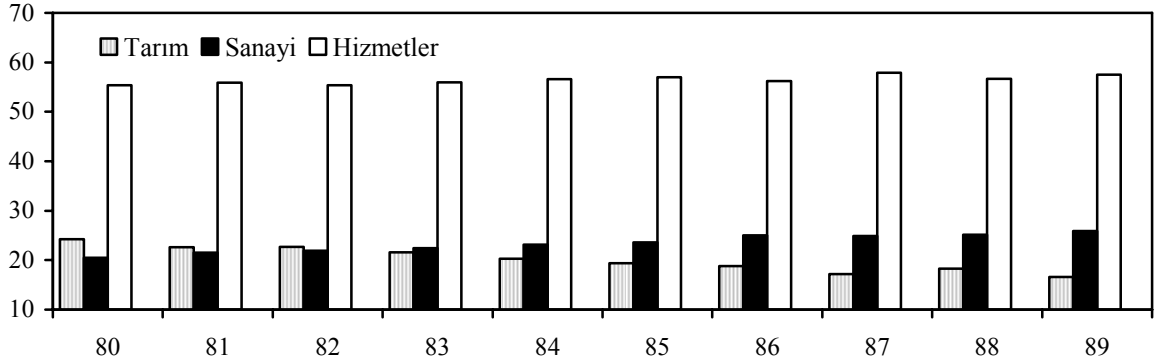
1980'de GSMH'daki büyüme hızı % -2,78, gerçekleşme miktarı ise 50869,9 bin YTL olmuştur. GSMH büyüme hızı, sektörlerin büyüme hızlarındaki değişmelere bağlı olarak dalgalanmalar göstermekle birlikte, miktar bazında sürekli olarak yükselmiştir.

1981-1983 dönemi GSMH büyümesi açısından yeniden toparlanma dönemi olmuştur. 1981'de sanayi ve hizmetler sektörlerindeki büyümeye bağlı olarak GSMH'da % 4,81'lik oranda artış görülmüştür. 1982'de tarım sektöründeki % 3,3'lük büyüme haricinde, diğer sektörlerin büyüme hızının gerilemesi, GSMH büyüme hızının % 3,08'e düşmesine neden olmuştur. 1984'den itibaren, iç ve dış talep genişlemesi, dünya ekonomik konjoktürünün düzelmesi, ithalat ve ihracatın artması ve dış kredilerin açılması nedeniyle ekonomide daha yüksek oranda bir canlanma görülmüştür (ŞAHİN, 2002, s. 206). Bu gelişmelerin ekonomi üzerindeki olumlu etkisi sonucunda GSMH'nın büyüme hızı artarak % 7,1'e yükselmiştir (Grafik 13).

1984'den sonra borçların sürekli artması, para arzının kontrol edilememesi, iç talebin sınırlandırılmaması, buna karşılık kredi faizlerinin ve ithal girdilerin fiyatlarının sürekli yükselmesi enflasyonun tekrar kontrol dışına çıkmasına neden olmuştur. Bu şekilde, 1986 ve 1987'deki sırasıyla % 6,76 ve 9,81'lik yüksek büyüme hızları, yüksek büyüme hızından vazgeçilmemesi ve enflasyonun yükselmesi pahasına sağlanmıştır. Daha sonra, bu yüksek büyüme hızlarının sürdürülebilmesi mümkün olmamış ve GSMH hızı 1988'de % 1,45'e, 1989'da ise % 1,62'ye kadar düşmüştür (ŞAHİN, 2002, s.201).

1987 fiyatları ile, 1980 yılında 50869,9 bin YTL olan GSMH'nın 1989'da 77347,3 bin YTL'ye çıkması ile, GSMH reel olarak yaklaşık % 52 oranında artmıştır. GSMH'nın bu dönemdeki yıllık ortalama büyüme hızı ise yaklaşık % 4 olmuştur.

Grafik : 14
GSMH'da Sektör Payları (%), (1980-1989)

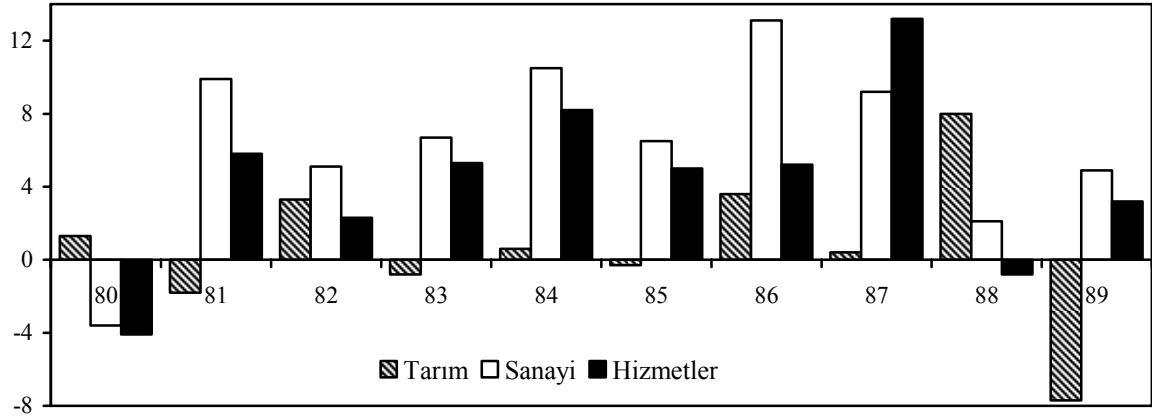
Tablo : 12
Sektörel Büyüme Oranları (%), (1980-1989)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	1,3	-3,6	-4,1
1981	-1,8	9,9	5,8
1982	3,3	5,1	2,3
1983	-0,8	6,7	5,3
1984	0,6	10,5	8,2
1985	-0,3	6,5	5,0
1986	3,6	13,1	5,2
1987	0,4	9,2	13,2
1988	8,0	2,1	-0,8
1989	-7,7	4,9	3,2

Kaynak: http://www.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf

1980'den sonra, ihracatın artırılması doğrultusundaki politikaların büyük oranda sanayi ürünlerinin ihracına dayandırılması sonucu, bu dönemde sanayi sektöründeki büyüme hızı diğer sektörlere oranla daha fazla olmuştur.

Grafik : 15
Sektörel Büyüme Oranları (%), (1980-1989)

Bu gelişme paralelinde, sanayi sektörünün GSMH'daki payı 1987'deki ufak bir düşüş haricinde düzenli olarak yükselmiş ve reel olarak dönem sonu itibariyle 5,4 puanlık artış göstererek % 25,9'a çıkmıştır. (Tablo 11). Sanayi sektöründeki yıllık ortalama artış hızı ise 1987 fiyatları ile yaklaşık olarak % 6,5 oranında gerçekleşmiştir (Tablo 12).

1980 sonrası tarım sektöründeki gelişmeler incelendiğinde, 24 Ocak yeniden yapılanma kararları ile kamu sektörünün ekonomik faaliyetlerdeki payının azaltılması, serbest piyasa ekonomisi şartlarının oluşturulması, tarımsal ürünlerin taban ve alım fiyatlarının düşük tutulması ve tarımsal sübvansiyonların daraltılması, 1980'de GSMH'da sanayi sektörüne oranla daha fazla paya sahip olan tarım sektörünün, ilerleyen dönemlerde, diğer sektörlere oranla daha düşük gelişme göstermesine ve GSMH'daki ağırlığını kaybetmesine neden olmuştur. Bu olumsuz şartlar sonucunda, 1980'de GSMH'da % 24,2'lik yere sahip olan tarım sektörü, dönem sonunda % 16,6'ya kadar gerilemiş ve yıllık ortalama % 0,66 gibi çok düşük oranda büyüme göstermiştir (Tablo 12).

Dışa açık sanayileşme politikalarının uygulanmaya başlandığı 1980 yılından ele alınan dönem sonuna kadar, hizmetler sektörünün GSMH'da sahip olduğu payın tarım ve sanayi sektörlerinin toplamından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu dönem boyunca hizmetler sektörünün GSMH'daki payı % 55 ile % 57 arasında değişmiştir. Sanayi sektörden daha

düşük olmakla birlikte, hizmetler sektörünün GSMH'daki payında yıllık ortalama % 4,03 artış gözlemlenmiştir (Tablo 11).

31. 1990-1999 Dönemi

310. Kamu Sektörü SSY Harcamaları

1980'lerin sonlarında ekonomideki stagflasyon nedeniyle azalan kamu SSY harcamaları 1990'da bir önceki yıla göre % 1,24 oranında artarak 5896,19 bin YTL'ye yükselmiştir. Bu artış 1993'e kadar devam etmiştir. 1994'e gelindiğinde ise, enflasyonun hızlanmasına bağlı olarak tasarrufların düşmesi, kamunun, artan harcamalarını karşılamak ve borçlanabilmek için piyasa faizlerini yükseltmesi, dış ticaret ve ödemeler dengesi açığının rekor düzeyde artması, Türkiye'nin yatırım yapılabilir ülke konumundan yatırımda risk taşıyan spekülasyon ülke konumuna düşürülmesi, döviz talebinin aşırı artması ve döviz rezervlerinin erimesi gibi makro ekonomik sorunlar nedeniyle ekonomik kriz patlak vermiştir. Körfez savaşı ve terör olaylarının ekonomideki dolaylı ve dolaysız olumsuz etkileri de, krizin ağırlaştırıcı etkenlerini oluşturmuştur. Bu krizde, kamu SSY harcamaları bir önceki yıla göre yaklaşık % 35,64 oranında azalarak 7041,01 bin YTL'den 4531,36 bin YTL'ye kadar gerilemiştir.

Tablo : 13
Kamu Sektörü SSY Harcamaları (1990-1999), (1987 = 100)

Yıl	Toplam SSY (Bin YTL)	Kamu SSY (Bin YTL)	Kamu SSY/ Top. SSY (%)	Kamu SSY Değişme (%)	GSMH (Bin YTL)	GSMH içindeki payı (%)
1990	19145,38	5896,19	30,79	1,24	84591,8	6,97
1991	20092,13	6367,27	31,69	7,98	84887,1	7,50
1992	21148,76	6653,43	31,46	4,49	90322,5	7,36
1993	25699,21	7041,01	27,39	5,82	97676,6	7,20
1994	22469,53	4531,36	20,16	-35,64	91733	4,93
1995	23729,61	4142,44	17,45	-8,58	99028,2	4,18
1996	26614,09	5406,80	20,31	30,52	106079,8	5,09
1997	30203,87	6967,11	23,06	28,85	114874,3	6,06
1998	29029,12	7488,85	25,79	7,48	119303,1	6,27
1999	24802,19	7403,70	29,85	-1,13	112043,8	6,60

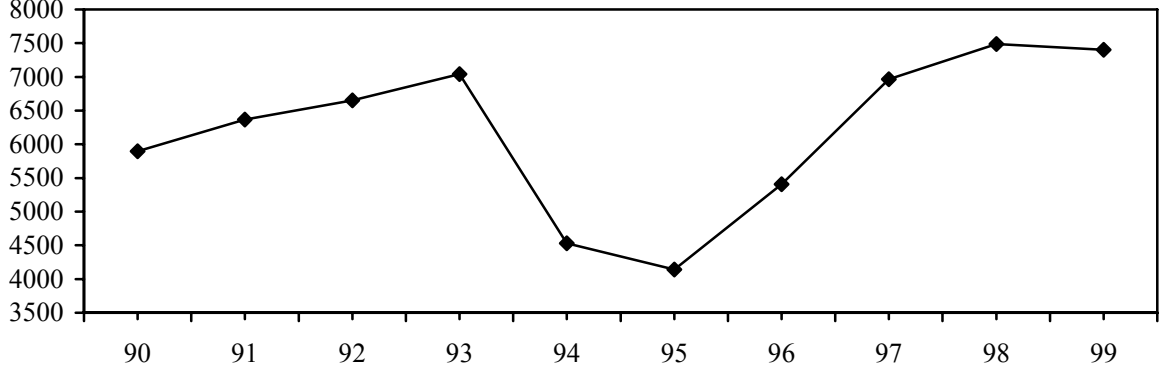
Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

Ekonomik krizden çıkmak için Nisan 1994'de istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Programda, piyasa istikrarının ve cari işlemler dengesinin sağlanması, kamu gelirlerinin artırılarak harcamaların kısılması doğrultusunda tedbirler alınmıştır. Kamu harcamalarının azaltılarak mali dengenin sağlanmasına yönelik kararlarda, kamunun yatırım programına

hiçbir şekilde yeni projeler eklenmemesi ve var olan yatırım projelerinin ertelenmesi de yer almıştır (PARASIZ, 1996, s.260).

Grafik : 16
Kamu Sektörü SSY Harcamaları (1990-1999, bin YTL)

Alınan önlemlere paralel olarak, 1994 yılına kıyasla düşük olmakla birlikte, kamu SSY harcamalarındaki azalma 1995’de de devam etmiş ve 4142,44 bin YTL ile bu dönemdeki en düşük seviyeye inmiştir. 1990-1995 döneminde kamu SSY harcamaları yıllık ortalama % 4,11 oranında azalma göstermiştir. 1995’den itibaren kamu SSY harcamalarında tekrar başlayan artış trendi 1997’ye kadar devam sürmüştü ve 1997 yılı itibariyle 6967,11 bin YTL olarak, kriz öncesindeki seviyesine oldukça yaklaşmıştır (Tablo 13).

1998 yılında artış hızı yavaşlamakla beraber, yatırımlardaki artış trendi devam etmiştir. 1999 yılı, 1994 krizi sonrasındaki hızlı ekonomik gelişmenin ardından, ekonominin ciddi olarak küçüldüğü bir yıl olmuştur. 1998’de enflasyonla mücadele politikalarıyla kendini gösteren durgunluk belirtileri, Rusya krizinin küresel boyut kazanmasıyla derinleşmiştir. Yurtdışı taleplerdeki gerileme, yurtdışı finansman imkanlarındaki daralma ve son olarak bu yıldaki iki büyük deprem ekonomiyi hızlı bir şekilde daraltmıştır (TÜSİAD, 2000, s.19).

Tüm bu olumsuzluklar sonucunda 1999’da kamu SSY harcamaları bir önceki yıla göre % 1,13’lük negatif büyüme hızı göstermiş ve 7403,70 bin YTL tutarında gerçekleşmiştir. Krizlerin kamu SSY harcamalarındaki olumsuz etkileri, kamu SSY/toplam SSY ve kamu SSY/GSMH’da da gözlemlenmektedir. Nitekim, 1994 yılında kamu SSY’lerinin toplam SSY’lerindeki payı % 20’lere 1995’de ise % 17’lere kadar düşmüştür. Kamu SSY/GSMH oranları ise ilgili yıllarda sırasıyla % 4,93 ve % 4,18 olmuş ve bir önceki dönemde olduğu

gibi gerilemeye devam etmiştir. Krizlere rağmen, kamu SSY harcamaları, bu dönemde reel olarak % 25,55 artmıştır. Yatırımlardaki yıllık ortalama artış hızı ise % 4,10 olmuştur (Tablo 13).

Tablo : 14

Kamu Sektörü SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%),(1990-1999), (Cari Fiyatlarla)

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer
1990	9,6	3,4	4,5	21,7	34,0	1,2	4,0	6,9	2,8	11,9
1991	11,1	3,5	5,0	16,8	36,6	1,5	2,2	7,1	2,6	13,6
1992	8,9	3,4	5,4	14,5	36,5	1,6	2,6	8,4	3,2	15,4
1993	9,6	2,5	3,2	12,0	42,6	1,7	1,2	9,2	3,8	14,3
1994	10,2	2,6	3,1	11,6	38,4	1,9	1,7	7,4	4,8	18,4
1995	11,7	2,1	5,7	12,9	30,2	2,4	1,5	8,3	4,9	20,2
1996	10,2	1,5	4,1	12,9	34,7	1,3	1,7	9,2	4,1	20,2
1997	10,8	1,6	2,5	12,4	34,8	0,6	1,2	12,4	4,8	18,9
1998	8,1	1,5	2,7	16,8	34,1	0,5	1,1	10,8	4,5	20,0
1999	8,4	1,5	2,6	14,4	36,9	0,5	1,3	11,8	3,8	17,9

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

Kamu SSY harcamalarının sektörel dağılımı incelendiğinde, üretken sektörlerde 1980-1989 döneminde başlayan gerilemenin 1990-1999 döneminde de sürdüğü görülmektedir. Ancak bu dönemde, bir önceki dönemden farklı olarak tarım, enerji ve turizm sektörlerinin yatırımlar içerisindeki paylarında gerileme olmuştur.

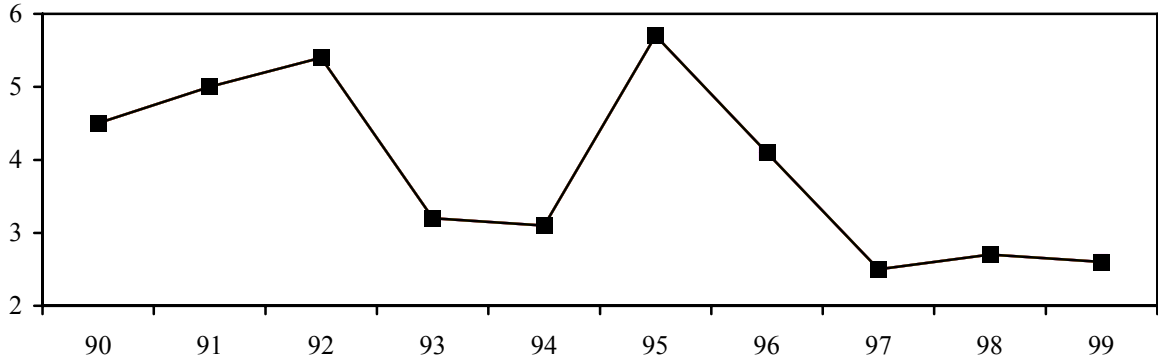
Tarım sektörünün kamu SSY harcamalarındaki payı 1990'da % 9,6 iken, bu oran belirli dönemlerde yükselmesine rağmen, dönemin sonlarına doğru gerileyerek 1999'da % 8,4'e düşmüştür. Özellikle 1980'den itibaren tarım sektöründe başlayan gerileme, sadece yatırım harcamalarında değil, GSMH'daki payında da kendini göstermektedir. Benzer bir durum, madencilik, konut ve turizm sektörlerinde de ortaya çıkmıştır. Madencilik sektörünün payı 1990'da % 3,4'den 1999'da % 1,5'a, konut sektörünün payı 1990'da % 4'den 1999'da % 1,3'e, turizm sektörünün payı ise 1990'da % 1,2'den 1999'da % 0,5'e kadar gerileyerek 1980'deki seviyesine inmiştir (Tablo 14).

Eğitim ve sağlık sektörlerindeki artış 1990-1999 döneminde devam etmiştir. Özellikle, eğitim sektörüne yönelik kamu SSY harcamalarında yüksek oranda artış olmuştur. 1990'da % 6,9 olan bu oran, 1999'a gelindiğinde % 11,8'e çıkmıştır. 1990-1999 döneminde eğitim sektörünün payında % 71'lik artış olmuşken, 1980-1999 dönemindeki artış oranı ise % 187 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 14).

Kamu sektörünün ekonomideki yerinin küçültülmesine yönelik politikalar, yeni KİT kurulmaması, mevcut KİT'lerin üretim kapasitelerinin genişletilmemesi, sanayileşmede özel sektöre ağırlık verilmesi, verimsiz kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, hazırlanan kalkınma programlarında sanayileşmenin ihracata dayalı kalkınmanın bir parçası olarak kabul edilmesi ve kamu sektörüne dayalı sanayileşmeden vazgeçilmesi ile 1980'den sonra kamunun imalat sanayindeki yatırım harcamaları düşmeye başlamıştır (KARLUK, 2005, s. 224; ŞAHİN, 2001, s. 339).

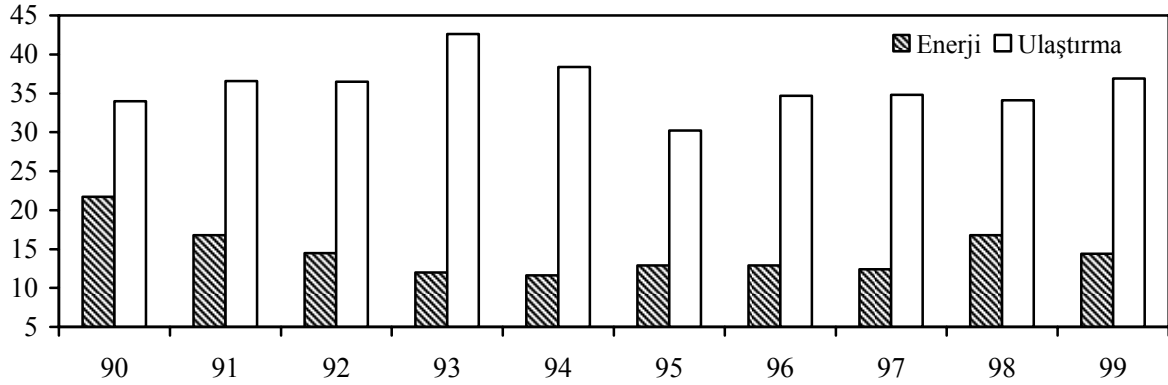
1980'den itibaren kamu sektörünün imalat sanayine yönelik yatırım harcamalarındaki gerileme 1990-1999 döneminde de sürmüştür. 1990'da toplam kamu SSY harcamalarında % 4,5 paya sahip olan imalat sanayi yatırımları 1992'ye kadar bir miktar artış göstererek % 5,4'e çıkmıştır. Daha sonra, 1993'deki ekonomik durgunluk ve 1994'de yaşanan ekonomik kriz, iç ve dış talep yetersizliği yaratarak, kamu sektörünün imalat sanayi kapasite kullanım oranlarının düşmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda, imalat sanayi kamu SSY'lerinde görülen artış eğilimi tersine dönmüş ve bu oran 1994'de % 3,1'e kadar gerilemiştir (Tablo 14).

Grafik : 17
Kamu Sektörü İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1990-1999)

Ekonomik krizin sonrasında sadece 1995'de yükselen bu oran, dönem sonunda % 2,6'ya düşmüştür. Bu şekilde, imalat sanayinin kamu SSY harcamalarındaki payı 1990-1999 döneminde % 42,2, ekonomik ve yapısal dönüşümün başladığı 1980 yılından 1999'a kadarki dönemde ise % 90 oranında gerilemiştir (Tablo 14). Bu gelişmeler açık bir şekilde, sanayileşmenin artık kamu politikası olmaktan uzaklaştığını ortaya koymaktadır.

Grafik : 18
Kamu Sektörü Ulaştırma ve Enerji SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1990-1999)

1980-1989 döneminde kamu SSY'larındaki payının % 20'lerden % 30'lara yükselmesi sonucunda sektörel yatırımlardaki ağırlığı artan ulaştırma sektörü, bu gelişmesini 1990-1999 döneminde de sürdürmüş ve toplam kamu SSY harcamalarından en yüksek payı alan sektör konumuna gelmiştir.

Ulaştırma sektörünün kamu SSY harcamalarından aldığı pay 1993 yılına kadar göreceli olarak sürekli artış göstermiştir. Ancak, 1994'deki ekonomik krizin imalat sektöründe olduğu gibi, ulaştırma sektörünü de olumsuz etkilemesi, ulaştırma yatırımlarındaki artışı tersine çevirmiştir. 1993'de % 42,6 olan bu pay 1994'de % 38,4'e, 1995'de ise % 30,2'ye kadar gerilemiş ve 1989'daki seviyesine geri dönmüştür. 1996'da tekrar yükselişe geçen ulaştırma sektörü kamu SSY harcamaları, 1999'da % 36,9 oranında gerçekleşmiştir. Bu dönemde, ulaştırma sektörünün kamu SSY harcamaları içerisindeki payı 2,9 puan artmıştır. Kamu SSY harcamalarındaki ortalama payı ise % 35,88'e yükselmiştir (Tablo 14).

Enerji sektöründeki gelişmelere bakıldığında, sektörün kamu SSY harcamalarındaki payının 1980-1989 döneminin aksine gerilediği gözlemlenmektedir. Enerji sektörünün payı yalnızca 1995 ve 1996 yıllarında yükselmiştir. 1990'da kamu SSY harcamaları içinde % 21,7'lik orana sahip olan enerji sektörünün payı 7,3 puanlık azalma göstererek, 1999'da % 14,4'e gerilemiştir. Enerji sektörü bir önceki dönemde gösterdiği gelişme ile, toplam kamu SSY harcamalarındaki ortalama payını % 24,34'e yükseltmişken, 1990-1999 dönemindeki gerileme ile bu oran % 14,6'ya düşmüştür. Enerji sektörünün kamu SSY harcamalarındaki payı, yıllık ortalama % -14,13'lük artış göstermiştir (Tablo 14).

311. Özel Sektör SSY Harcamaları

Türkiye ekonomisi 1980'den sonra oldukça kapsamlı ekonomik ve yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. 24 Ocak programı ile başlayan bu dönüşüm sürecinde özel sektör, ekonomide ana sektör olarak kabul edilerek, yatırım ve üretim düzeyinin teşvik ve kredi gibi ekonomik araçlarla artırılması hedeflenmiştir. 24 Ocak istikrar tedbirleri sonrasında hayata geçirilen liberalizasyon programı kapsamında, özel sektörün ekonomik etkinliğini artırmaya yönelik uygulamalara 1990-1999 döneminde de devam edilmiştir.

Bu dönemde, özel sektör yatırım harcamalarının imalat sanayinde ve özellikle ihracata dayalı sektörlerde yoğunlaştırılması, toplam yatırım harcamaları içinde özel sektör payının artırılması, özel sektör yatırım harcamaları açısından kritik öneme sahip olan finansman imkanlarının genişletilmesi ve özel sektörün yurt dışından sağlanan kaynaklardan daha fazla yararlandırılması hedeflenmiştir (TOSUN, 1996, s.83).

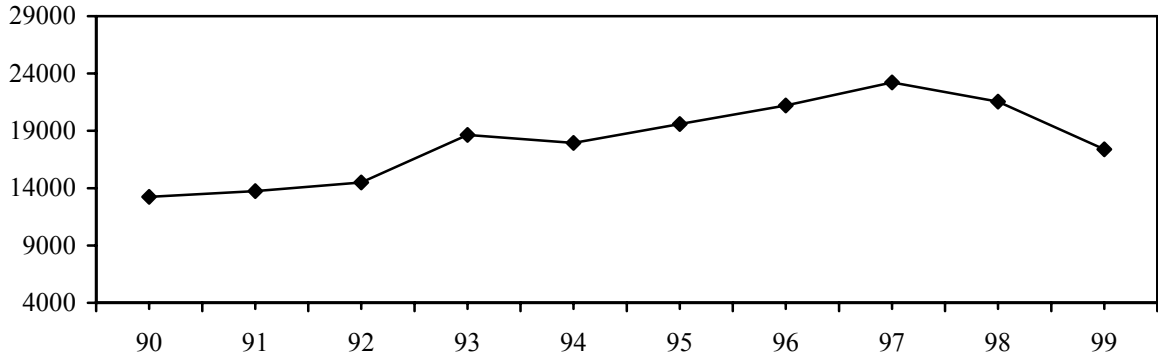
1980-1989 döneminde uygulanan politikaların sonucunda söz konusu dönemde, özel sektör SSY'lerinin, toplam SSY'leri içerisindeki payı % 60,03'den % 66,53'e, GSMH'daki payı da % 13,08 oranından % 15'e çıkmış ve böylece özel sektörün ekonomideki etkinliği artmıştır. 1990-1999 döneminde ise, özel sektör SSY harcamaları ekonomik istikrarsızlık ve kriz yıllarında azalmakla birlikte, genel anlamda artış eğilimi göstermiştir.

Tablo : 15
Özel Sektör SSY Harcamaları (1990-1999, bin YTL), (1987 = 100)

Yıl	Toplam SSY	Özel Sektör SSY.	Özel Sektör SSY / Top SSY (%)	Özel Sektör SSY Değişme (%)	GSMH içindeki payı (%)
1990	19145,38	13249,19	69,20	14,41	15,66
1991	20092,13	13724,85	68,30	3,59	16,16
1992	21148,76	14495,32	68,53	5,61	16,04
1993	25699,21	18658,20	72,60	28,71	19,10
1994	22469,53	17938,16	79,83	-3,85	19,55
1995	23729,61	19587,17	82,54	9,19	19,77
1996	26614,09	21207,29	79,68	8,27	19,99
1997	30203,87	23236,76	76,93	9,56	20,22
1998	29029,12	21540,27	74,20	-7,30	18,05
1999	24802,19	17398,49	70,14	-19,22	15,52

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

Grafik : 19
Özel Sektör SSY Harcamaları (1990-1999, bin YTL)

1990'da özel sektör SSY harcamaları bir önceki yıla kıyasla % 14,41 artarak 13249,19 bin YTL'ye yükselmiştir. Toplam SSY harcamalarındaki payı % 3,85'lik artış göstererek % 69,20'ye, GSMH'daki payı ise % 14,97'den % 15,66'ya çıkmıştır. 1991'de ise, genel seçimler ve Körfez savaşının ekonomide yarattığı belirsizlik ve durgunluğun etkisiyle özel sektör SSY'lerindeki artış hızı bir önceki yıla göre 10,82 puan düşerek % 3,59 olmuştur. Buna karşılık, GSMH'daki özel sektör SSY harcamalarının payı artmıştır. 1991 yılındaki ekonomik istikrarsızlığın ardından 1992 ve 1993 yıllarında artan özel SSY harcamaları sırasıyla % 5,61 ve % 28,71'lik büyüme göstererek ilk dört yılın sonunda 18658,20 bin YTL olarak gerçekleşmiştir. 1994 krizinin öncesinde özel sektör SSY harcamalarındaki yıllık ortalama artış hızı % 13, bu yatırımların toplam SSY harcamalarındaki ortalama payı ise % 69,65 olmuştur (Tablo 15).

1994'de patlak veren kriz sonrasında alınan 5 Nisan kararları ile, kamunun yatırım harcamalarında kısıtlamaya gitmesi özel sektör yatırım harcamaları üzerinde ters çarpan etkisi yaratmıştır. Bununla birlikte, 5 Nisan kararlarının özel sektör üzerindeki en önemli etkisi özel sektör yatırım harcamalarının yavaşlaması şeklinde olmuştur (PARASIZ, 1996, s. 288). Tablo 15'de görüldüğü gibi, 1994'deki krizde özel sektör SSY harcamaları sadece yavaşlamakla kalmamış, bir önceki yıla göre 32,56 puanlık azalma göstermiştir. Bu azalmaya karşın, özel sektör SSY harcamalarının toplam SSY harcamaları içerisindeki payında ise artış olmuştur. Bu artış, krizin etkisiyle kamu SSY harcamalarında ortaya çıkan yüksek orandaki düşüşten kaynaklanmıştır.

Özel sektör SSY harcamaları, krizden sonra yeniden yükselmeye başlamıştır. 1997'ye gelindiğinde yatırım tutarı, 1987 fiyatları ile 23236,76 bin YTL'ye ulaşmıştır. Daha sonra, 1998 ve 1999 yıllarındaki küresel krizlerin ekonomi genelinde yarattığı daraltıcı etki, kamu sektöründe olduğu gibi özel sektörü de olumsuz etkileyerek yatırımların düşmesine neden olmuştur. Bu şekilde, yerel ve küresel krizlerin olduğu 1994-1999 döneminde özel sektör SSY harcamaları yıllık ortalama % -0,5 oranında büyüme göstermiştir (Tablo 15).

Dönemdeki gelişmeler bütün olarak ele alındığında, özel sektör SSY harcamalarının reel olarak % 31,31 yükseldiği ve yatırımların yıllık ortalama artış hızının yaklaşık % 4,9 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Dönemin ilk dört yılında ortalama % 13 olan yatırım harcamaları artış hızının, dönem genelinde 8,1 puanlık gerileme ile % 4,9'a kadar düşmesi, özel sektör yatırım harcamalarının bu dönemdeki krizlerden olumsuz etkilendiğini açıkça ortaya koymaktadır (Tablo 15).

Bir önceki dönemde, toplam SSY harcamalarında ortalama % 58,87'lik paya sahip olan özel sektör yatırım harcamaları, bu payını 1990-1999 döneminde % 74,19'a yükseltmiştir. GSMH'daki ortalama payını da % 12,79'dan, % 18'e çıkarmıştır. Söz konusu gelişmeler, 1990-1999 döneminde, özel sektörün gelişmesine yönelik uygulama ve politikaların başarılı sonuçlar verdiğini göstermektedir (Tablo 15).

Özel sektör SSY harcamalarının sektörel dağılımındaki gelişmelerin incelenmesi, bu yatırımların niteliğine yönelik hedeflerin ne ölçüde gerçekleştirilebildiğinin ortaya konması açısından önemlidir.

Tablo : 16
Özel Sektör SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%),(1990-1999), (Cari Fiyatlarla)

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer
1990	3,6	1,1	26,2	1,3	10,7	5,0	46,0	0,7	0,9	4,4
1991	3,2	1,1	25,3	1,9	10,8	4,7	46,4	0,8	1,4	4,3
1992	3,1	1,0	24,3	1,0	14,7	3,5	45,9	0,8	1,4	4,4
1993	3,3	0,9	23,6	0,8	18,8	2,4	44,5	0,8	1,3	3,7
1994	2,6	1,2	23,8	0,9	11,5	2,3	51,5	0,8	1,5	4,0
1995	4,1	1,1	26,2	0,8	16,4	2,4	43,0	0,7	1,2	4,1
1996	4,7	1,1	26,1	2,9	17,4	2,3	38,7	1,1	1,8	4,0
1997	4,3	1,1	22,9	6,4	21,6	2,5	33,4	1,1	2,9	3,8
1998	4,8	1,4	23,4	5,3	20,7	3,7	32,0	0,9	3,6	4,2
1999	2,9	1,6	23,8	4,5	20,0	5,5	31,8	1,7	3,3	4,9

Kaynak : <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

Tarım sektörünün özel sektör SSY harcamaları içindeki payı 1993, 1995, 1996 ve 1998 yıllarındaki ufak artışlar haricinde sürekli gerilemiştir. Dönemin ortasına kadar % 3,6 ile % 2,6 arasında değişmiştir. Dönemin ikinci yarısında % 4,1 ile % 4,8 arasında seyreden oran, 1999'daki 1,9 puanlık düşüşle % 2,6'ya kadar gerilemiştir. Toplam özel SSY'larında yıllık ortalama % 3,66 gibi oldukça düşük ağırlığa sahip olmuştur. 1980-1999 döneminde tarım sektörünün özel SSY harcamalarındaki ortalama artış hızı yaklaşık % -2 olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, tarım sektörünün özel yatırımlardaki payı yirmi yıllık periyotta her yıl % 2 oranında azalmıştır. Madencilik sektörü açısından da durum farklılık arz etmemektedir. Şöyleki sektör, toplam özel SSY harcamalarından ortalama % 1,16'lık pay almış ve hiçbir yılda % 1'lerin üzerine çıkamamıştır (Tablo 16).

Enerji sektörüne gelindiğinde, sektörün özel sektör SSY harcamaları içindeki payı 1990-1995 döneminde gerileyerek % 1,3'den % 0,8'e düşmüştür. 1996'daki artışla ilk kez % 2'lere çıkmış ve 1997'de de % 6,4 ile 1980-1999 arasındaki en yüksek payına ulaşmıştır. Dönem sonlarına doğru sektördeki yatırım harcamalarının artması, bu sektörün özel SSY harcamalarındaki payının da artmasına neden olmuştur. Enerji sektörünün toplam özel SSY harcamalarındaki ortalama payı bu dönemde % 2,5 olmuş ve 1980-1989 dönemindeki % 0,77'lik payını yaklaşık olarak 3 kat artırmıştır. Turizm, sağlık ve eğitim sektörlerindeki gelişme bu dönemde de sürmüştür. Her üç sektörün özel SSY harcamalarındaki ortalama payları sırasıyla % 3,43, % 2,04 ve % 0,94'e yükselmiştir. Bu gelişmeye rağmen, belirtilen sektörlerin, tarım, madencilik ve enerji sektörleri ile birlikte, özel SSY harcamalarından aldıkları ortalama paylar toplamı % 13,73 gibi oldukça düşük düzeydedir (Tablo 16).

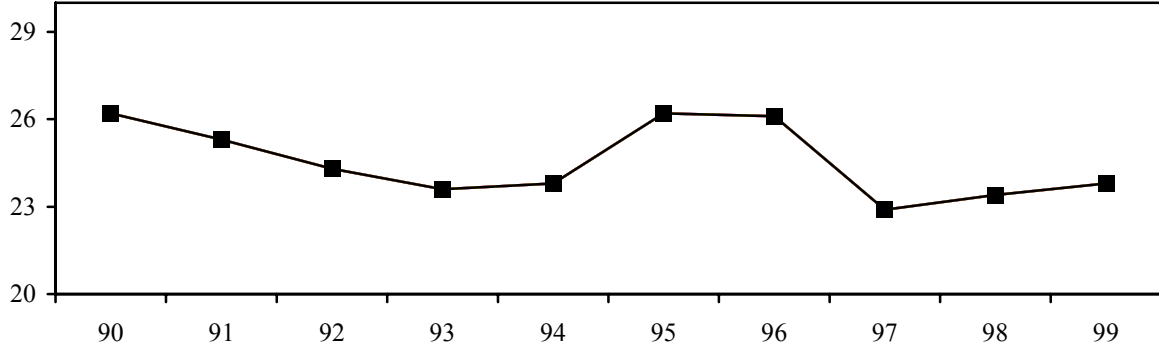
1980'den sonra, özel sektörün uzun dönemli yatırımlar yerine, kısa dönemli spekülasyon kar arayışlarına yönelmesiyle özel sektör yatırım harcamaları sanayi sektörü dışına kaymış, dolayısıyla, ihracata yönelik üretken sektörlerde beklenen gelişmeyi gerçekleştirememiştir (ÖZBEY, 2000, s.83). Buna bağlı olarak, ekonomik büyümenin daha çok imalat sanayi ürünlerinin ihracına dayandırıldığı 1980 sonrasında, incelenen ilk on yıllık dönemde özel sektörün imalat sanayine yapmış olduğu SSY harcamaları gerileme göstermiştir.

Özel sektörün imalat sanayindeki yatırımları göreceli olarak bu dönemde de gerilemeye devam ederek % 26,2 ile % 22,9 arasında seyir izlemiştir. 1990'da bir önceki yıla kıyasla

6,6 puan yükselen imalat sanayindeki özel yatırım harcamaları bu tarihten itibaren 1993'e kadar sistemli bir şekilde düşmüştür.

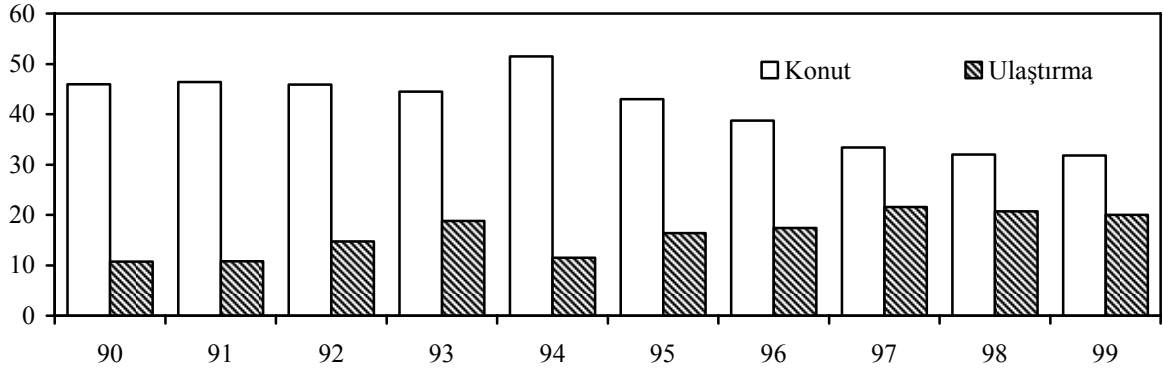
Grafik: 20
Özel Sektör İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1990-1999)

1995'e gelindiğinde, imalat sanayi için yapılan özel SSY harcamaları bu dönemdeki en yüksek büyüme hızına ulaşarak, % 23,8'den % 26,2'ye çıkmıştır. Yatırım düzeylerindeki dalgalanmalar dönem sonuna kadar devam etmiş ve 1999'da 1994'deki % 23,8'lik oranına geri dönmüştür. İmalat sanayi, bu dönemde özel sektör SSY harcamalarının ortalama yıllık % 24,56'sını oluşturmuştur (Tablo 16). Belirtilen oranın, 1980-1989 döneminde % 29,34 olması, imalat sanayi özel sektör SSY harcamalarındaki gerilemenin devam ettiğini ve özel sektör yatırımlarının imalat sanayinde yoğunlaştırılması hedefinin gerçekleştirilemediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 16 da görüldüğü gibi konut sektörü, imalat sektöründeki gerileme ile, 1990-1999 döneminde özel SSY'larında en yüksek ağırlığa sahip sektör konumundadır. Bunun yanında, konut sektöründe bir önceki dönemde gözlemlenen yatırım artışlarının bu dönemde, özellikle 1995'den sonra, hızlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. Söz konusu yatırımlardaki azalmalara bağlı olarak, 1990'da % 46 olan yatırım payının dönem sonunda % 31,8'e düşmesiyle, konut sektörü için yapılan özel sektör SSY harcamalarında 14,2 puanlık bir gerileme meydana gelmiştir. Sektörün, özel SSY harcamalarındaki payının ortalama artış hızı bu dönemde % -4,75, toplam özel yatırım harcamalarındaki ortalama pay oranı da % 41,32 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik : 21
Özel Sektör Konut ve Ulaştırma SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (1990-1999)

1980-1999 döneminin ikinci yarısından itibaren azalma eğilimi gösteren özel sektör ulaştırma yatırım harcamaları, bu dönemin başından itibaren tekrar yükselişe geçerek, 1997 yılında payını % 21,6 seviyesine kadar çıkartmıştır. Bu dönemde, özel sektör ulaştırma yatırımları % 10,7 ile % 21,6 aralığında bir seyir izlemiştir. Ulaştırma yatırımlarının özel sektör yatırımlarındaki ortalama payı bu dönemde % 16,26, yatırım payındaki büyüme hızı ise yıllık ortalama % 11,58 olmuştur.

312. DYY Harcamaları

1990'dan itibaren Türkiye'deki gelişmelerde 1989'daki finansal serbestleştirme önemli role sahip olmuştur. 1989'da yabancı sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle Türkiye, dünya ekonomisiyle bütünleşme yolunda ciddi bir adım atmış, yabancı piyasalar ile entegre olarak yüksek boyutlarda yabancı sermayenin ekonomiye girişinin yolunu açmıştır. Ancak, sermaye hareketlerindeki serbestleştirmeden önce, gerekli olan mali ve yapısal reformların yapılmamış ve gerekli alt yapının hazırlanamamış olması 1990'lı yıllarda finansal sistemin kırılganlığını artırmıştır. Dolayısıyla, yabancı sermayedeki dalgalanma bu dönemde, makro ekonomik dengelerin bozulmasında ve ekonomik krizlerde büyük rol oynamıştır (OĞUZ-BAYAR, 2004, s. 31-32).

1980-1989 döneminde, özellikle 1989 yılından itibaren Türkiye ekonomisindeki DYY harcamalarındaki artış paralelinde, yapılan yatırım miktarı yılda ortalama % 74'lük artış ile 1683 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 1990-1999 döneminde ise, 1992 ve 1995 yıllarında yapılan düzenlemeler ile, yabancı sermayeye yönelik liberalleşme uygulamaları

devam ettirilmekle birlikte, 1980’li yılların sonlarında ortaya çıkan artış trendi istikrarlı bir şekilde sürdürülememiştir.

Tablo : 17
DYY Harcamaları (1990-1999), (milyon \$)

YIL	İzinler	DYY	DYY Değişme (%)	GSMH	GSMH Değişme (%)	DYY / GSMH (%)
1990	1861,20	684	3,16	152393	40,22	0,45
1991	1967,26	810	18,42	152352	-0,02	0,53
1992	1819,96	844	4,19	160748	5,51	0,53
1993	2063,39	636	-24,64	181994	13,21	0,35
1994	1477,61	608	-4,40	131137	-27,94	0,47
1995	2938,32	885	45,55	171979	31,14	0,51
1996	3835,97	722	-18,41	184724	7,41	0,40
1997	1678,21	805	11,49	194360	5,21	0,41
1998	1646,44	940	16,77	205978	5,97	0,46
1999	1699,57	783	-16,70	187664	-8,89	0,42

Kaynak : HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2003, s. 45 (İZİNLER)

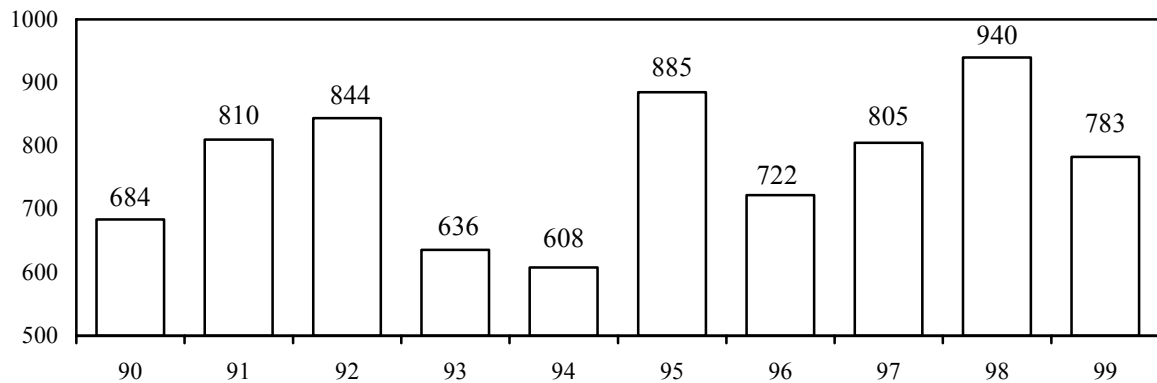
<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm> (GSMH)

<http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>

World Development Indicators 2006

DYY harcamaları, 1988’de bir önceki yıla göre % 207,82, 1989’da da % 87,28’lik artış kaydetmiştir. DYY harcamalarındaki hızlı artışlar sonucunda % 147,56 olarak gerçekleşen ortalama yatırım artış hızı, 1990 yılında yavaşlayarak, % 3,16’ya kadar gerilemiştir. DYY harcamalarındaki yükseliş 1992’ye kadar devam etmiştir.

Grafik : 22
DYY Harcamaları (1990-1999), (milyon \$)

Bu şekilde, 1980-1989 dönemindeki toplam DYY miktarı, 1990-1999 döneminin ilk üç yılında aşılmıştır. 1993 yılında, izin verilen DYY miktarı artmasına rağmen, ekonomide kriz belirtilerinin ve durgunluğun ortaya çıkması, istikrar ve güven koşullarının üzerinde oldukça etkili olduğu DYY harcamalarının düşmesine neden olmuş ve yatırımlar 844

milyon dolardan 636 milyon dolara gerilemiştir. 1994’de krizin gerçekleşmesiyle, yalnızca DYY harcamalarında değil, izin verilen DYY miktarında da azalma olmuştur (Tablo 17).

1994’deki kriz sonrasında alınan 5 Nisan kararlarında, yabancı sermaye yatırımlarını artırmak ve yatırımları daha cazip hale getirmek amacıyla etkin düzenlemelerin yapılması hedeflenmiştir. Ayrıca, 1995 yılında yabancı sermayeye yönelik 95/ 6990 sayılı “Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı” adı altında düzenleme yapılmıştır. Söz konusu düzenlemede, yabancı yatırımcıların Türk yatırımcılar ile aynı hak ve sorumluluklara sahip oldukları, yabancı sermaye olarak getirilen dövizlerin TL’ye çevrilmeden döviz tevdiat hesabında tutulabilecekleri, kar payı ve tasfiye payı gibi kazançların serbestçe ülkenin dışına transfer edilebileceği yönünde kararlar yer almıştır.

Bu düzenlemelerin yabancı sermaye girişlerindeki olumlu etkileri, 1993’de ekonomik durgunluk ve 1994’de ekonomik kriz nedeniyle negatif olan DYY girişlerinin 1995 yılında pozitif dönmesi ile kendini göstermiştir. 1995 yılında DYY harcamaları 208 milyon dolar artarak, 885 milyon dolara çıkmıştır. Dönemin ilk yarısındaki dalgalanma, dönemin ikinci yarısında da sürmüştür. 1996’da düşen DYY harcamaları, 1997’de % 11,49, 1998’de ise % 16,77’lik artışlarla 940 milyon dolara yükselmiştir. 1999 yılında Rusyadaki krizin Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemesiyle, yabancı sermaye çıkışı gerçekleşmiş ve DYY harcamaları 783 milyon dolara gerilemiştir (Tablo 17). Bu dönemde, inişli çıkışlı bir trende sahip olmakla birlikte, DYY harcamaları artmıştır. Yıllık ortalama 771,7 milyon dolar olan DYY harcamalarının artış hızı ise, ortalama % 3,54 olmuştur.

Tablo : 18
DYY Harcamalarının Gerçekleşme Oranları (1990-1999)

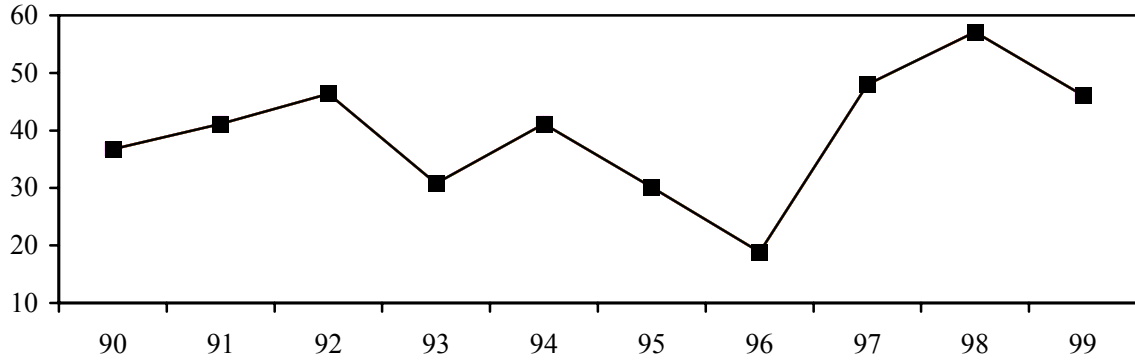
Yıl	İzinler (milyon \$)	DYY (milyon \$)	Gerçekleşme (%)
1990	1861,20	684	36,75
1991	1967,26	810	41,17
1992	1819,96	844	46,37
1993	2063,39	636	30,82
1994	1477,61	608	41,14
1995	2938,32	885	30,11
1996	3835,97	722	18,82
1997	1678,21	805	47,96
1998	1646,44	940	57,09
1999	1699,57	783	46,07

Kaynak: HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2003, s.45

<http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>

DYY harcamalarında olduğu gibi, izin verilen DYY harcamalarının miktarlarında da düzensiz bir trend gözlemlenmiş ve söz konusu düzensizlik, bu dönemdeki gerçekleşme oranlarına da yansımıştır. Diğer yandan, bir önceki dönemde izin verilen DYY harcamaları ile gerçekleşen yatırım harcamalarında görülen paralellik ilişkisi bu dönemde bozulmuştur.

Grafik : 23
DYY Harcamaları Gerçekleşme Oranları (%), (1990-1999)

Sadece, 1996'daki gerçekleşme oranı ele alındığında dahi bu durum görülebilmektedir. 1996'da, DYY harcamaları izin miktarı 3835,97 milyon dolar ile bu dönemin en yüksek seviyesine yükselmiştir. DYY harcamaları ise düşmüştür. Sonuç olarak, iki değişkenin ters yönde hareket etmesi sonucunda, gerçekleşme oranı % 13,82 ile bu dönemdeki en düşük oranını elde etmiştir (Tablo 18). Ayrıca bu dönemde, izin verilen DYY miktarı, yıllık ortalama 18 milyon dolar, gerçekleşen DYY harcamaları ise 12 milyon dolar yükselmiştir. Dolayısıyla, ortalama verilerden hareketle, 1990-1999 döneminde, izin verilen DYY'ların gerçekleşen yatırımlardan daha fazla arttığı söylenebilir.

Tablo : 19
DYY izinlerinin Sektörel Dağılımı (1990-1999, milyon \$)

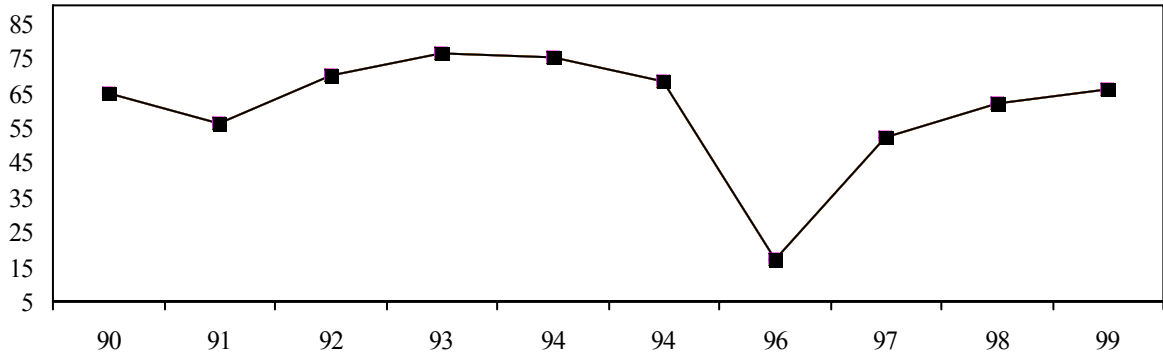
Yıl	İmalat	%	Tarım	(%)	Madencilik	(%)	Hizmetler	(%)
1990	1214,06	65	65,56	4	47,19	3	534,49	29
1991	1095,48	56	22,41	1	39,82	2	809,55	41
1992	1274,28	70	33,59	2	18,96	1	493,13	27
1993	1568,59	76	21,05	1	11,37	1	462,38	22
1994	1107,29	75	28,27	2	6,20	0	335,85	23
1995	1996,48	68	31,74	1	60,62	2	849,48	29
1996	640,59	17	64,10	2	8,54	0	3122,74	81
1997	871,81	52	12,22	1	26,70	2	767,48	46
1998	1017,29	62	5,75	0	13,73	1	609,67	37
1999	1123,22	66	16,19	1	6,76	0	553,40	33
Toplam	11909,09	% 60,7	300,88	% 1,5	239,89	% 1,2	8538,17	% 36,18

Kaynak: http://www.hazine.gov.tr/stat/yabser/izin_sektorel.xls

Tablo 19’da 1990-1999 döneminde izin verilen DYY harcamalarının sektörel dağılımı verilmektedir. Tablo incelendiğinde, izin verilen DYY harcamalarının, bir önceki dönemde olduğu gibi, bu dönemde de imalat ve hizmetler sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

1990-1999 arası yıllarda, izin verilen toplam 20988,03 milyon dolarlık DYY miktarının % 60,7’si, diğer bir ifadeyle 11909,09 milyon doları imalat sektöründe gerçekleştirilmiştir.

Grafik : 24
İmalat Sektöründe izin verilen DYY harcamaları (%), (1990-1999)

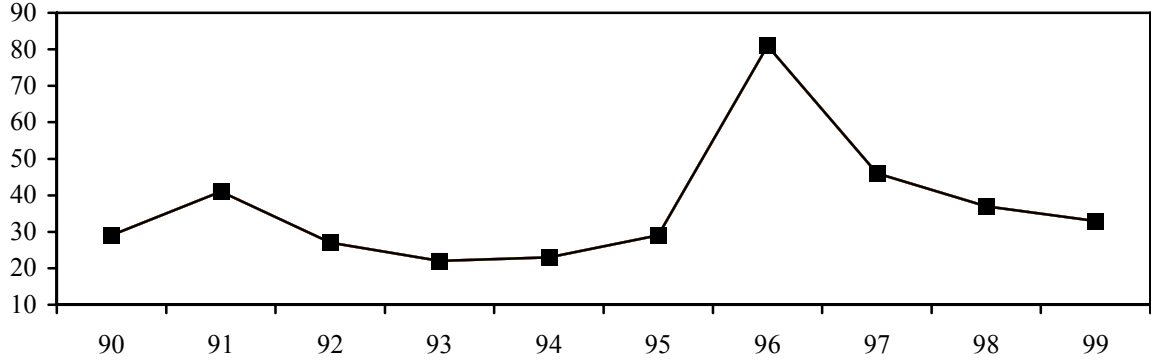

İmalat sektöründeki izin miktarları, 1996 ve 1997 yılları haricinde bir milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. İmalat sektöründeki izin miktarlarının artış hızı bu dönemde yükselerek % 10 olmuştur. Artış hızı, özellikle 1995’de yükselmiştir. Bunda, 5 Nisan 1994 istikrar programında yabancı sermaye yatırımlarının artırılması yönündeki kararların etkili olduğu ifade edilebilir. İmalat sanayinde izin verilen DYY miktarlarında yükselme olsa da, bu dönemde, toplam izin verilen yatırımlardaki ortalama payı düşerek % 66’dan % 60,7’ye gerilemiştir (Tablo 19).

İmalat sanayini, toplam 8538,17 milyon dolarlık yatırım miktarıyla hizmetler sektörü takip etmektedir. Hizmetler sektörünün izin verilen yabancı yatırımlardaki payı ortalama olarak % 36,18’dir. Bu dönemde, imalat ve hizmetler sektörlerinin toplam yatırım izinleri içindeki pay değişimleri birbirinin tam tersi yönünde seyretmiştir. İmalat sanayi sektörünün toplam izinlerdeki payının % 17’ye düştüğü 1996’da, izinlerin hizmetler sektörüne yönelmesiyle, bu sektörün payı % 81’e çıkarak, dönem içindeki en yüksek artış hızını göstermiştir. İmalat sanayinde izin verilen yabancı yatırımların miktarı hizmetler sektörüne oranla daha yüksek iken, dönemdeki artış hızları karşılaştırıldığında, hizmetler

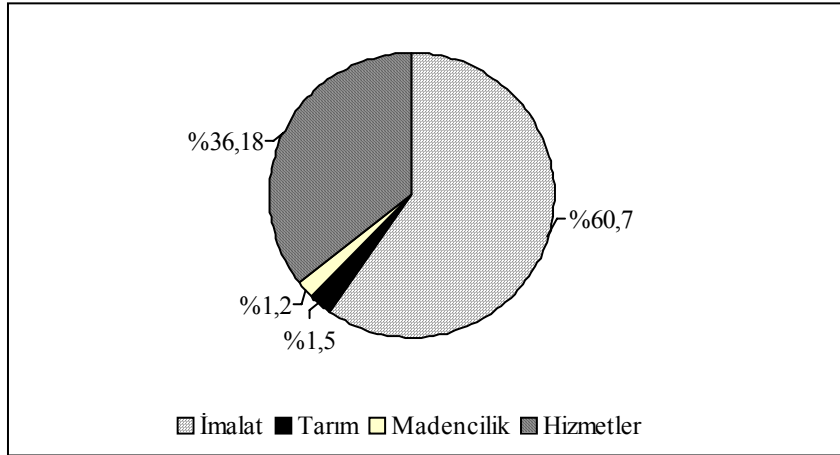
sektöründeki yatırım izinlerinin artış hızının ortalama % 29,30 olduğu ve imalat sanayindeki artış hızından 18,94 puan daha yüksek gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 19).

Grafik : 25
Hizmetler Sektöründe izin verilen DYY harcamaları (%), (1990-1999)

Hizmetler sektöründeki DYY izin artışında, özellikle, bu dönemde turizm sektöründeki yatırımların artırılmasına yönelik alınan teşvik ve tedbirler etkili olmuştur (ÇETİNKAYA, 2004, s.248).

Grafik : 26
DYY İzinlerinde Ortalama Sektör Payları (%), (1990-1999)

Grafik 26’da görüldüğü gibi, bu dönemde de imalat sektörü öncü sektör konumundadır. Bununla birlikte, DYY izin miktarlarındaki payı düşmüştür. Hizmetler sektörünün payı ise, yükselmiştir. Tarım sektörünün toplam DYY izinleri içerisindeki payı % 1,7’den % 1,5’e gerilemiş, madencilik sektörünün payı ise % 0,5’den, % 1,2’ye çıkmıştır.

313. Ekonomik Büyüme

1980-1989 arası dönemde Türkiye ekonomisindeki gelişmelere bakıldığında, 1980'deki negatif büyüme haricinde, GSMH artış oranlarının pozitif olduğu ve özellikle de 1984'den itibaren artış hızının yükseldiği görülmektedir.

Tablo : 20
GSMH (1990-1999, bin YTL), (1987 = 100)

Yıl	GSMH (Bin YTL)	GSMH'daki Değişme (%)	GSMH'da Sektörler ve Payları (Sabit Fiyatlarla)					
			Tarım	(%)	Sanayi	(%)	Hizmetler	(%)
1990	84591,8	9,36	13746,2	16,3	21872,6	25,9	48972,8	57,9
1991	84887,1	0,34	13662,9	16,1	22504,2	26,5	48719,9	57,4
1992	90322,5	6,40	14248,5	15,8	23910,6	26,5	52163,3	57,8
1993	97676,6	8,14	14129,0	14,5	25897,7	26,5	57649,8	59,0
1994	91733,0	-6,08	14044,5	15,3	24432,9	26,6	53255,4	58,1
1995	99028,2	7,95	14230,3	14,4	27475,7	27,7	57322,1	57,9
1996	106079,8	7,12	14878,6	14,0	29335,1	27,7	61865,9	58,3
1997	114874,3	8,29	14549,6	12,7	32336,9	28,1	67987,5	59,2
1998	119303,1	3,85	15952,6	13,4	32922,1	27,6	70428,2	59,0
1999	112043,8	-6,08	15064,3	13,4	31247,8	27,9	65731,5	58,7

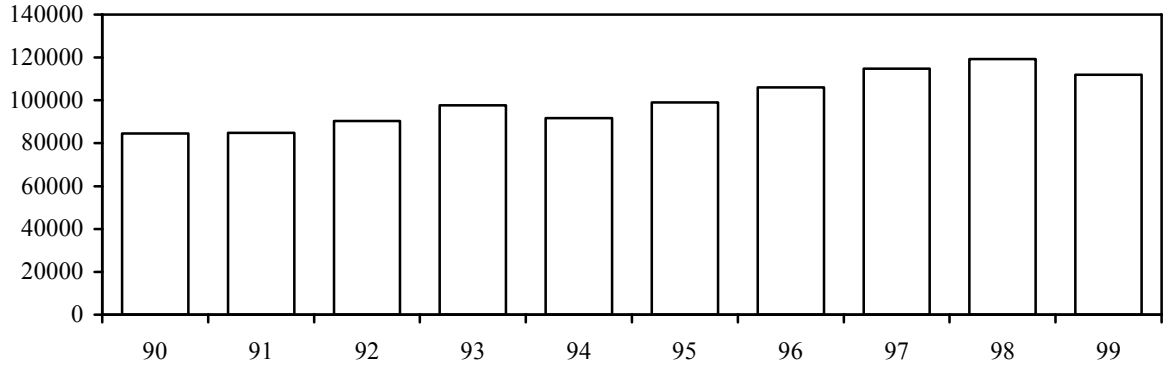
Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf

1990-1999 döneminde ise, yüksek enflasyon ve kamu açıklarının hızlı bir şekilde artması şeklinde ortaya çıkan iç makroekonomik dengesizlikler, GSMH büyümesinin hem diğer yükselen piyasa ekonomileri ile karşılaştırıldığında daha düşük kalmasına, hem de istikrarsız bir trend göstermesine neden olmuştur. GSMH büyümesinin istikrarsız bir trend göstermesinde, 1994 krizinin yanında, Körfez ve Rusya krizleri gibi dış şokların etkisi olmakla birlikte, ekonomik büyümenin ekonomideki verimlilik ve dış talep artışı yerine, uzun süre sürdürülebilmesi mümkün olmayan genişlemeci maliye ve gelirler politikalarıyla desteklenen iç talep artışı belirleyici olmuştur (<http://www.dpt.gov.tr/esk/2000/sunus2.ppt>, 06.11.2006).

1990'da GSMH'daki büyüme hızı % 9,36, gerçekleşme tutarı 84591,80 bin YTL olmuştur. Sağlanan bu yüksek büyüme hızında, tarım sektöründeki %7 sanayi sektöründeki % 9,3 ve hizmetler sektöründeki % 10,1'lik artışlar etkili olmuştur. 1991'de ise, körfez savaşının ve genel seçimlerin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri sonucunda GSMH artış hızı önceki yıla göre oldukça düşerek % 0,34 olmuştur. 1991'de GSMH oldukça durağan bir görünüm sergilemiştir. Tarım sektörü % -0,6, sanayi sektörü % 2,9 ve hizmetler sektörü de % -0,5 büyüme hızı göstermiştir. GSMH 84887,1 bin YTL'ye yükselmiştir (Tablo 20).

Grafik : 27
GSMH (1990-1999, bin YTL), (1987 = 100)

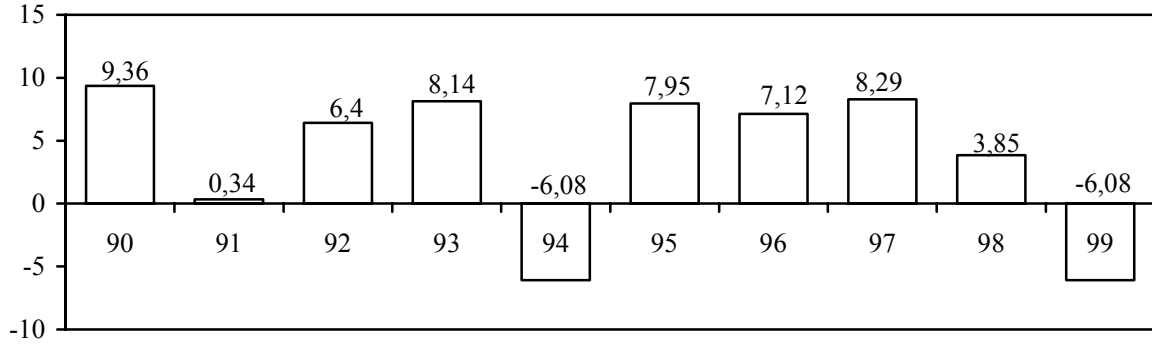

Körfez krizi nedeniyle, Merkez Bankası rezervleri önemli kayba uğramış ve kısa vadeli borçların ödenmesinde zorluklar yaşanmıştır. 1990 yılında ödemeler dengesindeki olumsuz gelişmeler 1991’de tersine dönmüştür. 1991 yılındaki ekonomik durgunluğa bağlı olarak iç piyasanın daralması ve döviz kurlarının bir önceki yıla göre daha hızlı yükselmesi, ihracatı sürekli uyarırken, ithalatta önemli bir yavaşlama meydana gelmiştir. 1991’de, ihracatın % 4,9’luk artış ve ithalatın % 5,6’lık azalma göstermesiyle, cari işlemler dengesi fazla vermiştir (<http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/Trkekon.htm>, 05.11.2006).

1991’deki bu gelişmelerin sonucunda Türkiye ekonomisi, 1992 ve 1993 yıllarında tekrar toparlanma sürecine girmiştir. 1992’de GSMH’nın % 6,40 büyümesiyle, programda % 5,5 olarak öngörülen büyüme hedefi aşılmıştır. Büyüme hedefinin aşıldığı bir diğer yıl ise, % 8,14’lük GSMH büyüme hızıyla 1993’dür. Söz konusu yıllardaki büyüme hızları sonunda GSMH, 1987 fiyatları ile 97676,6 bin YTL’ye yükselmiştir.

Ekonomik krizin olduğu, istikrar önlemleri ve yapısal düzenlemelerin ağırlık kazandığı 1994 öncesi dönemde (1990-1993), GSMH büyüme oranı yıllık ortalama % 6,06 olmuştur. Büyümenin kaynağını ise kamu açıkları ve kısa vadeli sermaye girişleri ile desteklenen iç talep genişlemesi oluşturmuştur (KARLUK, 2005, s.56).

Grafik : 28
GSMH'da Değişme (%), (1990-1999)

1990-1999 döneminin ilk dört yılında istikrarsız olmakla beraber, GSMH'da görülen artış trendi, 1994'de ekonomik krizin patlak vermesiyle son bulmuştur. Bunalımı aşmak için uygulanan 5 Nisan istikrar programını takip eden dönemde, ekonomide stagflasyonun ötesinde bir durgunluk yaşanmaya başlanmış, bazı sektörlerde depresyon benzeri durumlar ortaya çıkmıştır. 5 Nisan Kararlarına bağlı olarak ortaya çıkan talep yetersizliği sonucunda, imalat sanayinde ve özellikle otomotiv sektöründe, kapasite kullanım oranlarında gerileme gözlemlenmiştir. İmalat sektöründeki kapasite kullanımı, özellikle Mart 1994'den itibaren hızlı bir şekilde azalma göstermiş ve dönem sonunda % 64'e kadar gerilemiştir. Kapasite kullanımlarındaki azalma sonucunda otomotiv sektörü üretimi % 36,4 oranında düşmüştür. Yine, 1994'de vergi gelirleri oldukça gerilemiş ve enflasyon üç haneli rakamlara çıkmıştır (PARASIZ, 1996, s. 309-317-321-322).

Ekonomideki bu olumsuz gelişmelerin etkisiyle, GSMH 1994'de % 6,08'lik gerileme göstermiştir. GSMH'daki yüksek oranlı küçülmede, tarım sektöründeki % 0,6'lık sanayi sektöründeki % 5,7'lik ve hizmetler sektöründeki % 7,6'lık küçülmelerin de büyük etkisi olmuştur. 1990-1993 döneminde, % 6,06 olan ortalama büyüme hızı, 1994'deki krizin etkisiyle düşerek, dönemin ilk yarısında % 3,63 olarak gerçekleşmiştir.

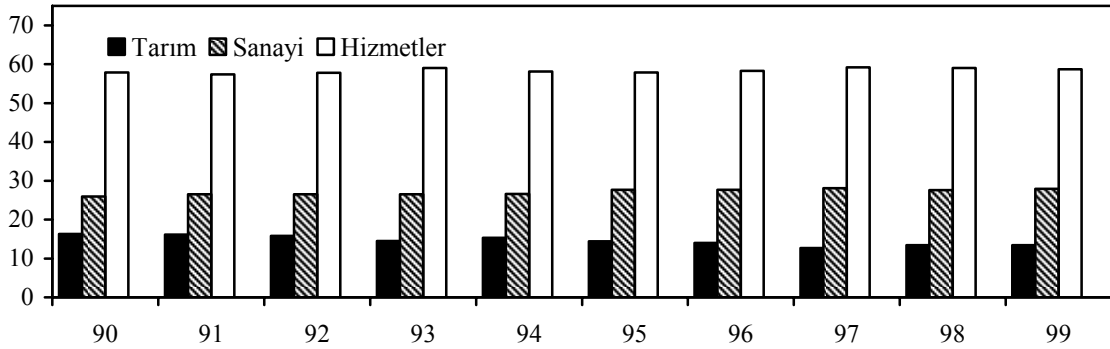
1994'deki durgunluk 1995'den itibaren yerini hızlı bir büyüme sürecine bırakmıştır. Bununla birlikte, ekonomik krizin etkisine bağlı olarak görülen talep daralması, 1995'in ilk çeyreğinde de sürmüştür. Dolayısıyla, 1995 yılının ilk çeyreğinde GSMH'daki artış negatif olmuştur. Belirsizliklerin azalmasıyla ekonomi, yılın ikinci çeyreğinden itibaren canlanma sürecine girmiştir. 1995'de GSMH % 7,95 oranında büyümüş ve gerçekleşme miktarı da 91733 bin YTL'den 99028 bin YTL'ye çıkmıştır.

Türkiye ekonomisi, 1996'da % 7,12, 1997'de de % 8,21'lik reel büyüme göstermiştir. Makro ekonomik dengesizliklerin ortadan kaldırılması doğrultusunda istikrar tedbirlerinin alınacağı, kamu harcamalarının azaltılacağı ve enflasyonun düşürülmesi açısından daraltıcı politikaların uygulanacağı düşüncesiyle, 1997 yılı programında % 4 olarak hedeflenen reel GSMH büyüme hızı, % 8,29'luk gerçekleşme oranıyla beklenenin çok üzerinde olmuştur. Bu büyüme hızında, sanayi sektöründeki % 10,2'lik ve hizmetler sektöründeki % 9,9'luk artış etkili olmuştur (<http://www.dtm.gov.tr/Ekonomi/trkeko97/buyume.htm>, 06.11. 2006).

Son iki yıldaki hızlı büyüme eğilimi, 1998'in ilk çeyreğinde korunmuş ancak, daha sonraki çeyreklerde Asya krizinin etkisiyle ani bir yavaşlama gözlemlenmiştir. Bir önceki yılın aynı dönemleriyle karşılaştırıldığında, GSMH artışı 1998'in ilk çeyreğinde % 9,2 olarak gerçekleşmiş, ikinci çeyrekte % 4,4'e, üçüncü çeyrekte % 2,4'e düşmüş ve yılın son çeyreğinde de düşüşünü sürdürerek % 0,7'ye gerilemiştir. Böylece, 1998 yılında GSMH, 1987 fiyatları ile 119303,1 bin YTL olmuş ve % 3,85'lik büyüme göstermiştir (<http://www.dtm.gov.tr/Ekonomi/trkeko98/buyume.htm>, 07.11.2006).

1999 yılına %8,7'lik küçülmeye başlayan GSMH, ikinci çeyrekte biraz toparlanmakla birlikte %3,2 oranında küçülmüştür. İkinci çeyrekte, sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanım oranlarındaki iyileşmeler, krizden çıkıldığına dair olumlu işaretler olarak kabul edilmiş, ancak 17 Ağustos ve 12 Kasım tarihlerinde meydana gelen deprem felaketleri ve Türkiye'nin büyük sanayi tesisi olan Tüpraş'ın depremden ağır hasar görmesi, ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Deprem meydana geldiği Ağustos ayında kapasite kullanım ve sanayi üretim endekslerinde yüksek oranda düşüşler yaşanmıştır. Bunun sonucunda, büyüme eğilimi üçüncü çeyrekte yön değiştirerek % 7,4 daralma yaşanmıştır. Aynı trendin son çeyrekte de devam etmesi ve GSMH'nin %6,1 küçülmesi ile, 1999'da büyüme %-6,08 olmuştur (<http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/turkekon99/reelek.htm>, 07.11.2006).

Grafik : 29
GSMH'da Sektör Payları (%), (1990-1999)

Tablo : 21
Sektörel Büyüme Oranları (%), (1990-1999)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1990	7,0	9,3	10,1
1991	-0,6	2,9	-0,5
1992	4,3	6,2	7,1
1993	-0,8	8,3	10,5
1994	-0,6	-5,7	-7,6
1995	1,3	12,5	7,6
1996	4,6	6,8	7,9
1997	-2,2	10,2	9,9
1998	9,6	1,8	3,6
1999	-5,6	-5,1	-6,7

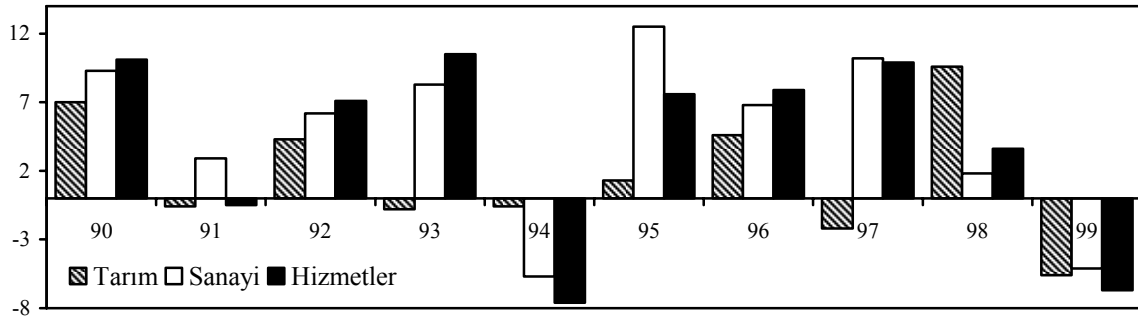
Kaynak: http://www.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf

GSMH'daki sektörlerin paylarındaki değişimler incelendiğinde, 1980-1989 döneminde olduğu gibi, bu dönemde de hizmetler sektörünün payının tarım ve sanayi sektörlerinin toplamı payından daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Tarım sektörünün GSMH içindeki gerilemesi bu dönemde de devam etmiştir. 1990'da % 16,3 olan payı 1999'da 2.9 puanlık azalma ile %13,4'e düşmüştür. Tarım sektöründeki gerilemede bu dönemde yaşanan istikrarsızlıkların yanı sıra, Türkiye tarımının hava şartlarına olan bağımlılığı da etkili olmuştur. Sektördeki ortalama yıllık büyüme hızı bir önceki dönemin biraz üzerine çıkmış ve % 1,7 olmuştur.

Tarımdaki gerilemenin tersine sanayi ve hizmetler sektörlerinin ekonomideki ağırlıkları yükselmesini sürdürmüştür. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payı, 1998 ve 1999 yılları dışında düşük oranlarda olsa da artmıştır. 1994'deki krizde sanayi sektörünün GSMH'daki ağırlığı miktar bazında gerilemesine rağmen, oransal payının azalmadığı, aksine çok küçük miktarda yükseldiği görülmektedir. 1994 ve 1999'da yaşanan krizlerde, kapasite kullanım

oranlarında ve üretim düzeylerindeki daralmalara bağlı olarak, sanayi sektörünün büyüme hızı negatif olmuştur. Belirtilen yıllar dışında, sanayi sektörünün pozitif ve yüksek oranlı büyüme hızlarına sahip olduğu görülmektedir. Sektörün bu dönemdeki büyüme hızı ortalaması % 4,72 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü, 1990-1999 döneminde gösterdiği yüksek büyüme hızları ile GSMH artışlarında oldukça büyük paya sahip olmuştur (Tablo 21).

Grafik : 30
Sektörel Büyüme Oranları (%), (1990-1999)

Hizmetler sektörü, 1980 sonrasındaki gelişmesini sürdürerek 1990-1999 döneminde de ekonomideki en büyük sektör konumunu korumuştur. Sektör, 1990'daki % 10,1'lik yüksek büyüme hızıyla bu yılda % 9,4 olan GSMH artışına en büyük katkıyı sağlamıştır. 1991 yılındaki durgunluktan, diğer sektörlere kıyasla daha az etkilenen hizmetler sektörü, 1994 ve 1999'daki kriz dönemlerinden ise en fazla etkilenen sektör olmuştur. Sanayi sektörünün büyüme hızının bir önceki döneme göre yavaşlaması ile, hizmetler sektörünün büyüme hızı sanayi sektörünün büyüme hızına oldukça yaklaşmış ve % 4,19 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi ve hizmetler sektörlerinin bu dönemde de büyümesini sürdürmesi, Türkiye'de 1980 sonrasında başlatılan kalkınma sürecinde önemli aşamalar kaydedildiğini göstermektedir.

32. 2000-2005 Dönemi

320. Kamu Sektörü SSY Harcamaları

Türkiye ekonomisinde, 1990'lı yıllardan itibaren sıklaşan aralıklarla ekonomik kriz ve durgunluklar yaşanmıştır. Yaşanan bu krizlerde dışsal faktörlerin de etkisi olmakla beraber krizlerin başlıca nedenleri; sürdürülemez bir iç borç dinamiğinin oluşması, mali sistemdeki

sağlıksız yapıda ve diğer yapısal sorunlarda gerçekçi bir çözümün sağlanamamış olmasıdır (http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf, 08.11.2006).

Bu paralelde, 1990-1999 döneminde, genişlemeci maliye ve para politikasına, diğer bir ifadeyle yüksek bütçe açıklarına ve yüksek enflasyona dayalı büyüme modelinin daha fazla sürdürülemez bir noktaya ulaşması sonucunda yeni bir istikrar programı ihtiyacı doğmuştur (TÜSİAD, 2001, s.22). Bu amaçla, 2000 yılının başında enflasyonu düşürmek, ekonomide sürdürülebilir gelişme ortamı yaratmak, kaynak kullanma sürecindeki verimliliği artırmak, piyasa koşullarında rekabet gücünü geliştirmek ve böylece, ekonomik büyümeyi ve yatırım düzeyini yükseltmek hedefiyle kapsamlı bir ekonomik program uygulamaya konulmuştur. (http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf, 08.11.2006).

Kasım ayında yaşanan krize kadar başarılı bir şekilde uygulanan program, hedeflendiği şekilde ekonomiye olumlu etkilerde bulunmuştur. Enflasyon artışı önemli oranda düşmüş, faiz oranları gerilemiş ve iç talepte canlanma ortaya çıkmıştır. Ekonomideki gelişmelerin etkisiyle, 1999 yılında % 1,13 oranında gerileyen kamu SSY harcamaları 2000'de % 10,21 oranında artmıştır. Aynı şekilde, toplam SSY harcamalarındaki payını da % 30,1'e yükselten kamu SSY harcamaları, miktar bazında 27106,10 bin YTL olmuştur. 2001'e gelindiğinde ise Şubat ayında ekonomide kriz yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinde, Kasım 2000 ve Şubat krizlerinden sonra, gittikçe derinleşen ve yapısal bir niteliğe bürünen bir daralma süreci yaşanmıştır. Kasım ve Şubat krizleri sadece mali piyasaları sarsmakla kalmamış, aynı zamanda krizle birlikte hızlı sermaye çıkışlarının gerçekleşmesi belirsizliği artırmıştır. Krizlerin sonucunda tüketim ve yatırım talepleri oldukça gerilemiş ve ekonomi, cumhuriyet tarihinin en büyük daralmasını yaşamıştır (TÜSİAD, 2002, 31).

Tablo : 22
Kamu Sektörü SSY Harcamaları (2000-2005), (1987 = 100)

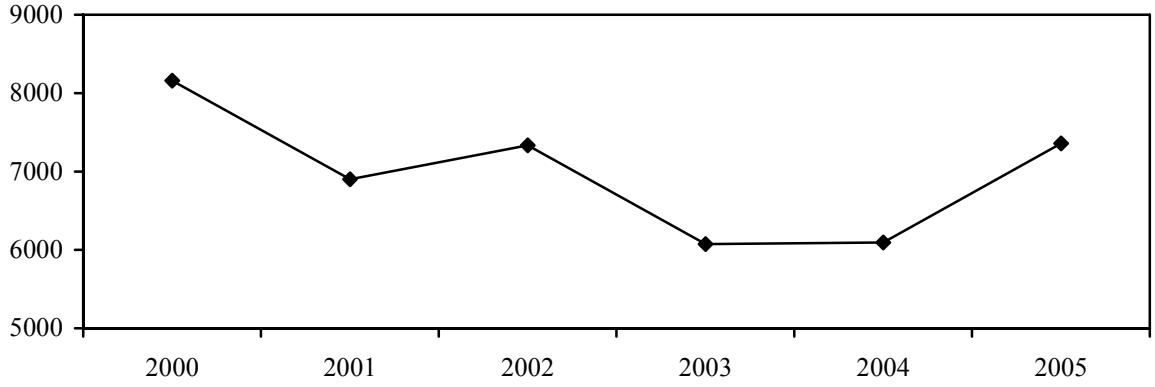
Yıl	Toplam SSY.	Kamu SSY	Kamu SSY / Top SSY (%)	KamuSSY Değişme (%)	GSMH	GSMH içindeki Payı (%)
2000	27106,10	8160,22	30,1	10,21	119144,5	6,84
2001	20441,18	6901,21	33,76	-15,42	107783,1	6,40
2002	20084,82	7332,80	36,50	6,25	116337,6	6,30
2003	19828,72	6073,38	30,62	-17,17	123165,1	4,93
2004	24851,94	6092,69	24,51	0,31	135308,0	4,50
2005*	29541,19	7359,77	24,91	20,79	145650,6	5,05

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

*<http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2006/hedef.pdf>

Yatırım taleplerindeki azalmaların, istikrarın yeniden sağlanması ve bütçe açıklarının kontrol altına alınması doğrultusunda izlenen sıkı maliye politikasının etkisiyle 2001’de kamu SSY harcamaları % 15,42’lik oranda azalmıştır. Bununla birlikte, toplam SSY harcamalarındaki payı 3,75 puan artmıştır. 2002 yılında krizin etkilerinin azalmaya başlamasıyla, ekonomi yeniden toparlanma sürecine girmiş ve kamu SSY harcamaları bir önceki döneme göre % 6,25 oranında artmıştır. Bu artışta, seçim dönemi olması nedeniyle mali disiplinden uzaklaşılmasının da etkisi vardır.

Grafik : 31
Kamu Sektörü SSY Harcamaları (2000-2005, bin YTL)

2003’deki % 17,17’lik düşüş ile 7332,80 bin YTL’den 6073,38 bin YTL’ye gerileyen kamu SSY harcamaları, 2004 yılında % 0,31 ile 2000-2005 dönemindeki en düşük büyüme hızını göstermiştir. 2005’de ise yatırım harcamaları 2004’ün aksine en yüksek artış oranına sahip olmuştur. 1267,08 bin YTL yükselerek 7359,77 bin YTL olarak gerçekleşmiş ve artış hızı ise bir önceki yıla göre % 20,79 olmuştur. 2000-2005 arasında kamu SSY harcamaları yıllık ortalama % 0,8 artmıştır. Bu dönemdeki krizlerin etkisiyle, kamu SSY harcamaları artış hızı 1990-1999 dönemindeki hızından oldukça düşük gerçekleşmiştir.

2000 ve 2001’deki krizlerin sonucunda ekonomide ortaya çıkan belirsizlik, özel sektör SSY harcamalarının kamu yatırımlarından daha fazla gerilemesine neden olduğu için kamu SSY harcamalarının toplam SSY harcamalarındaki payı söz konusu bu yıllarda ve 2002’de yükselmiştir. % 36,5’e kadar yükselen bu pay, 2003 ve sonrasında tekrar düşme eğilimine girerek % 25,91’e kadar gerilemiştir. 2000-2005 döneminde kamu SSY / toplam SSY oranı yıllık ortalama olarak % 30 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kamu SSY / GSMH oranlarındaki değişimlerde aynı paralelde seyretmiştir. Krizin olduğu dönemlerde yükselmiş, ekonomik

istikrarın sağlandığı dönemlerde ise azalmıştır. Bununla birlikte, kamu SSY harcamalarının GSMH'daki ortalama ağırlığı 2000-2005 döneminde % 5,67 olmuş ve bir önceki dönemde % 6,2 olan oran ile karşılaştırıldığında, gerilemesini sürdürdüğü gözlenmiştir (Tablo 22).

Tablo : 23

Kamu Sektörü SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (2000-2005), (Cari Fiyatlarla)

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer
2000	8,7	1,2	2,9	15,2	35,2	0,5	0,8	11,9	4,5	19,2
2001	10,0	1,5	4,0	13,7	27,1	0,6	0,9	13,8	5,8	22,5
2002	9,2	0,7	3,2	20,8	27,4	0,8	0,8	12,3	5,1	19,8
2003	7,8	1,0	2,5	18,2	26,6	0,7	1,0	14,0	5,6	22,6
2004	8,7	1,4	2,5	14,6	32,4	0,7	1,1	12,7	4,9	20,9
2005*	7,4	1,6	2,6	13,7	30,9	0,5	1,7	12,8	5,8	23,0

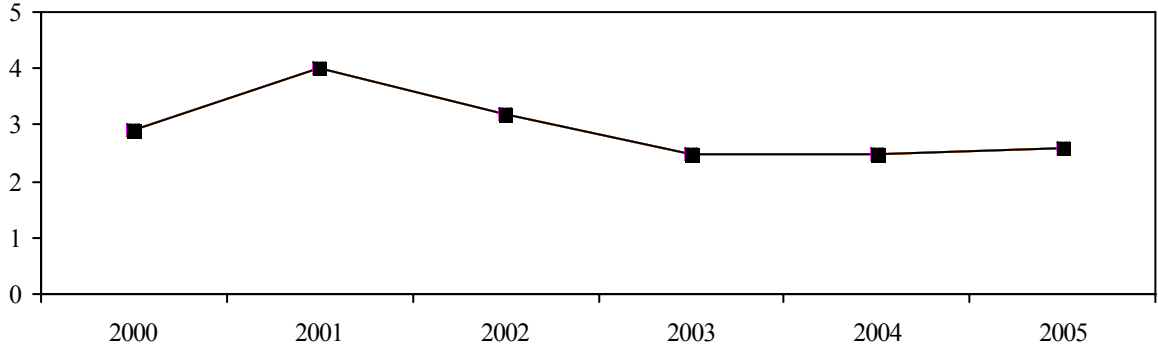
Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>*<http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2006/hedef.pdf>

2000 ve 2001 yıllarındaki ekonomik programlarda, yapısal reformlar kapsamında tarım sektöründe doğrudan gelir desteği sistemine geçilmiştir. Yine, 2001'deki güçlü ekonomiye geçiş programında (GEGP), tarımın krizden en asgari seviyede etkilenmesini sağlamak için bütçeye ek ödenek konulmuştur. Tarım sektörüne yönelik uygulamaların etkisiyle, 1999'da toplam kamu SSY harcamalarından % 8,4 pay alan tarım sektörü, bu payını 2000'de % 8,7'ye, 2001'de % 10,0'a çıkartmıştır. 2000-2005 döneminin ilk iki yılında artan pay, 2004 yılının dışında bu dönemde sürekli olarak gerilemiştir. Toplam kamu SSY harcamalarında ortalama % 8,6'luk paya sahip olmuştur. Madencilik sektöründeki kamu SSY harcamaları sadece 2002'de azalmış, diğer yıllarda ise artmıştır. Turizm sektörü, bu dönemde gelişme gösterememiş ve kamu SSY harcamalarındaki en düşük paya sahip sektör olmuştur. Sağlık sektörüne yapılan yatırım harcamaları yükselişini sürdürerek, önceki dönemde % 3,9 olan ortalama yatırım payı % 5,28'e çıkmıştır.

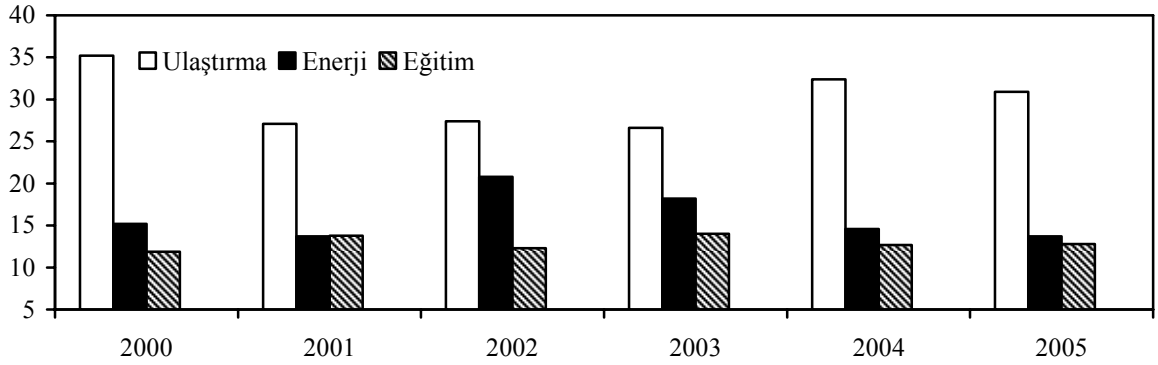
1980'de % 26,3'lük oranı ile toplam kamu SSY harcamalarından en yüksek payı alan imalat sanayi sektörü, kamunun üretken sektörlerdeki yatırım harcamalarını azaltmasıyla son yirmibeş yılda ciddi boyutlarda gerileme göstermiş ve % 2,62'ye düşmüştür. Turizm, konut ve madencilik sektörlerinin ardından, kamu SSY harcamalarında en düşük payı alan sektör konumuna gerilemiştir.

Grafik : 32
Kamu Sektörü İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (2000-2005)

Grafik : 33
Kamu Sektörü Ulaştırma, Enerji ve Eğitim SSY Harcamalarındaki Değişme (%) (2000-2005)

Ulaştırma sektörüne yönelik kamu SSY harcamalarının 1980'den başlayarak artmasıyla ve artışların, 1990-1999 dönemi ile 2000-2005 döneminde de sürdürülmesinin paralelinde bu sektör, kamu yatırım harcamalarında lider konuma gelmiştir. Bunun yanında, ulaştırma sektörünün kamu SSY harcamaları içindeki yıllık ortalama yatırım payı önceki dönemle karşılaştırıldığında, yaklaşık olarak 6 puanlık bir düşüş göstermiş ve yıllık ortalama % 30 olarak gerçekleşmiştir.

Ulaştırma sektörünün tersine enerji sektörü, toplam kamu SSY harcamalarındaki ağırlığını bir önceki dönemden farklı olarak artırmıştır. Bu dönemde, enerji sektöründeki kamu yatırım harcamaları sadece 2002'de yükseliş göstermesine karşın, yatırım oranlarının 1990-1999 dönemine kıyasla daha yüksek miktarlarda gerçekleşmesi, sektörün kamu SSY harcamalarındaki ortalama payının yükselerek % 16'ya çıkmasına neden olmuştur. Son olarak eğitim sektöründeki gelişmeler incelendiğinde, özellikle 1990'lı yıllarda sekiz yıllık

zorunlu eğitime geçilmesiyle, eğitim sektöründeki kamu yatırım harcamaları artmış, 1990-1999'da ortalama % 9,15 olan ortalama yatırım payı 2000-2005'de % 13'e çıkmıştır.

321. Özel Sektör SSY Harcamaları

2000'de uygulanmaya başlanılan programın ekonomideki belirsizlik ortamını azaltması ve yatırım ortamını geliştirmesi, özel sektör yatırımlarını pozitif yönde uyararak, 1988 ve 1989'da sırasıyla % 7,30 ve % 19,22 oranlarında gerileyen özel sektör SSY harcamalarının % 8,90'luk artışla 18945,87 bin YTL'ye çıkmasına neden olmuştur. Ancak, Kasım 2000 ve Şubat 2001 yıllarındaki krizlerin etkisiyle, ekonomide istikrarsızlık ve belirsizliğin yeniden oluşması, diğer ekonomik birimlerde olduğu gibi, özel sektör beklentilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo : 24

Özel Sektör SSY Harcamaları (2000-2005, bin YTL), (1987 = 100)

Yıl	Toplam SSY.	Özel SSY	Özel SSY / Top SSY (%)	Özel SSY Değişme (%)	GSMH	GSMH içindeki payı (%)
2000	27106,10	18945,87	69,90	8,90	119144,5	15,90
2001	20441,18	13539,97	66,23	-28,53	107783,1	12,56
2002	20084,82	12752,02	63,50	-5,82	116337,6	10,96
2003	19828,72	13755,33	69,37	7,86	123165,1	11,16
2004	24851,94	18759,24	75,48	36,37	135308	13,86
2005*	29541,19	22181,72	75,08	18,24	145650,6	15,23

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

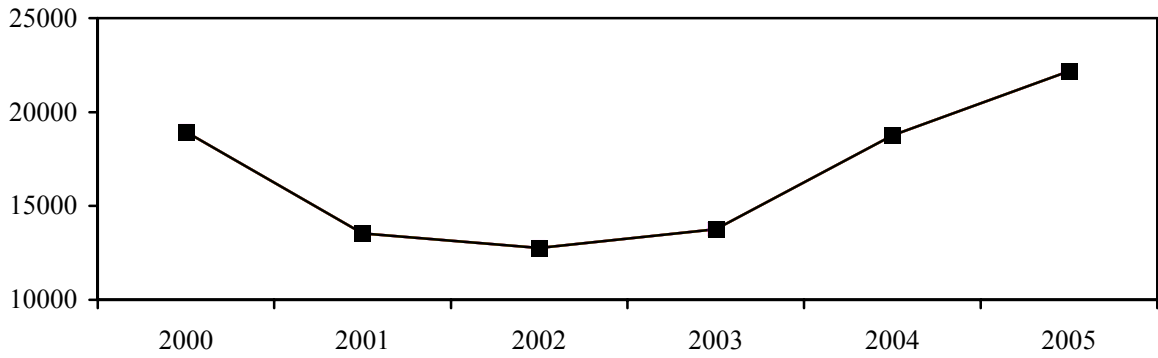
*<http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2006/hedef.pdf>

İç talepte meydana gelen daralma sonucunda, 2001 yılında kapasite kullanım oranları ve sanayi üretimi gerilemiştir. Özel imalat sanayinde kapasite kullanım oranı 2000 yılında % 74,4 iken 2001'de % 65,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, ekonomik beklentilerdeki olumsuzlukla birlikte, özel sektörün yatırıma yönelik kararlarını ertelemesine yol açmıştır (<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/parapol02q1/q2pp8.pdf>, 11.11.2006).

Özel sektörün yatırım kararlarını ertelemesi ve ekonominin son elli yıldaki en yüksek oranlı daralma sürecine girmesiyle, özel sektör SSY harcamaları bu dönemdeki en yüksek düşüşünü göstermiş, 2000 yılına kıyasla, % 28,53 oranında azalarak 13539,97 bin YTL'ye gerilemiştir. Toplam SSY harcamalarındaki payında yaklaşık 4 puan, GSMH'daki payında ise yaklaşık 3,5 puan azalma olmuştur.

2002’de seçim döneminin etkisiyle kamu SSY harcamalarının % 6,25 oranında arttığı gözlemlenirken, özel sektör SSY harcamalarının ise, talep düzeyinin mevcut kapasiteleri zorlayacak beklentilere yol açmaması ve sektöre açılan kredilerin reel olarak gerilemesi nedeniyle % 5,82 daraldığı görülmektedir (TÜSİAD, 2002, 34). 2001 yılındaki daralmaya kıyasla oldukça düşük olan % 5,82’lik küçülme sonucunda, özel sektör SSY harcamaları 2752,02 bin YTL’ye gerilemiştir. Aynı şekilde, toplam yatırımlar ve GSMH içindeki payı da azalma eğilimini sürdürmüştür.

Grafik : 34
Özel Sektör SSY Harcamaları (2000-2005, bin YTL)

Uygulanan sıkı para ve maliye politikaları sonucunda ekonomide güven ortamının yükselmesi ile, 2003 yılı, Türkiye ekonomisinde makro ekonomik gelişmeler açısından oldukça verimli bir yıl olarak geçmiştir. 2000-2002 arasında krizlerin etkisiyle ortalama % 8,5 azalan özel sektör SSY harcamaları, 2003’de tekrar toparlanma sürecine girerek % 7,86 oranında artış yaşamıştır. Bunun yanında, yine krizlerin etkisiyle GSMH içerisindeki payı 3,5 puan gerileyen özel sektör SSY harcamaları, 2003’de ufakta olsa GSMH’deki payını yükseltmiştir.

Özel sektör SSY harcamalarındaki esas sıçrama 2004’de olmuş ve yatırım harcamaları % 36,37’lik artış hızı yakalayarak, toplam SSY harcamalarında % 69 sınırlarında seyreden payını yaklaşık 7 puanlık artışla % 75’lere kadar çıkartmıştır. 2005’de söz konusu yatırım artış hızı yavaşlamakla birlikte pozitif trendini sürdürmüştür. 2000-2005 döneminde, özel sektör SSY / toplam SSY’nin ortalama değeri % 70, özel SSY/ GSMH’nin ortalama değeri % 13,30 ve özel SSY harcamalarının yıllık artış hızı ise % 6,2 olarak gerçekleşmiştir. Özel sektör SSY harcamaları yıllık ortalama % 6,2 artış hızı gösterirken, yatırımların sektörel dağılımlarında da bir takım farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Tablo : 25
Özel Sektör SSY Harcamalarının Sektörel Dağılımı (%), (2000-2005), (Cari Fiyatlarla)

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer
2000	3,3	1,1	26,5	3,9	27,9	4,9	22,2	1,9	3,7	4,7
2001	2,1	1,6	24,8	9,8	23,6	6,3	19,6	1,9	4,0	6,4
2002	2,1	1,8	35,6	4,5	18,4	6,9	17,1	1,5	4,0	8,1
2003	2,7	2,2	39,5	3,1	16,9	8,6	14,5	1,6	4,0	6,9
2004	3,3	1,9	43,1	1,8	20,3	7,2	11,8	1,4	3,9	5,3
2005*	2,8	1,9	41,4	2,1	19,2	7,6	14,7	0,9	4,6	5,0

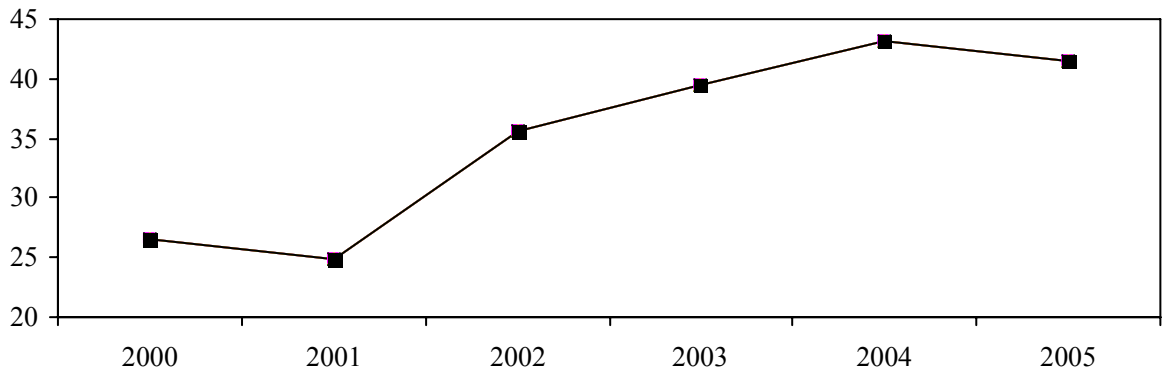
Kaynak : <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>

*<http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2006/hedef.pdf>

Özel sektörün kısa dönemli yatırımlara yönelmesine bağlı olarak üretken sektörlerdeki yatırım paylarının ciddi oranlarda gerileme kaydettiği 1980-1999 döneminden farklı olarak 2000-2005 döneminde, üretken sektörlerdeki özel SSY harcamalarında kayda değer artışlar gerçekleşmiştir.

Söz konusu artışlar, özellikle imalat sanayinde kendini göstermiştir. İmalat sanayindeki özel sektör SSY harcamaları 1997'den itibaren gösterdiği artış trendini 2000 yılına dek devam ettirmiştir. Ancak 2001 Şubat krizinin etkisiyle özel sektör imalat sanayi kapasite kullanım oranının % 65,7'ye düşmesi, bu sektördeki yatırım payının da bir önceki yıla göre 1,7 puan azalarak % 24,8'e gerilemesine neden olmuştur.

Grafik : 35
Özel Sektör İmalat Sanayi SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (2000-2005)

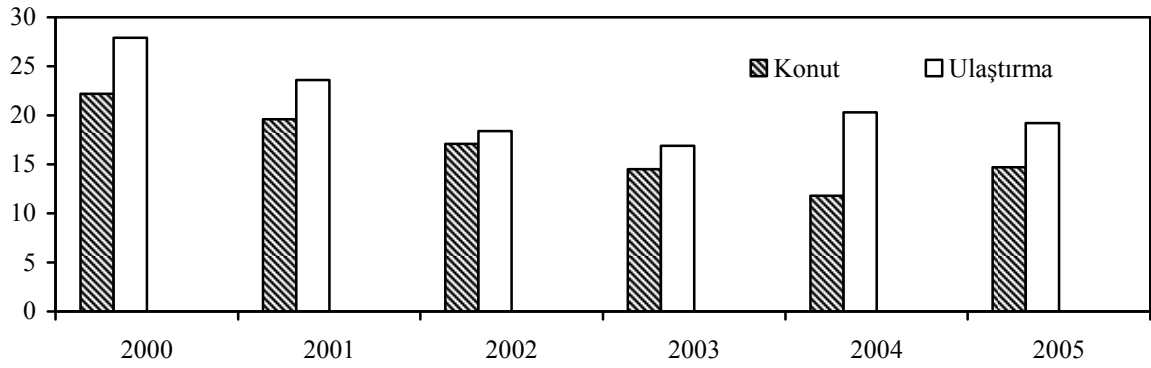

Kriz sonrasında, ekonomide sağlanan istikrar ve yüksek büyüme oranları ile birlikte imalat sanayindeki özel sektör yatırım artışlarında belirgin canlanmalar ortaya çıkmış ve sektörün özel sektör SSY harcamalarındaki payı % 43'lere yükselmiştir. 2005'deki ufak oranlı gerilemeyle, 2000-2005 döneminde bu sektörün toplam özel SSY harcamalarındaki ortalama payı % 35 olarak gerçekleşmiştir.

Son yıllarda, özel sektör tarafından yapılan konut yatırım harcamalarında dikkat çekici oranlarda bir gerileme söz konusudur. 1980-1999 arası dönemde konut sektörü, özel SSY harcamaları içerisinde en ağırlıklı sektör konumunda iken, bu dönemde uygulanan istikrar programları en fazla konut sektöründeki yatırım harcamalarında oransal gerilemeye neden olmuştur (<http://www.turkis.org.tr/icerik/makaleturkiyedyatirimlar.htm>, 10.11.2006).

Söz konusu oransal gerilemenin sonunda, konut sektörünün özel SSY harcamalarındaki payı % 40'lardan % 16,65'e düşmüştür. İmalat ve ulaştırma sektörlerinin ardından, toplam özel yatırımlar içerisinde üçüncü sektör konumuna gerilemiştir.

Grafik : 36
Özel Sektör Konut ve Ulaştırma SSY Harcamalarındaki Değişme (%), (2000-2005)

Ulaştırma sektörünün özel SSY harcamalarındaki oransal ağırlığı ise konut sektörünün aksine son yıllarda yükselmiştir. Yatırım oranları % 27,9 ile % 19,2 arasında değişmiştir. Dönem içerisinde % paylarında düşüşler görülmesine karşın, özel yatırımlardaki ortalama oranı 1990-1999 dönemine kıyasla 5 puanlık artış göstermiş ve % 21,05'e çıkmıştır.

2000 yılında toplam özel sektör SSY harcamaları içinde % 3,9 olan enerji sektörü payı, 2001'de önemli oranda artarak % 9,8'e yükselmiştir. Bu artış sürekli olmamış ve 2002'den itibaren hızla düşmüştür. Özel SSY harcamalarında ortalama % 4,2 paya sahip olmuştur. Turizm ve sağlık sektörlerindeki gelişme bu dönemde de sürmüştür. Her iki sektörün özel SSY harcamalarındaki ortalama payları sırası ile % 7 ve % 4 olmuştur. Tarım sektörü % 2,71'lik ortalama pay oranıyla gerilemeye devam etmiştir. Tarım sektöründeki gerilemeyi, % 1,5'lik yatırım ortalamasıyla eğitim sektörü takip etmiştir.

322. DYY Harcamaları

Son yıllarda uluslararası piyasalarda görülen küreselleşme, ülkeler arasındaki ticaretin ve sermaye akışlarının önündeki engelleri kaldıracı bir etki yapmakta ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanan liberal ekonomik politikalar ve finansal serbestleşme politikalarının da etkisiyle sermaye hareketleri hızlanarak, bu ülkelerin finansal piyasalarının gelişmesine ve dış dünya ile entegre olmasına katkı sağlamaktadır. Finansal piyasalardaki bütünleşme, tasarruf ve yatırımların dünya genelinde etkin bir şekilde dağılmasına imkan vermektedir (www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm, 15.11.2006).

Bu kapsamda Türkiye’de, özellikle 1980 yılından itibaren dış dünyayla bütünleşmek ve uluslararası yabancı sermaye yatırımlarından daha yüksek oranlarda pay almak için liberal politikalar uygulanmaya başlanmış ve uygulanan ekonomik programlarda yabancı sermaye yatırımları idari ve yasal bir takım düzenlemelerle teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde, Türkiye’nin çektiği DYY harcamaları 1980’den sonra artmaya başlamış ve 1990’lı yıllarda da sürmüştür. Fakat, söz konusu dönemlerde ekonomik ve siyasi istikrar açısından sağlam bir yapının oluşturulamaması, DYY’ların istenilen düzeye ulaşmasına imkan vermemiştir. 1980-1999 döneminde, Türkiye’deki uluslararası DYY harcamaları toplamı 9400 milyon dolar olmuş ve yatırım miktarı yıllık bazda hep 1 milyar doların altında gerçekleşmiştir. Bakıldığında, 9400 milyon dolarlık DYY harcamasının yirmi yıllık bir dönem için oldukça düşük olduğu açıkça görülebilmektedir.

Doğrudan yabancı sermayenin Türkiye ekonomisine girişini hızlandırmayı amaçlayan uygulamalar 2000-2005 arasında da sürdürülmüş, uygulanan yeniden yapılanma ve istikrar programlarının temel hedeflerinde bu konuyla ilgili bir takım düzenlemeler yer almıştır. 2000’de uygulanmaya başlanılan enflasyonla mücadele, yeniden yapılanma ve reform programında üç önemli dış kaynak olduğu belirtilmiştir. Bunlar sırasıyla, yabancı sermaye girişi, ihracat ve turizm gelirleridir. Bu dönemde, belirtilen kaynaklardan yabancı sermaye yatırımlarının birinci sırada olduğu ifade edilmiştir (ŞİMŞEK-BEHDİOĞLU, 2006, 57).

Diğer taraftan 2001 yılında yerli ve yabancı sermaye yatırımlarının artırılması amacıyla “Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı” hazırlanmıştır. Programda, özel sektör faaliyetlerinin güçlendirilmesinin makro-ekonomik istikrar programının asli unsuru

olduğu ve bu süreçte DYY harcamalarının, küreselleşmiş bir piyasa ekonomisinde, ülkenin rekabet gücünü artırması ve gelir yaratmasının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Ayrıca, bugüne kadar DYY girişinin Türkiye ekonomisi büyüklüğündeki bir ekonominin potansiyeline ulaşamadığı, dolayısıyla istihdam imkanlarının yaratılmasında gerektiği ölçüde katkı sağlayamadığı da ortaya konmuştur. Dolayısıyla programda, yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasında karşılaşılan idari ve bürokratik sınırlamaların kaldırılarak, yatırım girişlerinin hızlandırılması hedeflenmiştir (http://www.Hazine.gov.tr/duyuru/basin/yoikkr_20020201.pdf, 15,11,2006).

Ayrıca 2003’de, DYY’ların özendirilmesine, yabancı yatırımcı haklarının korunması ile DYY’larda izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesine ve tespit edilen politikalar yoluyla, DYY’ların artırılmasına ilişkin esasları düzenleyen “Doğrudan Yabancı Yatırımlar” kanunu kabul edilmiştir (<http://www.hazine.gov.tr/mevzuat/dyyk.htm>, 15,11,2006). 4875 sayılı kanun, 17.06.2003’de yürürlüğe girmiştir.

2000-2005 dönemindeki DYY harcamaları incelenirken, izin verilen yatırım miktarları dikkate alınmamıştır. Bunun sebebi, 2003’de kabul edilen “Doğrudan Yabancı Yatırımlar” kanunu ile, yabancı sermayeli kurulacak şirketler için Hazine Müsteşarlığından izin alma zorunluluğunun kaldırılması sonrasında DYY verilerinin artık izin bazında tutulmamasıdır.

Tablo : 26
DYY Harcamaları (2000-2005) (milyon \$)

Yıl	DYY (Girişler)	DYY (Net)	DYY (Net) Değişme (%)	GSMH	GSMH Değişme (%)	DYY / GSMH (%)
2000	1707	982	25,41	201463	7,35	0,49
2001	3374	3352	241,34	144607	-28,22	2,32
2002	1142	1137	-66,08	182929	26,50	0,62
2003	1760	1752	54,08	238409	30,32	0,73
2004	2983	2883	64,55	301636	26,52	0,96
2005	10129	9794	239,71	360876	19,63	2,70

Kaynak: <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm> (GSMH)

World Development Indicators 2006

Türkiye ekonomisinde gerçekleştirilen DYY harcamaları bu dönemde yüksek boyutlara ulaşmıştır. Bunda, mevzuatla ilgili düzenlemelerin yanı sıra bu dönemde yoğunluk kazanan özelleştirme uygulamaları ile birleşme ve satın alma işlemlerinin önemli katkısı olmuştur.

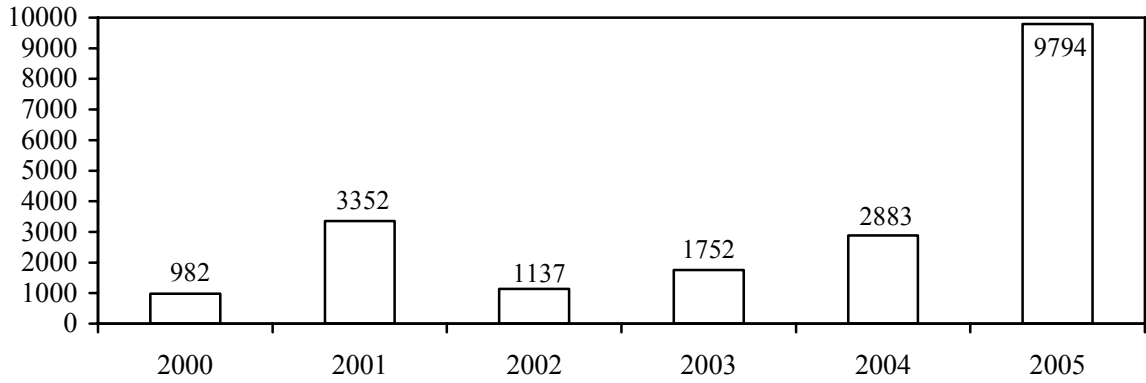
Türkiye ekonomisinde 2000 yılında kriz yaşanmasına rağmen DYY harcamalarında bir önceki yıla göre % 25,4'lük artış kaydedilmiş ve yatırımlar 982 milyon dolara çıkmıştır. Bu miktarın 585 milyon doları, yani, % 60'ı özelleştirme yoluyla gerçekleşmiştir. 2001'de ise % 241,34'lik artış sonunda DYY harcamaları 3352 milyon dolara yükselmiştir. 2001'de de, bu miktarın % 71'i özelleştirmeden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'de ekonomik kriz ve istikrarsızlık ortamının hakim olduğu bu yıllarda, yabancı yatırım harcamalarındaki artışların temelinde, özelleştirme uygulamalarının yattığı söylenebilir.

Tablo : 27
Özelleştirme ve DYY Harcamaları
(2000-2005, milyon \$)

Yıl	Özelleştirme Tutarı	Özelleştirme Yoluyla Türkiye'ye Gelen DYY
2000	3302	585
2001	2579	2369
2002	537	0
2003	177	0
2004	1267	49
2005	8216	1500
Toplam	20851	4503

Kaynak: HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2006, s.17

Grafik : 37
DYY Harcamaları (Net), (2000-2005), (milyon \$)

2001'deki yüksek artış oranının, 2002'de yerini ciddi ölçüde küçülmeye bırakmasıyla, DYY harcamaları % 66,08'lik azalma göstermiş ve 1137 milyon dolara gerilemiştir. Aynı şekilde, özelleştirme tutarında da bir önceki yıla kıyasla önemli oranda düşme yaşanmıştır. Bu yılda Türkiye ekonomisine özelleştirme kaynaklı herhangi bir DYY girişi olmamıştır. 2002'den sonra DYY harcamalarının tekrar artış trendine girmesiyle, 2003'de 1752 milyon dolara çıkan yatırımlar, 2004'de ise % 64,55 artarak 2883 milyon dolara çıkmıştır. 2003 ve

2004’de özelleştirme kaynaklı DYY miktarı ise oldukça düşük gerçekleşmiş ve 49 milyon dolarda kalmıştır. Türkiye ekonomisinde gerçekleşen DYY harcamalarındaki dalgalanma, yalnızca yerel ekonomik dinamiklerden kaynaklanmamakta, küresel ekonomik durgunluk ve istikrarsızlıkların da bunda önemli etkisi olmaktadır.

2005 yılı, Türkiye için uluslararası DYY’lar açısından tarihi zirvenin görüldüğü bir yıl olma özelliğini taşımaktadır. 2004 yılına kıyasla % 239,71, diğer bir ifadeyle 3,5 katlık bir artış gösteren DYY harcamaları 2005’de 9794 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Böylece Türkiye, önemli ölçüde tek bir büyük ölçekli yatırımla 2001 yılında sağladığı 3353 milyon dolarlık DYY’ları sonrasında 2002’deki 1137 milyon dolar seviyesinden başlayan yükseliş trendini sürdürmüştür. Türkiye ekonomisindeki DYY harcamaları 2000 öncesi ve sonrası dönemler itibariyle incelendiğinde, uzun dönemli eğilimde pozitif yönlü bir kırılmanın gerçekleştiği görülmektedir. Ekonomik büyüme, enflasyon ve faiz oranlarında görülen iyileşme; Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerine ilişkin sürecin öngörülebilirlik üzerindeki etkisi ve yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik yapısal reformların hız kazanmasıyla beraber, Türkiye ekonomisinin DYY harcamaları açısından cazibesi artmıştır (HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2006, s.13). Bu dönemde, yıllık ortalama 3317 milyon dolar olarak gerçekleşen DYY’ların artış hızı ortalaması yıllık % 93,17 ve DYY performansının değerlendirilmesinde, diğer bir önemli kriter kabul edilen DYY/GSMH ortalaması ise % 1,30 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo : 28
DYY Girişlerinin Sektörel Dağılımı (2000-2005, milyon \$)

Yıl	İmalat	%	Hizmetler	%	Diğer	%	Sermaye Girişi
2000	932	54,60	763	44,70	12	0,70	1707
2001	846	25,73	2439	74,18	3	0,09	3288
2002	78	13,22	510	86,44	2	0,34	590
2003	338	62,00	196	35,90	12	2,20	546
2004	272	25,67	766	72,27	22	2,07	1060
2005*	789	9,24	7699	90,18	49	0,57	8537
Toplam	3255	% 31,75	12373	% 67,28	100	% 1	15728

Kaynak: HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2005, s.11

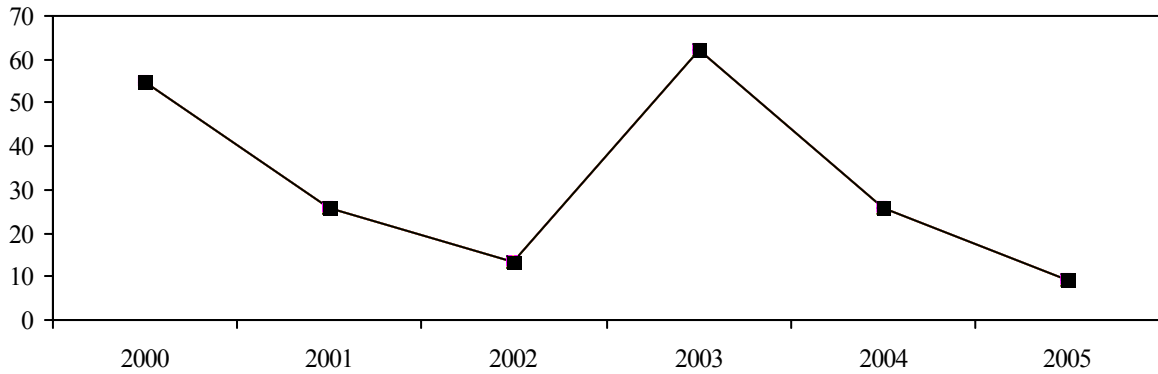
Tablo 28’de 2000-2005 döneminde Türkiye ekonomisinde gerçekleştirilen uluslararası DYY girişlerinin sektörel dağılımı verilmektedir. Sektörel yatırım analizinde, toplam DYY girişlerinde mevcut olan “Diğer Sermaye” ve “Gayri Menkul” girişleri dışarıda bırakılarak, sadece “Sermaye Girişleri” dikkate alınmıştır. Bunun nedeni, 2003 yılından itibaren DYY

verilerinin izin bazında tutulmaması ve sektörel yatırım verilerinin de “Sermaye Girişleri” kapsamında düzenlenmesidir.

Tablo incelendiğinde DYY girişlerinin en yoğun olduğu sektörlerin önceki dönemlerde olduğu gibi imalat ve hizmetler sektörleri olduğu görülmektedir. Diğer sektörlerin yabancı sermaye yatırımlarındaki ortalama payının % 1 olması, Tarım ve Madencilik sektörlerinin, bu dönemde de yabancı yatırımlardaki paylarının oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

2000’de 1707 milyon dolar olarak gerçekleşen DYY sermaye girişinin % 54,60’i yani, 932 milyon dolarlık kısmı imalat sektöründe gerçekleşmiştir. İmalat sektörünün DYY girişleri içindeki payları 2003 yılının haricinde sürekli olarak gerilemiş ve 2005 yılında % 9’a kadar düşmüştür. Bu dönemde imalat sektöründe toplam 3255 milyon dolarlık yabancı sermaye girişi gerçekleşmiş ve sektörün yabancı sermaye girişlerindeki ortalama % payı 31,75 olmuştur. Geçmiş dönemlerle bire bir karşılaştırma mümkün olmamakla birlikte, sektörde görülen bu gelişmeler, imalat sektörünün yabancı yatırımcılar açısından cazibesini kaybetmeye devam ettiğinin bir göstergesi şeklinde kabul edilebilir.

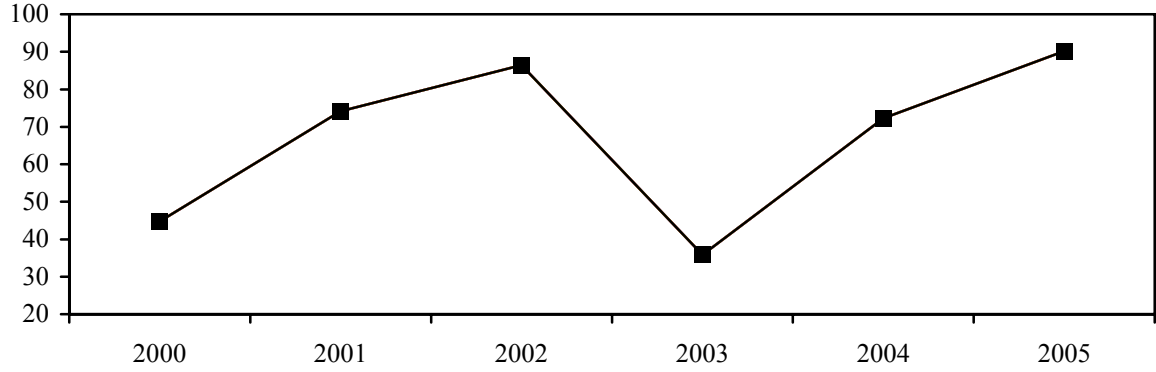
Grafik : 38
İmalat Sektörünün DYY girişlerindeki Değişmesi (%), (2000-2005)

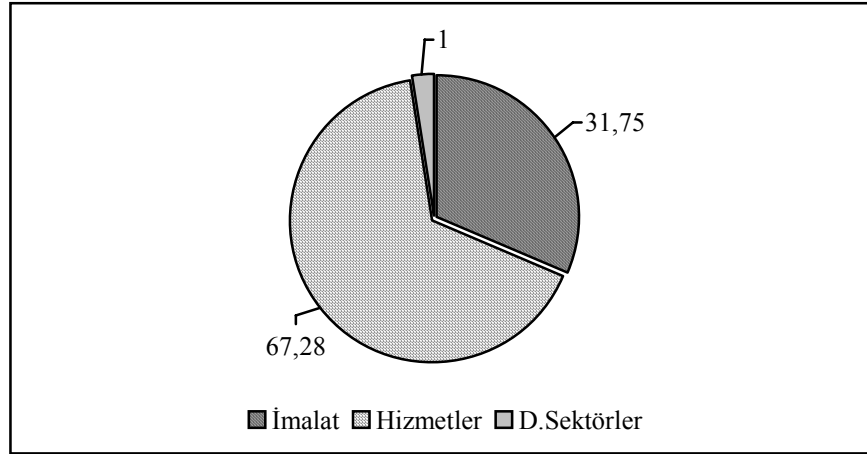
Türkiye’de son yıllarda, gelişmişliğin ölçüsü olarak kabul edilen hizmetler sektöründe önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve hizmetler sektörü, makro ekonomik dengenin önemli bir bileşeni konumuna gelmiştir. Hizmetler sektöründeki söz konusu gelişmeler, kendini DYY girişlerinde de göstermiş ve bu dönemde yabancı sermaye girişlerinin yaklaşık olarak % 70’lik kısmı hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir. İmalat sektöründe olduğu gibi hizmetler sektöründeki gerileme yalnızca 2003’de gözlenmiş ve dönemin kalan yıllarında hizmetler

sektörünün ağırlığı sürekli olarak yükselmiştir. Bu dönemde hizmetler sektörü, yabancı sermaye girişlerinde % 35,90 ile % 90,18 arasında değişen paylara sahip olmuştur. Toplam 15728 milyon dolar olan DYY girişinin üçte ikisinden daha fazlası hizmetler sektöründe gerçekleştirilmiştir.

Grafik : 39
Hizmetler Sektörünün DYY girişlerindeki Değişmesi (%), (2000-2005)

Grafik : 40
DYY Girişlerinde Ortalama Sektör Payları (%), (2000-2005)

323. Ekonomik Büyüme

Türkiye, gelişmekte olan ekonomiler içerisinde her zaman insan kaynakları, jeopolitik önem, pazarlara yakınlık ve ekonomik kaynaklar açısından potansiyeli çok yüksek bir ülke olarak kabul edilmiştir. 1950 yılından itibaren onar yıllık büyüme rakamlarına bakıldığında Türkiye'nin yüksek büyüme oranlarının azalmaya başladığı, 1980 sonrasında ekonominin dış dünya ile entegre olmasıyla da yüksek GSMH artışlarını ciddi daralmaların takip ettiği

görülmüştür. Bir ekonomide, çevrimsel hareketlerin olmaması düşünülemez; fakat Türkiye ekonomisi son on yılda, özellikle sanayileşmiş ülkelerden bu anlamda ayrılmaya başlamış, söz konusu çevrimlerin süresi azalırken, geçişler de oldukça sert bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır (TÜSİAD, 2001, s.21).

1990-1999 dönemi Türkiye ekonomisinde, ortalama iki yılda bir ekonomik durgunluk veya krizlerin ortaya çıkması ve bu dönemlerde (1991, 1994, 1998, 1999), GSMH büyüme hızı ortalamasının % -2,77 olması, yukarıda sözü edilen durumu açıklamaktadır.

1999'un sonlarında makro ekonomik dengelerdeki sürdürülemez yapının orta vadeli bir programı zorunlu kılmasıyla, istikrarlı büyüme ortamının yeniden sağlanması amaçlanarak IMF'nin desteğinde üç yıllık kapsamlı bir ekonomik istikrar programının uygulanmasına başlanmıştır (http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/tr2000/reel_ekonomi.htm, 13.11.2006).

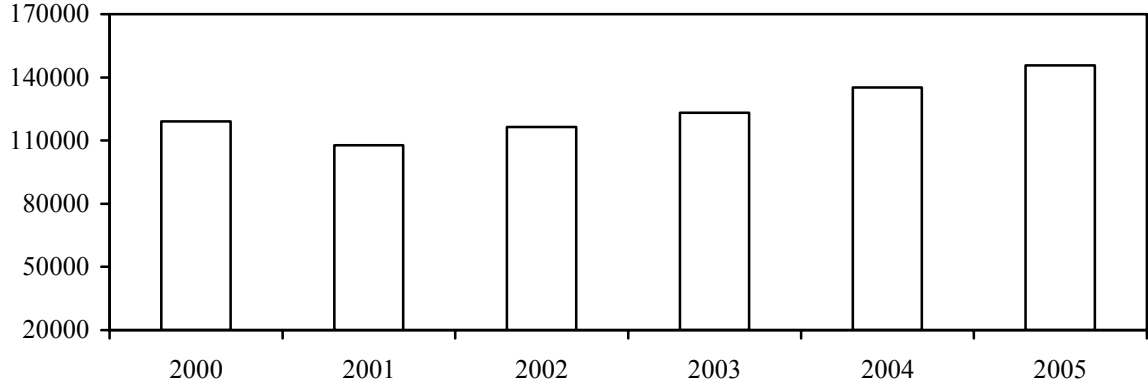
2000'in başında uygulanmaya başlanan program, üretim ve talep patlatması yaratmış ve bunun sonucunda % 5,5 olarak hedeflenen GSMH artışı % 6,33 oranında gerçekleşerek aşılmıştır. GSMH, 119144,5 bin YTL'ye çıkmıştır. Ancak, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan kısa vadeli sermaye çıkışı ve bunun sonucunda oluşan finansal krizler sonrasında, istikrarın sağlanamaması ve bankacılık sektöründeki küçülmenin sonucunda ekonomide önemli bir daralma ortaya çıkmıştır (TSPAKB, 2001, s.15). 2001'de hazırlanan GEGP'nda sıkı maliye politikasının devam ettirilmesi ve aktif para politikası ile krizlerin büyüme hızı üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesinin mümkün olacağı belirtilmiştir. Ayrıca yılın tamamında GSMH'nin % 3 dolayında küçüleceği, fakat mevsimsel etkilerden arındırılmış bazda büyüme hızının ise pozitif olacağı öngörülmüştür.

Tablo : 29
GSMH (2000-2005, bin YTL), (1987 = 100)

Yıl	GSMH (Bin YTL)	GSMH'daki Değişme (%)	GSMH'da Sektörler ve Payları (Sabit Fiyatlarla)					
			Tarım	(%)	Sanayi	(%)	Hizmetler	(%)
2000	119144,5	6,33	15641,8	13,1	33170,6	27,8	70332,0	59,0
2001	107783,1	-9,53	14710,5	13,6	30721,5	28,5	62350,9	57,9
2002	116337,6	7,93	15808,4	13,6	33502,2	28,8	67026,9	57,6
2003	123165,1	5,86	15422,2	12,5	36100,5	29,3	71642,2	58,2
2004	135308,0	9,85	15733,5	11,6	39488,5	29,2	80085,9	59,2
2005	145650,6	7,64	16604,1	11,4	42093,0	28,9	86953,41	59,7

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf
<http://www.tuik.gov.tr/yillik/yillik.pdf>

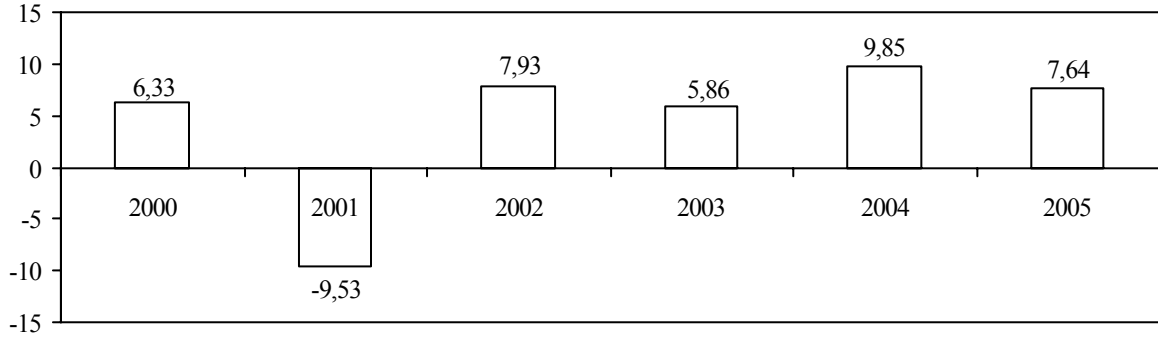
Grafik : 41
GSMH (2000-2005, bin YTL), (1987 = 100)

Ancak 2001'in sonunda, % 3 düzeyinde hedeflenen GSMH artış hızı tutturulamamış ve 2000'deki yüksek büyüme hızının yerini 2001'de çok daha şiddetli bir küçülme almıştır. GSMH, bir önceki yıla göre % 9,53 azalarak 107783,1 bin YTL'ye düşmüştür. % 9,53'lük küçülme, ekonominin Cumhuriyet sonrasında gösterdiği en yüksek oranlı gerilemeye işaret etmektedir. Tarım sektörünün % 6, sanayi sektörünün % 7,4 ve hizmetler sektörünün de % 11,3 oranında negatif büyüme göstermesi GSMH'daki bu rekor küçülmede oldukça önemli paya sahip olmuştur.

Türkiye ekonomisi 2001 yılındaki hızlı daralmanın ardından 2002'de yeniden büyüme sürecine girmiştir. Kriz sonrasında uygulanan para ve maliye politikalarının mal ve finans piyasalarında sağladığı istikrar ve olumlu beklentiler ile yapısal düzenlemeler, ekonominin tüm sektörlerinde büyüme sürecinin başlamasına katkıda bulunmuştur. 2002 programında GSMH artışı % 3 olarak hedeflenmiş fakat yılın ilk üç çeyreğinde sırasıyla, % 0,3, % 9,4 ve % 7,8 gibi beklenenin üzerinde GSMH büyümesi görülmesi nedeniyle % 4 olarak revize edilmiştir (www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi13/trecon.doc, 14.11.2006).

Grafik : 42
GSMH'da Değişme (%), (2000-2005)

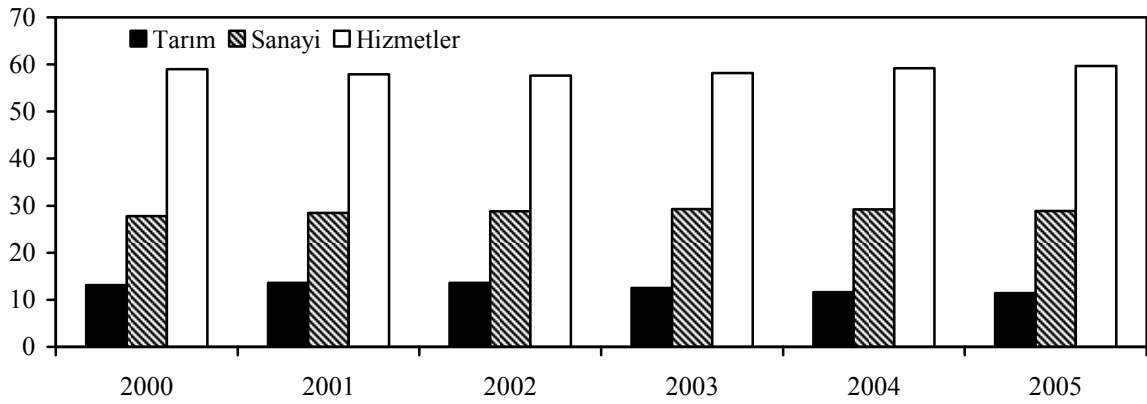

2002'nin başından itibaren görülen toparlanma süreciyle birlikte, Türkiye ekonomisi % 7,93 oranında büyümüştür. GSMH'da 116337,6 bin YTL olmuştur. % 7,93'lük büyümeye, % 9,1'lik artış hızı ile sanayi sektörü en önemli katkıyı sağlamışken, bu sektörü % 7,5'lik artış oranları ile tarım ve hizmetler sektörleri takip etmiştir. 2003'de ise GSMH büyüme hızı bir önceki yıla göre yaklaşık 2,1 puan yavaşlama göstermiş ve % 5,86'ya gerilemiştir.

Türkiye ekonomisi 2001 yılında karşı karşıya kaldığı finansal krizin ardından geçen üç yıllık sürede uzun dönem büyüme eğilimini yeniden yakalamıştır. Yaşanılan kriz ertesinde sürdürülebilir büyüme kavramı ekonomi gündemine alınmış ve bunun başarılabilmesi için öncelikle enflasyonun kalıcı olarak düşürülmesi gerekliliği kabul görmüştür. Söz konusu dönemdeki ekonomik gelişmeler, yüksek enflasyonun büyüme potansiyelini önemli ölçüde sınırlandırdığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, üç yıllık sürede enflasyonun düşmesi, iç talepte canlanmaların yaşanmasına ve yatırım harcamaları için uygun koşulların yeniden oluşmasına önemli katkı sağlamıştır. 2002'de ihracat ve stok birikimi ile sağlanan büyüme, 2004'de faiz oranlarının gerilemesiyle başta özel sektör makine-teçhizat yatırımları olmak üzere, ertelenen yatırım ve tüketim harcamalarının tekrar canlanması ile güçlenerek devam etmiştir (TÜSİAD, 2004, s. 15-16). Büyüme hızlanırken enflasyondaki düşüş de sürmüş ve yıl sonunda GSMH büyüme hızının % 9,85 olarak gerçekleşmesi ile 2004 program hedefi ve uzun dönemde ortalama GSMH büyümesi yüksek bir oranda aşılmıştır. Ayrıca, yatırım harcamalarındaki canlanma ile özel sektör SSY harcamalarında da % 36,37'lik bir artış gerçekleşmiştir. Sanayi ve hizmetler sektörleri sırasıyla % 9,4 ve % 11,4'lük büyüme hızlarıyla GSMH'yı üretim yönünden, özel sektör SSY harcamalarındaki % 36,37'lik artış hızı ise GSMH'yı harcamalar yönünden desteklemiştir.

Son üç yılda, GSMH ortalama % 7,88 büyüme oranına sahip olmuştur. GSMH'daki büyüme trendi 2005 yılında da sürmüştür. Türkiye ekonomisi, 2005 yılında da % 7,64 ile tahminlerin oldukça üzerinde büyümüştür. Sıkı para ve maliye politikasına dayanan istikrar programı ile ilk kez üst üste 16 çeyrek büyüme performansı sergileyen Türkiye ekonomisi, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmiştir. 2000-2005 döneminde GSMH artış hızı ortalaması % 4,68 olmuştur. 2001 yılındaki küçülme dikkate alınmadığında ise bu oran % 7,52'ye yükselmektedir.

Grafik : 43
GSMH'da Sektör Payları (%), (2000-2005)

Tablo : 30
Sektörel Büyüme Oranları (%), (2000-2005)

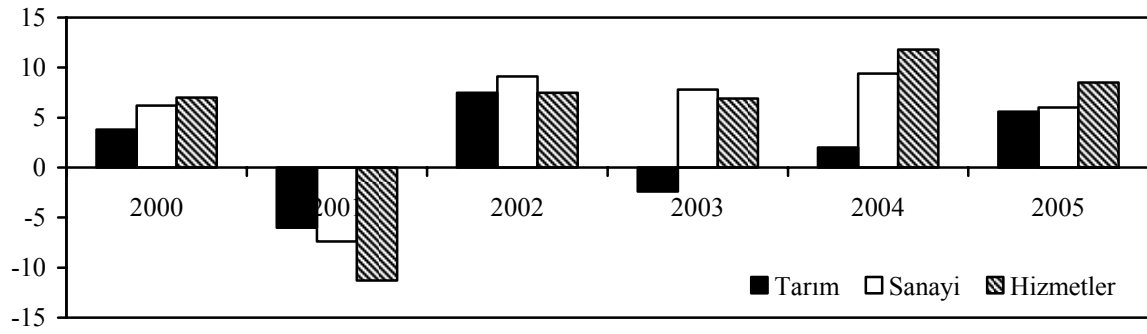
Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2000	3,8	6,2	7,0
2001	-6,0	-7,4	-11,3
2002	7,5	9,1	7,5
2003	-2,4	7,8	6,9
2004	2,0	9,4	11,8
2005	5,6	6	8,5

Kaynak: http://www.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf
<http://www.tuik.gov.tr/yillik/yillik.pdf>

GSMH'daki sektör paylarının verildiği Grafik 43'de sektörlerin oransal ağırlıklarında, bu dönemde önceki dönemlerden belirgin bir farklılık görülmemektedir. Dönem içindeki makro ekonomik gelişmelerin etkisi ile sektörel dağılım oranlarında bir takım değişiklikler olmakla birlikte, tarım sektörünün GSMH içindeki ağırlığı azalmaya, sanayi ve hizmetler sektörlerinin ağırlıkları ise yükselmeye devam etmiş ve her üç sektörün ortalama dağılım yüzdeleri sırasıyla 12,63, 28,75 ve 58,6 olarak gerçekleşmiştir.

2000’de tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri, uygulanan ekonomik programın etkisiyle ilk dokuz aylık dönemde artan oranlarda büyüme göstermiş fakat Kasım’daki kriz ve faiz oranlarının artması ile sektörlerin büyüme hızları düşmüştür. 2000’de Tarım sektörü % 3,8, sanayi sektörü % 6,2 ve hizmetler sektörü % 7 oranında büyümüştür. 2001’de ekonomide yaşanan küçülme tüm sektörleri ciddi ölçüde olumsuz etkilemiştir. 2001’de GSMH % 9,53 gerilerken, üretim tarafındaki daralma tüm sektörlerde ciddi ölçüde hissedilmiştir. 2001’in ilk çeyreğinde tarım sektöründeki % 6,3’lük büyüme, ilk dokuz ayda sektördeki daralmayı ortalama % 3,6’da tutarken (TÜSİAD, 2001, s.27), bu oran yılın sonunda % 6’ya çıkmıştır. Benzer bir şekilde, sanayi sektöründeki üretim ve kapasite kullanım oranlarının gerilemesi ile bu sektörde % 7,4, hizmetler sektöründe de % 11,3 daralma yaşanmıştır (Tablo 30).

Grafik : 44
Sektörel Büyüme Oranları (%), (2000-2005)

2002’de iç telebin canlanması ile sektörlerdeki üretim ve kapasite kullanım oranlarında artışlar görülmüş ve 2001’de ekonomide yüksek boyutlara ulaşan üretim açığında kapanma eğilimi gözlemlenmiştir. Tarım sektörü, önceki yıla göre % 7,5’lik büyüme ile 2000-2005 arasındaki en yüksek artış hızını göstermiştir. GSMH içinde yaklaşık % 29’luk bir ağırlığa sahip olan sanayi sektörü % 9,1 oranında büyüyerek GSMH’deki artışa en yüksek katkıda bulunan sektör olmuştur. 11 Eylül saldırılarının turizmdeki olumsuz etkileri ile 2001’de % 11,3’lük küçülme gösteren hizmetler sektörü ise % 7,5 büyüme kaydetmiştir. 2002 yılından itibaren ekonomide istikrarlı büyüme ortamının sağlanması ile sektörel büyüme döneminin geri kalan yıllarında da devam etmiştir. Bu dönemde, tarım sektörü yılda ortalama % 1,75, sanayi sektörü % 5,18 ve hizmetler sektörü de % 5,01’lik büyüme oranları elde etmişlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. YATIRIM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR İNCELEME

40. Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti

Bu çalışmada, GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla), KY (Kamu Yatırımları), ÖY (Özel Yatırımlar), TY (Toplam Yatırımlar) ve DYY (Doğrudan Yabancı Yatırımlar) değişkenleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Sistem denklemleri GSMH-KY-ÖY-TY ve GSMH-DYY değişkenlerinden oluşturulmuştur. GSMH-KY-ÖY-TY değişkenleri arasındaki ilişkilerin tahmininde, 1968-2005 dönemine ait yıllık reel veriler kullanılmış ve tüm veriler bin YTL olup, logaritmik seviyede analize tabi tutulmuştur. GSMH ve DYY değişkenleri arasındaki ilişkilerin tahmininde ise, 1970-2005 dönemini kapsayan yıllık veri seti kullanılmış ve söz konusu değişkenlere ait veriler milyon \$ olup, aynı şekilde logaritmik seviyede analize tabi tutulmuştur. GSMH-DYY değişkenlerine ilişkin veri setinin 1970'den başlamasının nedeni 1970 öncesi DYY verilerinin bulunamamış olmasıdır. Çalışmada kullanılan veriler; Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye İstatistik Kurumu, Hazine Müsteşarlığı, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Dünya Bankası istatistiklerinden elde edilerek GSMH deflatörü (1987=100) ile reel hale dönüştürülmüştür.

Çalışmada, RATS, MICROFIT ve EVIEWS ekonometri paket programları kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkilerin tahmininde; Korelasyon Analizi, Johansen-Juselius Ko-integrasyon Analizi, Hata Düzeltme Modeli ve VAR yöntemlerinden yararlanılmıştır.

41. Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler arasındaki ilişkinin ampirik analizinden önce, değişken serilerine ait temel istatistiksel göstergeler incelenerek, tablo halinde sunulmuştur.

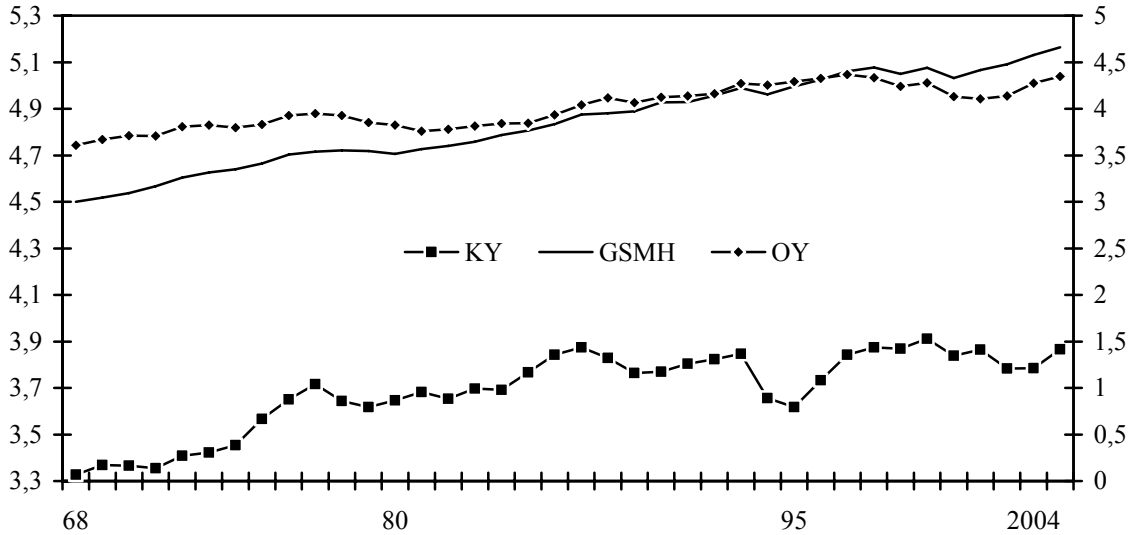
Tablo 31’de GSMH, KY, ÖY ve TY serilerinin ortalamaları, standart hataları, maksimum ve minimum değerleri ile, bu değerleri aldıkları yıllar belirtilmiştir. Daha sonra serilerin, 1968-2005 döneminde gösterdikleri artış azalış trendinin izlenebilmesi açısından, logaritmaları alınarak, farklı ölçekteki serilerin içinde birlikte yer aldığı grafik çizilmiştir.

Tablo : 31
Serilere Ait Temel İstatistikler (1968-2005, bin YTL)

Seriler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
GSMH	38	76374,26	32215,55	31635,20 (1968)	145650,6 (2005)
KY	38	5246,13	1767,48	2123,26 (1968)	8160,23 (2000)
ÖY	38	11639,30	5847,13	4053,50 (1968)	23236,77 (1997)
TY	38	16888,22	7188,73	6176,76 (1968)	30203,87 (1997)

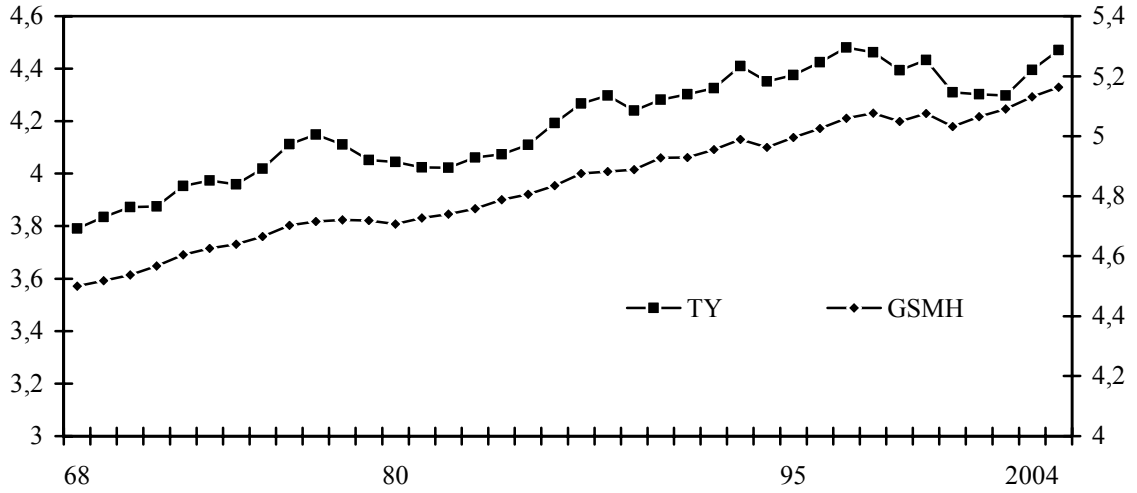
Tablo 31’de, tüm serilerin en düşük değerlerini 1968 yılında aldıkları görülmektedir. En büyük değerlerin ise, GSMH ve KY serilerinde 2000 yılında, ÖY ve TY serilerinde ise, 1997 yılında gerçekleştiği görülmektedir.

Grafik : 45
KY, ÖY, GSMH (1968-2005)

Grafik 45’de, KY, ÖY ve GSMH serilerinin logaritmik değerleri gösterilmektedir. Grafikten görülebildiği gibi, serilerde belirli yıllarda düşüşler olmakla birlikte, genel olarak bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, ÖY ve GSMH’deki artış trendinin KY serisine kıyasla daha istikrarlı olduğu izlenmektedir.

Grafik : 46
TY, GSMH (1968-2005)

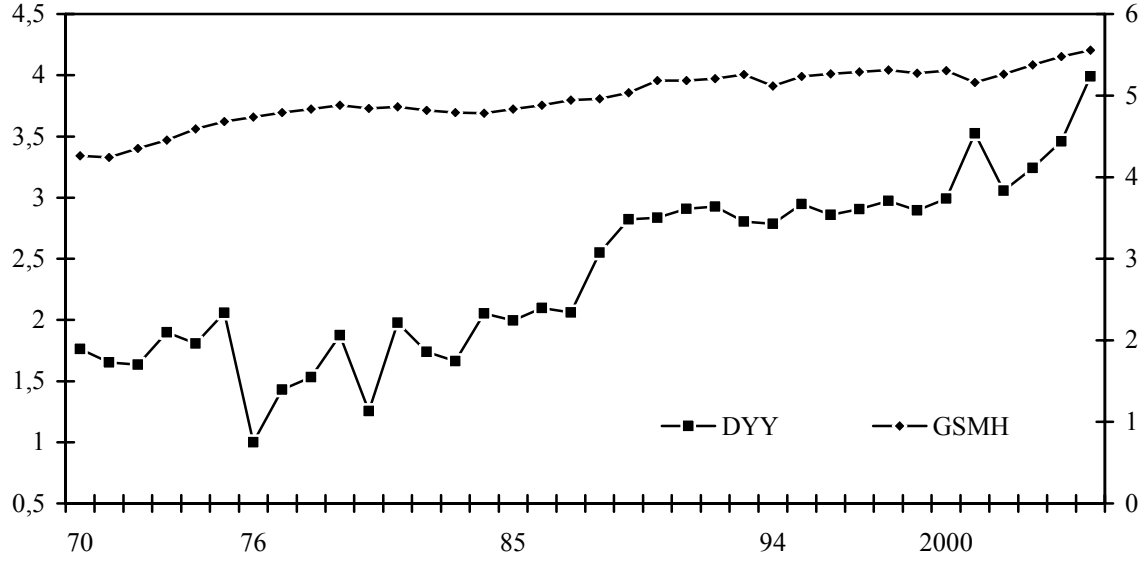
TY ve GSMH serilerinin logaritmik değerlerinin yer aldığı Grafik 46'da, TY serisinde düzensiz olmakla birlikte, sürekli bir artış eğiliminin olduğu gözlenmektedir.

Tablo : 32
Serilere Ait Temel İstatistikler (1970-2005, milyon \$)

Seriler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
GSMH	36	120908	81420	17428 (1971)	360876 (2005)
DYY	36	829,14	1763,61	10 (1976)	9794 (2005)

Tablo 32'de, milyon dolar olarak, GSMH ve DYY serilerine ait istatistikler verilmiştir. Serilerin ortalama değerleri, sırayla 120908 milyon dolar ve 829,14 milyon dolar olmuştur. Tablodan görüldüğü gibi, 1970-2005 döneminde GSMH serisi en düşük değerini 17428 milyon dolar ile 1971'de, en yüksek değerini ise 360876 milyon dolar ile 2005'de almıştır. DYY serisi, en düşük değerini 10 milyon dolar ile 1976 yılında alırken, en yüksek değerini ise, 9794 milyon dolar ile 2005'de almıştır.

Grafik : 47
DYY, GSMH (1970-2005)

Grafik 47, 1970–2005 döneminde logaritmik DYY ve GSMH serilerini göstermektedir. DYY ve GSMH serilerinin istikrarsız olmakla birlikte, artış kaydettikleri görülmektedir. DYY serisinin GSMH serisine kıyasla daha düzensiz bir trend sergilediği, ve serideki dalgalanmaların özellikle, 1970-1985 döneminde daha yoğun olduğu gözlemlenmektedir.

42. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi ve serpilme diyagramları değişkenlerin arasındaki ilişkinin derecesi, yönü ve istatistiksel anlamlılığı gibi konularda önemli bilgiler vermektedir. Değişkenlerin yönü ve değişkenlerin arasındaki etkileşimlerin nasıl olduğunun analizinde kullanılan korelasyon analizi, değişkenlerin arasında etkileşim olup olmadığının, varsa bu etkileşimin derecesinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile araştırılmıştır.

Korelasyon analizinde, GSMH ile diğer tüm değişkenler arasında pozitif ve istatistiksel anlamlılığa sahip bir ilişkinin olduğu ve de kamu, özel ve toplam SSY harcamaları arttıkça, GSMH'daki değişimin de artış yönünde olacağı belirlenmiştir.

Tablo : 33
Pearson Korelasyon Matrisi

Değişken	GSMH	KY	ÖY	TY
GSMH	1	0,86	0,93	0,96
KY	0,86	1	0,76	0,87
ÖY	0,93	0,76	1	0,98
TY	0,96	0,86	0,98	1

N=38, iki yanlı t-testine göre tüm korelasyon katsayıları %1'de anlamlıdır.

GSMH ile kamu, özel ve toplam SSY'ları arasındaki korelasyon katsayıları pozitif ve istatistik olarak anlamlı olup sırasıyla, 0,86, 0,93 ve 0,96 olarak tahmin edilmiştir. İki yanlı t-testine göre, tüm korelasyon katsayılarının % 1 seviyesinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Korelasyon analizi sonuçları, GSMH ile en sıkı ilişkiye sahip değişken olarak, toplam SSY harcamalarını göstermektedir (Tablo 33).

Tablo : 34
Pearson Korelasyon Matrisi

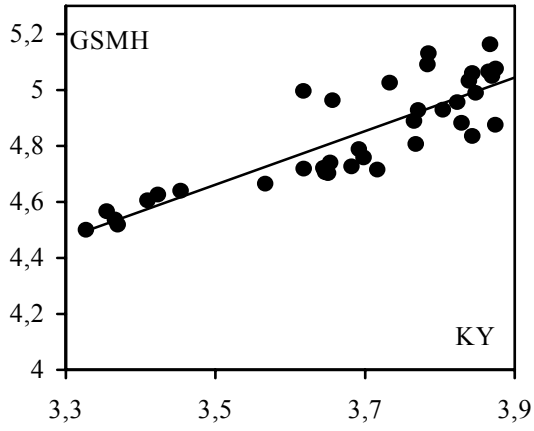
Değişken	GSMH	DYY
GSMH	1	0,84
DYY	0,84	1

N=36, iki yanlı t-testine göre tüm korelasyon katsayıları %1 seviyesinde anlamlıdır.

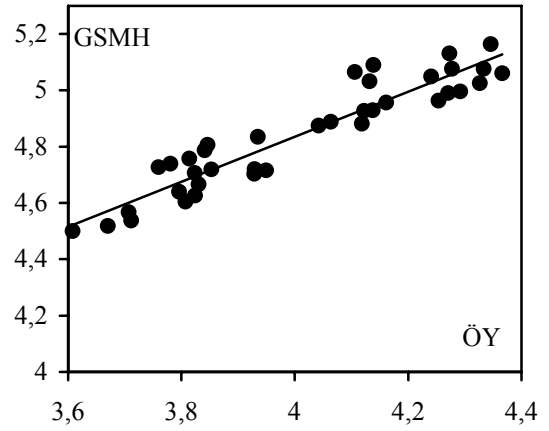
DYY serisi için yapılan Pearson korelasyon analizinde de benzer sonuçlara ulaşılmıştır. N = 36 gözlem üzerinde yapılan analizde büyümeyi simgeleyen GSMH değişkeni ile DYY değişkeni arasında korelasyon katsayısı 0,84 olan pozitif ve %1'de anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Tablo 34).

İki değişken arasındaki ilişkinin derecesi hakkında bilgi veren korelasyon analizinin yanında ayrıca, kullanılan serpilme diyagramları ile de değişkenlerin arasındaki ilişki yönü belirlenmiştir. Kullanılan değişken verilerinin tahmini regresyon doğruları çevresinde tam olarak düzenli dağılıma sahip olmamalarına rağmen, oluşturulan serpilme diyagramlarının korelasyon analizinden elde edilen bulguları desteklediği belirlenmiştir. Tahmini regresyon doğruları, GSMH değişkeni ile kamu, özel, toplam SSY ve DYY değişkenleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Grafik 48-49-50-51).

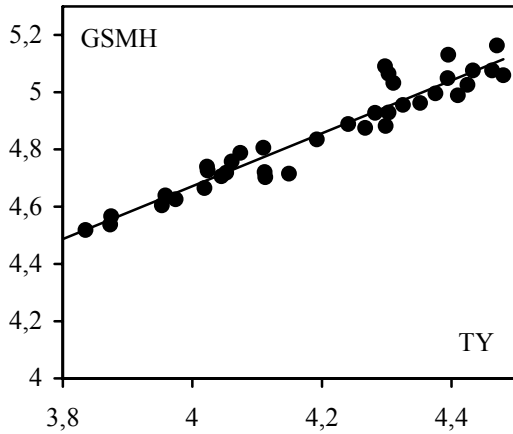
Grafik : 48
GSMH, KY Harcaması İlişkisi

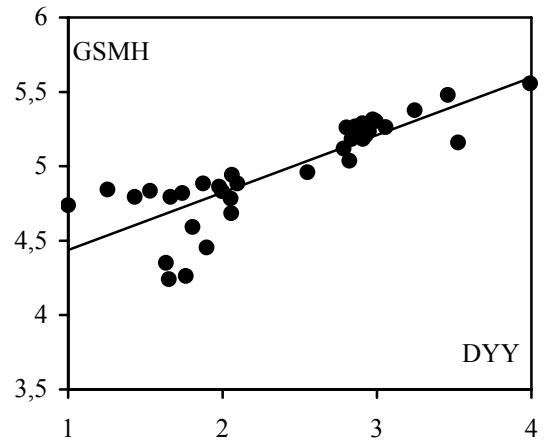
Grafik : 49
GSMH, ÖY Harcaması İlişkisi

Grafik : 50
GSMH, TY Harcaması İlişkisi

Grafik : 51
GSMH, DYY Harcaması İlişkisi

43. Birim Kök (Durağanlık) Analizi

Birim kök testi, ekonometrik analizlerde verilerin birim kök içerip içermediğinin, diğer bir ifadeyle durağan olup olmadıklarının test edilmesinde kullanılmaktadır. Genel anlamda, ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı dönemde değil de, yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağanlıktan söz edilmektedir (GUJARATI, 1999, s.713).

Zaman serilerinin durağan olmaması halinde, zaman serileri deterministik ve stokastik bir trend içermektedirler. Dolayısıyla, durağan olmayan serilerle yapılan analizin sonuçları sahte regresyona (spurious regression) neden olacağından, regresyon analizden elde edilen t ve F istatistikleri sapmalı olacak ve değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı halde, sahte regresyona bağlı olarak değişkenler arasında gerçek olmayan yüksek bir R^2 değeriyle karşılaşılması mümkün olacaktır. Böyle bir durumda, regresyonun tahmini ile elde edilen F ve t istatistikleri geçerliliğini kaybedecektir. Bu sorun, iki zaman serisinde trend eğiliminin (yukarı ya da aşağıya doğru kalıcı hareketler) olmasından kaynaklanmaktadır. Yüksek R^2 değeri değişkenler arasındaki ilişkiden çok, bu eğilimin (trend) etkisiyle ortaya çıkmaktadır (TERZİ-OLTULULAR, 2006, s.8). Bu nedenle, zaman serilerinin kullanıldığı çalışmalarda değişkenler arasındaki ilişkilerin gerçek olup olmadığının tespitinde serilerin durağanlıkları oldukça önemlidir.

Zaman serisi analizlerinde serilerin durağanlığının belirlenmesinde çoğunlukla Dickey-Fuller (1979-1981) tarafından geliştirilen birim kök testi kullanılmaktadır. Bu çalışmadaki serilerin durağanlıklarının araştırılmasında Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Peron (PP) testleri kullanılmıştır. ADF testi için geliştirilen regresyon denklemleri aşağıda gösterilmiştir;

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.1)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 \text{trend} + a_2 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.2)$$

(4.1) ve (4.2) denklemlerinde Y; durağanlık testinin uygulandığı değişkeni, Δ fark alma operatörünü ve doğrusal zaman trendini, α ve β katsayıları, t trend değişkenini, ε hata terimini ve $i=1,2,3,\dots,k$ ise, değişkenlerin arasındaki otokorelasyon sorununu engelleyen optimal gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Otokorelasyon probleminin giderilmesi için denklemlerin sağına ilave edilecek optimal gecikme uzunluğunun kaç dönemi kapsayacağı, Akaike bilgi kriteri (AIC) dikkate alınarak belirlenmiştir.

Regresyon denklemlerinde serinin durağanlığının tespitinde bakılacak katsayı a dır. Serinin birim kök içerip içermediğine, bulunan t istatistiğinin mutlak değeri, Fuller (1976) veya Mackinnon tablo değerleri ile karşılaştırılarak karar verilir.

$H_0: a=0$; Seri birim kök içermektedir, durağan değildir.

$H_1: a \neq 0$; Seri birim kök içermemektedir, durağandır.

Eğer, bulunan t istatistiği tablo kritik değerinden büyükse; $H_0: a=0$ hipotezi reddedilir ve serinin birim kök içermediğine, yani durağan olduğuna karar verilir. Fakat, $t_h < t_t$ ise, $H_0: a=0$ hipotezi kabul edilir ve serinin durağan olmadığı sonucuna varılır.

Bu çalışmada zaman serisi verilerinin durağanlığı, ikinci olarak PP birim kök testi ile araştırılmıştır. PP testi literatürde, alternatif bir birim kök testi olmaktan daha çok, Dickey-Fuller testinin tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Dickey-Fuller durağanlık testi, denklemlerdeki hata terimlerinin istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğunu varsaymaktadır. Ayrıca, Dickey-Fuller testine göre, hata terimleri arasında otokorelasyon söz konusu değildir. Phillips-Peron, Dickey-Fuller testinin hata terimleri ile ilgili varsayımlarına ilişkin, daha esnek varsayımlara sahip genişletilmiş bir Dickey- Fuller süreci geliştirmişlerdir (ENDERS, 1995, s.239);

$$Y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.3)$$

$$Y_t = a_1 + a_1 y_{t-1} + a_2 (t - T/2) + \varepsilon_t \quad (4.4)$$

(4.3) ve (4.4) numaralı denklemlerde T ; gözlem sayısını, ε_t ; beklenen ortalaması sıfıra eşit olan hata terimlerinin dağılımını, Y_t ; durağanlık testine tabi olan makro değişkeni, a ; katsayıları ve t ; trend değişkenini göstermektedir. DF testindeki bağımsızlık ve homojenlik varsayımlarına PP testinde yer verilmemiş bunun yerine hata terimlerinin zayıf bağımlılığı ve heterojen dağılımlı olduğu kabul edilmiştir (ENDERS, 1995, s.239).

ADF testinde, otokorelasyonu gidermeye yetecek kadar bağımlı değişkenin gecikmesi regresyonun sağ tarafına eklenirken, PP testinde otokorelasyon sorununun giderilmesinde, bağımlı değişkenin gecikmesine yer verilmemekte, bunun yerine, regresyon çözümlemesi

yapıldıktan sonra tahmin edilen t istatistiğinin değeri, parametrik olmayan Newey-West tahmincisi ile düzeltilmektedir.

Zaman serisi analizlerinde durağanlık şartının yerine getirilmesi, sağlıklı sonuçlar elde edilmesi açısından önemli olduğu için, değişkenler arasındaki ilişkilerin analizi yapılmadan önce, sabitli trendli ve sabitli trendsiz modeller kullanılarak, serilerin logaritmik değerleri ve birinci farkları ADF ve PP testine tabi tutulmuştur. ADF testinde optimal gecikmelerin uzunluğu AIC kriteri ile, PP testindeki gecikme uzunlukları ise, Newey-West tahmincisine göre belirlenmiş ve parantez içerisinde verilmiştir. Test sonuçları Tablo 35, 36, 37 ve 38’de gösterilmiştir.

Tablo 35’de seviyesinde ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları gösterilmektedir. Test sonuçlarına göre, sabitli trendli ADF testindeki GSMH değişkeni haricinde, incelenen değişkenler sabitli trendli ve sabitli trendsiz modellerde seviyesinde durağan değildir.

Tablo : 35
Seviyesinde Birim Kök Testi

Değişkenler	Trendli	Trendsiz	Trendli	Trendsiz
	ADF	ADF	PP	PP
GSMH	-3,65(3) ^b	-0,68(0)	-2,79(1)	-0,68(1)
KY	-2,83(1)	-1,98(0)	-1,85(9)	-2,56(20)
ÖY	-2,66 (2)	-1,16(0)	-2,23(2)	-1,16(0)
TY	-2,82(0)	-1,45(0)	-2,43(1)	-1,45(3)

a ve b sırasıyla % 1 ve % 5’te anlamlıdır. n=38 için kritik tablo değerleri trendli (trendsiz) model için -4.38 (-3.75) ve -3.60 (-3.00), (Fuller, 1976).

Serilerin birim kökten arındırılması için birinci farkları alınarak, tekrar ADF ve PP testleri uygulanmış ve serilerin birinci farklarında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Serilerin anlamlılık düzeyleri ise GSMH değişkeninin %5 anlamlılık düzeyi haricinde, % 1 olarak belirlenmiştir (Tablo 36).

Tablo : 36
Birinci Farkında Birim Kök Testi

Değişkenler	Trendli	Trendsiz	Trendli	Trendsiz
	ADF	ADF	PP	PP
GSMH	-3,81(3) ^b	-3,96(3) ^a	-6,42(1) ^a	-6,49(1) ^a
KY	-4,79(2) ^a	-4,51(2) ^a	-7,25(35) ^a	-5,24(26) ^a
ÖY	-4,66(0) ^a	-4,76(0) ^a	-4,67(2) ^a	-4,76(2) ^a
TY	-4,96(0) ^a	-5,03(0) ^a	-4,87(4) ^a	-4,96(4) ^a

a ve b sırasıyla % 1 ve % 5'te anlamlıdır. n=38 için kritik tablo değerleri trendli (trendsiz) model için -4.38 (-3.75) ve -3.60 (-3.00), (Fuller, 1976).

ADF ve PP birim kök testleri ikinci olarak, GSMH ve DYY serileri için uygulanmıştır. Seviyesinde birim kök testi, GSMH serisinin ADF testinde sabitli trendli modelde, DYY serisinin de PP testinde sabitli trendli modelde durağan olduğunu göstermiştir (Tablo 37).

Tablo : 37
Seviyesinde Birim Kök Testi

Değişkenler	Trendli	Trendsiz	Trendli	Trendsiz
	ADF	ADF	PP	PP
GSMH	-4,14(7) ^b	-1,29(0)	-2,45(1)	-1,29(1)
DYY	-2,69(4)	0,30(4)	-3,79(0) ^b	0,15(13)

a ve b sırasıyla % 1 ve % 5'te anlamlıdır. n=36 için kritik tablo değerleri trendli (trendsiz) model için -4.38 (-3.75) ve -3.60 (-3.00), (Fuller, 1976).

Daha sonra, serilerin tüm modellerde durağanlaştırılması için birinci farkları alınmış ve tekrar birim kök testleri uygulanmıştır. ADF ve PP testlerinde, GSMH ile DYY serilerinin birinci farkında ve % 1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları görülmüştür (Tablo 38).

Tablo : 38
Birinci Farkında Birim Kök Testi

Değişkenler	Trendli	Trendsiz	Trendli	Trendsiz
	ADF	ADF	PP	PP
GSMH	-5,40(0) ^a	-5,37(0) ^a	-5,44(2) ^a	-5,45(3) ^a
DYY	-9,29(0) ^a	-9,20(0) ^a	-11,62(10) ^a	-10,15(7) ^a

a ve b sırasıyla % 1 ve % 5'te anlamlıdır. n=36 için kritik tablo değerleri trendli (trendsiz) model için -4.38 (-3.75) ve -3.60 (-3.00), (Fuller, 1976).

Her iki birim kök yönteminin bütün değişkenlerin birinci farklarında ve aynı anlamlılık düzeyinde durağanlığa sahip olduklarını ortaya koyması, seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı hakkında fikir vermektedir.

44. Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon Testi

Johansen-Juselius ko-entegrasyon testi, teorik olarak aralarında ilişki olduğu öngörülen iki veya daha çok değişkenin birlikte hareket edip etmediğinin, diğer bir ifadeyle aralarında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının tespit edilmesinde kullanılan bir yöntemdir. Testin uygulanabilmesi için, ele alınan değişkenlerin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi ve aynı seviyede durağan olması gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun hesaplanmasında bir vektor otoregressif (VAR) modelini esas alan testin işleyişi aşağıda verilmiştir (RAO, 1994, s.43 - IŞIKLAR, 2000, s.24);

1. Model için p gibi otoregressif düzey seçilir.

$$Y_t = A_1 X_{t-1} + A_2 X_{t-2} + \dots + A_p X_{t-p} + \varepsilon_t \quad (4.5)$$

2. ΔX_t bağımlı değişkeni ile $\Delta X_{t-1}, \Delta X_{t-2}, \dots, \Delta X_{t-p+1}$ bağımsız değişkenlerin yer aldığı regresyon denkleminin çalıştırılması ve D_t hata terimlerinin belirlenmesi.

$$Y_t = A_1 X_{t-1} + A_2 X_{t-2} + \dots + A_{p-1} \Delta X_{t-p+1} X_{t-p} + D_t \quad (4.6)$$

3. $\Delta X_{t-1}, \Delta X_{t-2}, \dots, \Delta X_{t-p+1}$ bağımsız değişkenlerinin ve Δ_{t-p} bağımlı değişkeninin yer aldığı (4.7) numaralı regresyon modelinin çalıştırılarak L_t hata terimlerinin belirlenmesi.

$$Y_{t-p} = A_1 \Delta X_{t-1} + A_2 \Delta X_{t-2} + \dots + A_{p-1} \Delta X_{t-p} + L_t \quad (4.7)$$

4. D_t ve L_t hata terimleri arasındaki kanonikal korelasyonların kareleri (p) hesaplanır.

5. Johansen-Juselius testinde ko-entegrasyon vektörlerinin sayısı, Maksimum Özdeğer (maximum generalized eigenvalue) Testi ve İz Testi (Trace Test) ile belirlenir. Maksimum Özdeğer Testi, $\ln [L_{\max}(r)/L_{\max}(r+1)]$, log-olasılık oranına dayanmakta ve ko-entegre vektör sayısı $r = 0, 1, 2, \dots, k-1$ şeklinde ardışık bir dizilim göstermektedir. Verideki gözlem sayısı T olarak alındığında, Maksimum Öz Değer Testi; $-T \ln (1-p_{r+1})$ formülü ile hesaplanır.

İz testi ise, $\ln [L_{\max}(r)/L_{\max}(k)]$, log-olasılık oranında dayanmakta ve ko-entegre vektör sayısı $r = k-1, \dots, 1, 0$ şeklinde sıralanmaktadır. Verideki gözlem sayısı T olarak alındığında

İz Testi; $-T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - p_i)$ formülü ile hesaplanır. $i = (r+1), (r+2), \dots, (r+n)$ olup, p_i , özdeğeri göstermektedir.

Tablo : 39

Maksimum Özdeğer ve İz Testi Hipotezleri

Maksimum Özdeğer İstatistiği		İz İstatistiği	
H_0	H_1	H_0	H_1
$r = 0$	$r = 1$	$r = 0$	$r \geq 1$
$r \leq 1$	$r = 2$	$r \leq 1$	$r \geq 2$
$r \leq 2$	$r = 3$	$r \leq 2$	$r \geq 3$

Hesaplanan Maksimum Özdeğer ve İz istatistikleri Johansen-Juselius (1990) tarafından hesaplanan tablo kritik değerleri ile karşılaştırılarak değişkenler arasında uzun dönemli ko-entegrasyon ilişkisinin olup olmadığına karar verilir. Maksimum öz değer test hipotezinde H_0 hipotezi, ko-entegre vektörlerin sayısının, test edilen vektör sayısına eşit ya da daha küçük olduğunu öngörürken, alternatif H_1 hipotezinde ko-entegre vektörlerin sayısının (r) test edilen vektör sayısına eşit olduğu öngörülmektedir. Bu durumda, ko-entegre vektör sayısı test edilen vektör sayısına eşit olduğuna karar verilmesi H_0 hipotezinin red edilmesi, ko-entegre vektör sayısının test edilen vektör sayısına eşit veya daha küçük olduğuna karar verilmesi ise H_1 hipotezinin red edilmesi anlamına gelmektedir.

İz istatistiğinde ise, H_0 hipotezi ko-entegre vektör sayısının test edilen vektör sayısına eşit ya da daha az olduğunu öngörürken, alternatif H_1 hipotezi, ko-entegre vektör sayısının test edilen vektör sayısına eşit veya daha fazla olduğunu öngörmektedir. Bu durumda, H_0 'ın kabul edilmesi, ko-entegre vektör sayısının test edilen vektör sayısına eşit ya da daha az olduğu, red edilmesi ise, ko-entegre vektör sayısının test edilen vektör sayısına eşit ya da daha fazla olduğu anlamını taşımaktadır.

GSMH, KY, ÖY, TY ve DYY değişkenlerinin aynı devresel farkta durağanlığa sahip olduklarının belirlenmesinin ardından, uzun dönemdeki birlikteliklerinin tespit edilmesinde Johansen-Juselius (1990) ko-entegrasyon testi kullanılmıştır. Test, incelenen değişkenler ikişerli gruplara ayrılarak ve AIC kriterinden yararlanılarak uygulanmıştır.

Tablo : 40
Johansen-Juselius Ko-entegrasyon Testi Sonuçları

Değişkenler	AIC	Maksimum Özdeğer İstatistiği			İz İstatistiği				
		Hipotezler	Hesap. İstatistik	Kritik Değerler	Hipotezler	Hesap. İstatistik	Kritik Değerler		
GSMH	2	r = 0	r = 1	38,34 ^b	22,04	r = 0	r >= 1	52,91 ^b	34,87
KY		r <= 1	r = 2	9,05	15,87	r <= 1	r >= 2	14,57	20,18
ÖY		r <= 2	r = 3	5,51	9,16	r <= 2	r = 3	5,51	9,16
GSMH	2	r = 0	r = 1	19,32 ^b	15,87	r = 0	r >= 1	26,64 ^b	20,18
KY		r <= 1	r = 2	7,32	9,16	r <= 1	r = 2	7,32	9,16
GSMH	2	r = 0	r = 1	30,09 ^b	15,87	r = 0	r >= 1	35,40 ^b	20,18
ÖY		r <= 1	r = 2	5,30	9,16	r <= 1	r = 2	5,30	9,16
GSMH	2	r = 0	r = 1	30,98 ^b	15,87	r = 0	r >= 1	38,13 ^b	20,18
TY		r <= 1	r = 2	7,15	9,16	r <= 1	r = 2	7,15	9,16
ÖY	2	r = 0	r = 1	7,93	15,87	r = 0	r >= 1	11,34	20,18
KY		r <= 1	r = 2	3,40	9,16	r <= 1	r = 2	3,40	9,16
GSMH	1	r = 0	r = 1	16,73 ^b	15,87	r = 0	r >= 1	23,18 ^b	20,18
DYY		r <= 1	r = 2	6,45	9,16	r <= 1	r = 2	6,45	9,16

Hesaplanan istatistiklerin üzerindeki "b", ilgili katsayının %5'de anlamlı olduğunu göstermektedir

Uygulanan Johansen-Juselius ko-entegrasyon sonuçlarına göre, bağımlı değişken olan GSMH değişkeni ile KY, ÖY, TY ve DYY açıklayıcı değişkenleri arasında uzun dönemli bir birliktelik tespit edilmiştir. GSMH, KY ve ÖY değişkenlerinin birlikte ko-entegrasyona tabi tutulduğu birinci grupta, maksimum özdeğer istatistiğinin % 38,34, iz istatistiğinin ise % 52,91 olduğu ve her iki test değerinin de % 5 seviyesinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç ile, GSMH, KY ve ÖY değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını öngören H_0 hipotezi, alternatif H_1 hipotezine karşı red edilerek, uzun dönemde GSMH, TY ve ÖY değişkenleri arasında bir koentegrasyon ilişkisinin varlığı kabul edilmiştir.

Daha sonra, Tablo 40'da görüldüğü gibi, GSMH-KY, GSMH-ÖY, ÖY-TY ve GSMH-DYY arasındaki ko-entegrasyon ilişkisi araştırılmıştır. GSMH-KY için maksimum özdeğer istatistiği % 19,32, iz istatistiği % 26,64, GSMH-ÖY değişkenleri için maksimum özdeğer istatistiği % 30,09, iz istatistiği % 35,40, GSMH-DYY değişkenleri arasındaki maksimum özdeğer istatistiği % 16,73, iz istatistiği % 23,18 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan testler Johansen-Juselius tablo kritik değerleri ile karşılaştırılarak % 5'de anlamlı bulunmuştur. H_0 hipotezinin red edilmesiyle KY, ÖY ve TY değişkenlerinin GSMH ile ko-entegre oldukları

kabul edilmiştir. Bununla birlikte, testten elde edilen önemli diğer bir sonuç ise, KY ve ÖY değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadıkları, dolayısıyla uzun dönemde bu değişkenlerin birbirleriyle ko-entegre olmadıklarıdır.

Tablo : 41
GSMH-KY-ÖY Sonuç Vektörü

Değişkenler	Vektör 1
GSMH	-0,40 (-1,00)
KY	0,34 (0,85)
ÖY	0,16 (0,41)
Sabit	-0,18 (-0,44)

Tablo 41’de GSMH, KY ve ÖY değişkenleri için uygulanan ko-entegrasyon testinden sağlanan normalleştirilmiş ve tahmini sonuç vektörü verilmiştir. Normalleştirilmiş değerler parantez içinde gösterilmiştir. Tahmini denklem modeli $GSMH = -0,44 + 0,85KY + 0,41 ÖY$ ’a göre, değişkenler arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. KY’larının esneklik katsayısının % 0,85, ÖY’ların esneklik katsayısının ise % 0,41 olması, KY’larındaki % 1’lik bir artışın GSMH’yı % 0,85, ÖY’lardaki % 1’lik artışın GSMH’yı % 0,41 oranında artıracığı anlamına gelmektedir. Yani, kamu yatırım harcamaları, özel sektör yatırım harcamalarına kıyasla ekonomik büyümeyi daha fazla etkilemektedir.

Tablo : 42
GSMH-KY Sonuç Vektörü

Değişkenler	Vektör 1
GSMH	-0,19 (-1,00)
LRKY	0,33 (1,71)
Sabit	-0,88 (-4,56)

Tablo 42’de GSMH ve KY değişkenleri için ko-entegre vektör sonuçları gösterilmiştir. İkili vektör sonuçlarına göre tahmini denklem; $GSMH = -4,56 + 1.71 KY$ şeklinde olmuştur. Buna göre, kamu yatırım harcamalarındaki % 1’lik bir artış, ekonomik büyüme üzerinde % 1,71’lik bir artış yaratacaktır.

Tablo : 43
GSMH-ÖY Sonuç Vektörü

Değişkenler	Vektör 1
GSMH	-0,90 (-1,00)
ÖY	0,03 (0,32)
Sabit	0,98 (10,88)

GSMH-ÖY sonuç vektöründe tahmini denklemin; $GSMH = 10,88 + 0,32 \text{ ÖY}$ olması, özel sektör yatırım harcamalarındaki % 1'lik artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin % 0,32 olacağını göstermektedir (Tablo 43).

Tablo : 44
GSMH-TY Sonuç Vektörü

Değişkenler	Vektör 1
GSMH	-0,24 (-1,00)
TY	0,27 (1,10)
Sabit	-0,12 (-0,51)

GSMH-TY sonuç vektöründe tahmini denklem modelinin; $GSMH = -0,51 + 1,10 \text{ TY}$ olduğu belirlenmiştir. Bu durumda, toplam yatırım harcamalarında ortaya çıkacak % 1'lik bir artış, ekonomik büyümeyi % 1,10 arttıracaktır.

Tablo : 45
GSMH-DYY Sonuç Vektörü

Değişkenler	Vektör 1
GSMH	0,31 (-1,00)
DYY	-0,13 (0,42)
Sabit	-2,90 (9,53)

Johansen-Juselius ko-entegrasyon testinde son olarak GSMH ve DYY değişkenlerinin uzun dönemdeki birliktelikleri araştırılmıştır. İlgili değişkenler arasındaki ko-entegre sonuç vektöründe tahmin denkleminin; $GSMH = 9,53 + 0,42 \text{ DYY}$ olarak belirlenmesiyle $H_0: r = 0$ hipotezi, alternatif $H_1: r = 1$ hipotezine karşı red edilmiş ve DYY'lardaki % 1'lik artışın ekonomik büyümeyi % 0,42 oranında arttıracığı hesaplanmıştır (Tablo 45).

45. Hata Düzeltme Modeli

Ko-entegrasyon testi sonucunda, ele alınan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki tespit edildikten sonraki aşamada, uygulamada takip edilen yol söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ve bu ilişkinin yönünü belirlemektir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmaması durumunda ilişkinin belirlenmesinde Granger nedensellik testi uygulanacaktır. Buna karşılık, değişkenler uzun dönemde ko-entegre olduklarında, yani aralarında bir birliktelik söz konusuysa, standart Granger nedensellik sonuçları geçerli olmayacaktır. Bu durumda, değişkenler arasındaki nedensellik analizinin Hata düzeltme modelinin kullanılarak yapılması, istatistiksel olarak daha anlamlı ve daha geçerli sonuçlar verecektir. Hata düzeltme modeli bu amaçla geliştirilmiş olup, değişkenler arasındaki uzun dönem dengesi ile kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapılmasında ve kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesinde de kullanılmaktadır (ARISOY, 2005, s.11). Hata düzeltme modelinde aşağıdaki denklem eşitlikleri tahmin edilmektedir;

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m a_j \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n b_j \Delta X_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.8)$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p c_j \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^q d_j \Delta Y_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + \eta_t \quad (4.9)$$

(4.9) numaralı hata düzeltme modelinde Δ ; fark alma operatörünü, λ ; uyarlanma hızı katsayılarını (speed of adjustment parameters) ve a_j , b_j , c_j ile d_j ise kısa dönem değişken katsayılarını ifade etmektedir. EC_{t-1} ko-entegrasyon testinden elde edilen hata terimlerinin bir dönem gecikmeli değeri olup, denge hata düzeltme terimini göstermektedir. Denklemde Y'de ortaya çıkan değişme X'de ortaya çıkan değişmeye ve bir önceki dönemin dengeleme hatasına bağlanmaktadır. Bu regresyon denkleminde ΔX , ΔY 'deki kısa dönem bozucu terimlerinin etkisini yakalarken, hata düzeltme terimi EC_{t-1} , uzun dönem dengesine doğru olan uyarlanmaları yakalar. Hata düzeltme teriminin katsayısı λ , eğer istatistiksel olarak anlamlıysa, bir dönemde Y'de ortaya çıkan dengesizliğin ne kadarının bir sonraki dönemde düzeltildiğini göstermektedir (GUJARATI, 1999, s.729). Hata düzeltme modelinde ko-entegre değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinden söz edilebilmesi, uyarlanma hızı katsayılarından en az bir tanesinin sıfırdan farklı ve istatistiksel olarak anlamlı olmasını

gerektirmektedir. Eğer uyarlanma hızı katsayılarının tamamı sifira eşit olursa, değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisi ortaya çıkmamakta ve model hata düzeltme veya ko-entegrasyon modeli olarak kabul edilmemektedir (ENDERS, 1995, s.367).

Johansen-Juselius ko-entegrasyon testinde değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki tespit edilmiş ve bu ilişkinin yönünün tespit edilmesi için Johansen-Juselius ko-entegrasyon testinden sağlanan hata terimleri kullanılarak hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Yapılan Eangle-Granger ko-entegrasyon ve Granger nedensellik testlerinde anlamlı sonuçların elde edilememesi nedeniyle, çalışmada bu testlere yer verilmemiştir. Test, değişkenlerin birinci gecikmeleri ve logaritmik değerleri alınarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo : 46
Hata Düzeltme Testi Sonuçları

Denklemler No	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	$EC_{t-1}(t_h)^2$	LM_h^2
1	GSMH	GSMH-KY-ÖY	-4,98 (0,00) ^a	0,07 (0,79)
2	KY	GSMH-KY-ÖY	-1,61 (0,12)	4,42 (0,04)
3	ÖY	GSMH-KY-ÖY	-0,79 (0,43)	0,78 (0,39)
4	GSMH	GSMH-KY	-3,08 (0,00) ^a	0,02 (0,89)
5	GSMH	GSMH-ÖY	4,04 (0,00) ^a	0,26 (0,61)
6	GSMH	GSMH-TY	-4,57 (0,00) ^a	0,00 (0,95)
7	TY	GSMH-TY	-1,15 (0,26)	0,30 (0,59)
8	GSMH	DYY	-4,10 (0,00) ^a	0,22 (0,88)
9	DYY	GSMH	0,99 (0,33)	5,38 (0,03)

a, % 1'de anlamlılığı, parantez içindeki değerler ise anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Hata düzeltme testinde, incelenen değişkenlerin her biri, modele bağımlı ve bağımsız değişken olarak konulmuş ve bu şekilde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü tespit edilmeye çalışılmıştır. Hata düzeltme modellerinde, ilk olarak sırasıyla GSMH, KY ve ÖY değişkenleri bağımlı değişken olarak alınmıştır. GSMH'nin bağımlı değişken olarak alındığı 1. modelin sonuçları; GSMH, KY ve ÖY değişkenleri arasında KY ve ÖY'lardan GSMH'ya doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir. KY ve ÖY'lerin bağımlı değişken olarak alındığı 2 ve 3 numaralı denklemlerde ise, GSMH'dan KY'larına ve ÖY'lara doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Daha sonra, ilk üç tahmin denklemlerde yer alan değişkenler arasındaki ilişki, 4, 5, 6 ve 7 numaralı denklemlerde ikili değişken grupları şeklinde araştırılmaya devam edilmiş ve elde edilen bulguların yukarıdaki sonuçlarla paralel olduğu gözlenmiştir. Johansen-Juselius ko-entegrasyon testinde KY ve ÖY değişkenleri arasında ko-entegre ilişki tahmin edilemediği

için bu değişkenler hata düzeltme modeline dahil edilmemiştir. Hata düzeltme modelinde son olarak 8 ve 9 numaralı tahmin denklemlerinde GSMH ve DYY değişkenleri arasındaki nedensellik incelenerek, DYY'lardan GSMH'ya doğru istatistiksel olarak %1'de anlamlı olan tek yönlü bir nedenselliğin olduğu belirlenmiştir.

46. VAR (Vektör Otoregressif) Yöntemi

VAR yöntemi, birbirleriyle ilişkili olan zaman serilerinin tahmin modellerinde ve rassal dağılımların değişkenler üzerindeki dinamik etkilerinin analizinde kullanılmaktadır. VAR yöntemi, modeldeki bütün değişkenlerin içsel olduğunu ve her bir içsel değişkenin, modeldeki bütün içsel değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bir fonksiyonu olduğunu kabul etmesi ile yapısal modellerden ayrılmaktadır. N tane değişkeni içeren bir VAR modelinin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibi gösterilebilir (ENDERS, 1995, s.312);

$$\begin{bmatrix} x_{1t} \\ x_{2t} \\ \dots \\ x_{nt} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{10} \\ A_{20} \\ \dots \\ A_{n0} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} A_{11}(L) & A_{12}(L) & \dots & A_{1n}(L) \\ A_{21}(L) & A_{22}(L) & \dots & A_{2n}(L) \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_{n1}(L) & A_{n2}(L) & \dots & A_{nn}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_{1t-1} \\ x_{2t-1} \\ \dots \\ x_{nt-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \\ \dots \\ e_{nt} \end{bmatrix} \quad (4.10)$$

Yukarıdaki matris gösteriminde A_{i0} , sabit terimleri simgeleyen katsayıları, $A_{ij}(L)$, gecikme operatörü L içindeki polinomları göstermektedir. $A_{ij}(L)$ 'deki bireysel katsayılar a_{ij} (1), a_{2j} (2),...,olarak belirtilmektedir. Modeldeki tüm denklemler aynı gecikme uzunluğuna sahip oldukları için, $A_{ij}(L)$ içindeki tüm polinomlar aynı dereceye sahiptir. e_{it} , birbirleriyle ilişkili olması muhtemel olan hata terimleri dağılımını göstermektedir. Σ ile gösterilen hata terimleri varyans-kovaryans matrisi (nxn) büyüklüğündedir.

VAR modelinde hangi değişkenlere yer verileceğinin belirlenmesi kadar, değişkenlerin gecikme uzunluklarının belirlenmesi de önemlidir. Bu konuda uygulanabilecek bir yöntem, her bir denklemdeki her bir değişken için farklı gecikme uzunluğunun kullanılması olabilir. Bununla birlikte, modeldeki simetrinin korunması ve bu şekilde, EKK tahmincisinin etkin olarak kullanılabilmesi bakımından genel kabul gören uygulama, bütün denklemlerde aynı gecikme uzunluğunun kullanılmasıdır. VAR modelinde gecikme uzunluklarının uzunluğu serbestlik derecesinde hızlı bir azalmaya neden olmaktadır. Eğer gecikme uzunluğu p ise, n

denklemin her biri sabit terim haricinde “nxp” kadar katsayı içerecektir. Eğer p çok küçük ise, model bir spesifikasyon hatası içerecek; eğer p çok büyük ise, serbestlik derecesinde oldukça yüksek düzeyde bir azalma gerçekleşecektir (ENDERS, 1995, s.313). Dolayısıyla VAR modelinde, değişkenlerin gecikme uzunlukları hata terimleri arasında otokorelasyona neden olmayacak bir biçimde belirlenir ve gecikme uzunluklarına sahip olan değişkenlere denklem modellerinin sağında yer verilir. Model, otokorelasyon sorunu olmadığı durumda EKK yöntemi kullanılarak çözümlenir.

Değişkenler arasında içsel dışsal ayrımı yapmayan ve değişkenler arasındaki karşılıklı etkileşimin ve nedenselliğin tespitinde yaygın olarak kullanılan VAR yönteminde, gecikme uzunlukları AIC kriteri ile belirlendikten sonra, değişkenlerin her biri, kendisinin ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri ile regresyona tabi tutulur. VAR analizinden elde edilen ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesi hakkında da bilgi veren varyans ayrıştırmaları da değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerde meydana gelen şokların etkilerini % olarak ifade etmektedir (TERZİ-OLTULULAR, 2004, s.27). VAR yönteminin uygulanması için oluşturulan denklem modelleri aşağıda verilmiştir;

$$\begin{bmatrix} \text{GSMH} \\ \text{KY} \\ \text{OY} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{10} \\ A_{20} \\ A_{30} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} A_{11}(L) & A_{12}(L) & A_{13}(L) \\ A_{21}(L) & A_{22}(L) & A_{23}(L) \\ A_{31}(L) & A_{32}(L) & A_{33}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \text{GSMH} \\ \text{KY} \\ \text{ÖY} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{\text{GSMH}} \\ \varepsilon_{\text{KY}} \\ \varepsilon_{\text{OY}} \end{bmatrix} \quad (4.11)$$

$$\begin{bmatrix} \text{GSMH} \\ \text{TY} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{10} \\ A_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} A_{11}(L) & A_{12}(L) \\ A_{21}(L) & A_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \text{GSMH} \\ \text{TY} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{\text{GSMH}} \\ \varepsilon_{\text{TY}} \end{bmatrix} \quad (4.12)$$

$$\begin{bmatrix} \text{GSMH} \\ \text{DYY} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{10} \\ A_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} A_{11}(L) & A_{12}(L) \\ A_{21}(L) & A_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \text{GSMH} \\ \text{DYY} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{\text{GSMH}} \\ \varepsilon_{\text{DYY}} \end{bmatrix} \quad (4.13)$$

Değişkenlerin durağan olduğu varsayımıyla VAR yönteminde ilk olarak değişkenlerin optimal gecikme uzunlukları belirlenmektedir. Bu çalışmada VAR yöntemi ilk olarak (4.11) numaralı denklem modelinde uygulanmış ve optimal gecikme uzunluğunun AIC kriterine göre iki olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra, VAR modelinden elde edilen F testi sonuçları ve gecikme katsayılarının anlamlılık düzeyleri ile değişkenlerde ortaya çıkacak değişimin % kaçının kendisinden % kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını, başka

bir ifadeyle değişkenlerin, doğrudan ve dolaylı olarak birbirlerini etkileme güçlerini açıklayan varyans ayrıştırması gösterilmiştir.

Tablo : 47
VAR Analizi (F-istatistikleri)

Bağımlı	Bağımsız	GSMH	KY	ÖY
	GSMH	154,033 ^a (0,000)	3,642 ^b (0,038)	3,253 ^b (0,053)
	KY	2.338 (0,114)	21,549 ^a (0,000)	1,218 (0,310)
	ÖY	3,222 ^b (0,054)	1,100 (0,346)	14,974 ^a (0,000)

a ve b, sırasıyla, ilgili katsayıların %1 ve % 5’de anlamlı olduğunu, parantez içinde yer alan değerler ise t istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 47’deki VAR analizi sonuçları incelendiğinde, GSMH, KY ve ÖY’ların en fazla kendilerinden etkilendikleri gözlemlenmektedir. GSMH ile KY’ları arasında, KY’larından GSMH’ya doğru % 5 seviyesinde anlamlı, tek yönlü nedensellik vardır. GSMH ile ÖY’lar arasında ise, % 5 seviyesinde anlamlı, çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Hem GSMH, ÖY’ları, hem de ÖY’lar GSMH’yı etkilemektedir. Bunun yanında, KY ve ÖY’ları birbirlerini etkilememektedir. KY’ları ile ÖY’lar arasında nedensellik yoktur.

Tablo : 48
GSMH’nın Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	GSMH	KY	ÖY
1	78,18	21,82	0,00
2	82,34	17,60	0,06
3	83,59	14,04	2,37
4	78,07	16,63	5,30
5	71,39	20,52	8,09
6	65,97	23,58	10,46
7	61,97	25,35	12,68
8	58,86	26,27	14,87
9	56,27	26,71	17,02
10	54,04	26,90	19,07

GSMH’nın varyans ayrıştırmasının gösterildiği Tablo 48’de, GSMH’da meydana gelen bir değişmenin büyük bir kısmının, kendisindeki değişmelerle açıklandığı görülmektedir. Bu açıklama gücü, azalan bir trend izleyerek % 78,18’den % 54,04’e gerilemiştir. GSMH ikinci olarak en fazla KY’larından etkilenmektedir. On yıllık dönem içerisinde GSMH’nın KY’larından etkilenme derecesi % 21,82’den % 26,90’a yükselmiştir. Bu sonuç, F testinde, KY’larından GSMH’ya doğru nedenselliğin olduğu sonucunu desteklemektedir. Dönemin

başında GSMH'daki değişmelerde etkisi olmayan ÖY'lerin, dönem boyunca gittikçe artan oranlarda GSMH'yı etkilediği görülmektedir.

Tablo : 49
KY'larının Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	GSMH	KY	ÖY
1	0,00	100,00	0,00
2	2,12	96,53	1,35
3	4,10	91,89	4,01
4	5,10	88,57	6,33
5	5,19	87,08	7,73
6	5,17	86,47	8,36
7	5,38	86,01	8,61
8	5,77	85,49	8,74
9	6,19	84,97	8,85
10	6,55	84,46	8,99

Tablo 49'da görüldüğü üzere, birinci dönemde KY'larının tahmin hata varyansının % 100'ü kendisi tarafından açıklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle birinci dönemde, KY'larında meydana gelen bir değişme tamamıyla kendisinden kaynaklanmaktadır. İkinci dönemden itibaren, GSMH ve ÖY'lar da, KY'larındaki değişmeler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Dönemin sonunda, KY'larındaki değişimin % 84,46'sı kendisiyle, % 8,99'u ÖY'lar ile % 6,55'i ise GSMH ile açıklanmaktadır. Elde edilen sonuçlar, KY'larındaki dalgalanmalarda GSMH ve ÖY'ların etkisinin az olduğunu göstermektedir.

Tablo : 50
ÖY'ların Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	GSMH	KY	ÖY
1	51,96	12,83	35,21
2	59,21	9,37	31,42
3	63,85	7,18	28,97
4	65,87	7,77	26,36
5	65,86	9,96	24,18
6	65,20	12,10	22,70
7	64,54	13,57	21,89
8	63,98	14,44	21,58
9	63,46	14,93	21,61
10	62,94	15,22	21,84

ÖY'ların varyans ayrıştırması sonuçları, ÖY'lardaki bir değişmenin en çok GSMH'dan etkilendiğini göstermektedir. Dönem boyunca ÖY'ların kendisindeki değişmeleri açıklama gücünün azaldığı, buna karşılık GSMH'nın ÖY'lardaki değişmeleri açıklama gücünün ise

arttığı gözlenmektedir. GSMH ve ÖY'lerin varyans ayrıştırması sonuçları ele alındığında, F testi sonucunda tespit edilen, bu iki değişken arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin desteklenmekle birlikte, GSMH'dan ÖY'lara doğru olan nedenselliğin daha güçlü olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Tablo 50).

VAR yöntemi ikinci olarak, GSMH ve TY'ların içinde birlikte yer aldığı (4.12) numaralı denklem modeli için uygulanmıştır. (4.11) numaralı denklem modelinde olduğu gibi optimal gecikme uzunluğunun AIC kriteri esas alınarak 2 olduğu bulunmuştur. GSMH ve TY'ların, alınan iki dönemlik gecikmeleri ile elde edilen VAR sonuçları ve F istatistikleri ile varyans ayrıştırmaları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo : 51
VAR Analizi (F-istatistikleri)

Bağımlı	Bağımsız	GSMH	TY
	GSMH	147,522 ^a (0,000)	3,269 ^b (0,051)
	TY	3,149 ^c (0,056)	8,723 ^a (0,000)

a, b ve c, sırasıyla, ilgili katsayıların %1, % 5 ve %10'da anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler ise t istatistiklerini göstermektedir.

F istatistikleri sonuçlarına göre GSMH ve TY'lar arasında nedensellik söz konusudur. Bu nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu gözükmektedir. GSMH'dan TY'lara doğru % 10'da anlamlı olan ilişki, TY'lardan GSMH'ya doğru ise, % 5'de anlamlıdır.

Tablo : 52
GSMH'nın Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	GSMH	TY
1	100,00	0,00
2	99,78	0,22
3	95,74	4,26
4	88,54	11,46
5	80,03	19,97
6	72,14	27,86
7	65,50	34,50
8	60,08	39,92
9	55,67	44,33
10	52,03	47,97

GSMH varyans ayrıştırması sonuçları, ilk dönemde TY'ların GSMH'daki değişimler üzerinde herhangi bir açıklayıcılığa sahip olmadığını ve GSMH'daki bir değişimin en fazla kendisini etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle üçüncü dönemden itibaren KY'larının GSMH tahmin hata varyansını açıklama gücü artmaya başlamış ve dönem sonu itibariyle bu oran % 48'e yaklaşmıştır. Elde edilen bu sonuç, KY'larından GSMH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündeki sonucu desteklemektedir (Tablo 52).

Tablo : 53
TY'larının Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	GSMH	TY
1	67,35	32,65
2	71,18	28,82
3	73,87	26,13
4	75,25	24,75
5	75,29	24,71
6	74,46	25,54
7	73,26	26,74
8	71,97	28,03
9	70,73	29,27
10	69,56	30,44

On yıllık dönemde TY'ların varyans ayrıştırmasının gösterildiği Tablo 53'de, TY'larda meydana gelen değişmelerin yaklaşık % 70'inin GSMH ile açıklandığı gözlemlenmektedir. TY'lar ise, kendisindeki değişmelerin yaklaşık % 30'unu açıklayabilmektedir. Bir önceki tablodaki TY'ların GSMH'yı etkileme derecesiyle karşılaştırıldığında, F testinden sağlanan GSMH ile TY'lar arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin desteklendiği, bunun yanında GSMH'dan TY'lara doğru olan ilişkinin daha kuvvetli olduğu söylenebilir.

VAR analizi son olarak, ekonomik büyümeyi simgeleyen GSMH ile DYY değişkenleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için uygulanmıştır. Burada da optimal gecikme uzunluğu AIC kriteri kullanılarak 2 bulunmuştur. İlk olarak F istatistikleri, daha sonra değişkenlerin varyans ayrıştırmaları verilmiştir.

Tablo : 54
VAR Analizi (F-istatistikleri)

Bağımlı	Bağımsız	GSMH	DYY
	GSMH	64,50 ^a (0,000)	4,33 ^b (0,022)
	DYY	1,047 (0,36)	12,968 ^a (0,000)

a ve b sırasıyla, ilgili katsayıların %1 ve % 5’de anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler ise t istatistiklerini göstermektedir.

VAR analizi ve F testi sonuçları, GSMH ile DYY arasında, DYY’lardan GSMH’ya doğru % 5 seviyesinde anlamlı olan tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, F testinden, GSMH’nın DYY’lar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı da tespit edilmiştir.

Tablo : 55
GSMH’nın Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	GSMH	DYY
1	100,00	0,00
2	96,01	3,99
3	86,64	13,36
4	77,48	22,52
5	69,28	30,72
6	62,66	37,34
7	57,36	42,64
8	53,14	46,86
9	49,75	50,25
10	47,01	52,99

Tablo 55’de VAR analizinden elde edilen GSMH’nın varyans ayrıştırması verilmiştir. Tablodan, dönemin ilk yılında GSMH’da meydana gelen değişimin tamamen GSMH’nın kendisi tarafından açıklandığı ve DYY’ların GSMH’daki değişiklikler üzerinde bir etkiye sahip olmadığı gözlemlenmektedir. GSMH’nın varyans ayrıştırması, GSMH’da meydana gelen değişimleri DYY’ların ikinci dönemden itibaren açıklamaya başladığını ve dönemin başında % 0 olan açıklama gücünün dönem sonu itibarıyla % 50’yi aştığını göstermektedir. Bu sonuç, F istatistiklerinde belirlenen DYY → GSMH yönündeki nedensellik ilişkisini destekler niteliktedir.

Tablo : 56
DYY'ların Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	GSMH	DYY
1	2,87	97,13
2	6,10	93,90
3	7,82	92,18
4	9,80	90,20
5	11,29	88,71
6	12,64	87,36
7	13,77	86,23
8	14,75	85,25
9	15,59	84,41
10	16,32	83,68

DYY'ların varyans ayrıştırmasında, DYY'lardaki değişmelerin en önemli kaynağını dönemin başından sonuna kadar % 80'leri aşan bir oranda yine kendisindeki değişmelerin açıkladığı görülmektedir. GSMH'nın DYY'lardaki değişmeleri açıklama gücü ise % 16,32 oranında gerçekleşmiştir. Bu oran, DYY'ların GSMH'daki değişmeleri açıklama gücü ile karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmakta ve F testindeki GSMH'dan DYY'lara doğru bir nedensellik olmadığı bulgusunu desteklemektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Gelişmiş veya gelişme sürecindeki ülkelerin temel makro ekonomik hedeflerinden bir tanesi; yüksek düzeyde verimliliğe ve karlılığa sahip üretken alanlarda rasyonel ve planlı yatırımlar yaparak, ekonomideki tasarruf oranlarını ve üretim kapasitesini yükselterek, milli gelir ve istihdam düzeyini artırarak, kısacası mevcut kaynakları optimum etkinlikte kullanarak, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme elde etmektir. Sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin elde edilmesinde yatırım harcamalarının stratejik bir önemi vardır. Yatırım harcamaları ekonomik büyüme sürecinde, ekonominin üretim kapasitesi üzerinde doğrudan etkili olan emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin miktarını ve kalitesini etkileyerek, marjinal verimliliklerini arttırmaktadır. Ekonomide yatırım harcamalarına stratejik önem kazandıran diğer bir kriter ise, yatırım harcamalarının aktif bir değişken olmasıdır. Bir ekonomide milli gelir, istihdam ve üretim kapasitesi gibi makro ekonomik denge unsurlarında ortaya çıkan dalgalanmaların büyük bir kısmının kaynağını oluşturan yatırım harcamaları bu perspektifte ele alındığında, bir ekonomi üzerinde yönlendirici etkiye sahip en etkin dinamik faktörlerden bir tanesini oluşturmaktadır.

Dışsal ve İçsel büyüme modellerinde yatırım harcamaları ekonomik büyümenin önemli bir değişkeni olarak kabul edilmektedir. Klasik teoride yatırım harcamaları tasarrufların bir fonksiyonu kabul edilerek yüksek yatırım düzeyinin ekonomide fiziki sermaye birikimini yükselterek ekonomik büyümeyi sağladığı vurgulanırken, Keynesyen teoride yatırımların kapasite ve gelir artırıcı etkisi olduğu vurgulanmıştır. Neo-Klasik büyüme teorisinde ise, yatırım harcamalarının ekonomik büyümeyi kısa dönemde artıracığı öngörülürken, azalan marjinal verimler kanunu nedeniyle yatırım harcamaları ile sağlanan ekonomik büyümenin uzun dönemde sürdürülemeyeceği belirtilmiştir. İçsel büyüme teorilerinde ise yatırımların, ekonomilerde teknik ilerleme, rekabet, işgücü verimliliği ve üretim teknolojileri üzerinde pozitif dışsallıklar ve taşmalar yaratarak ekonomik büyümeyi sağlayacağı vurgulanmıştır.

Yatırım harcamaları çok sayıda kategoriye ayrılabilmeyle birlikte, bu çalışmada yatırım harcamaları kamu, özel sektör ve doğrudan yabancı yatırım harcamaları olarak ayırma tabi

tutularak, ekonomik büyüme ile ilişkileri üzerinde durulmuştur. Kamu yatırım harcamaları, özellikle, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinin başlangıç safhasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Kamu yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırım harcamaları ile arasındaki ilişkinin niteliği ile oldukça yakından ilgilidir. Kamu sektörü tarafından yapılan yatırım harcamaları özel sektör sermayesi ve yatırımlarının verimliliğinde artış yaratıyorsa, bu iki yatırım türü arasında bir tamamlayıcılık ilişkisinin, özel sektörün sermaye maliyetini yükselterek yatırım talebini düşürüyorsa bir dışlayıcılık ilişkisinin varlığı söz konusudur. Bu tamamlayıcılık ilişkisi ekonomideki sermaye birikimini artırarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken, dışlayıcılık ilişkisi, büyüme üzerinde tersi bir etki yaratmaktadır. Kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerinin bir diğer nedeni ise, bu yatırımların bir takım politik beklentiler sonucunda mali disiplini bozucu bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Dolayısıyla, sürdürülebilir büyüme hedefine ulaşılmasında kamunun, planlı, rasyonel ve ülkedeki bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırıncı niteliğe sahip yatırım harcamaları gerçekleştirmesinin oldukça önem arz ettiği söylenebilir.

Özel sektör ve özel sektör yatırımlarının önemi, özellikle liberal ekonomilerde ön plana çıkmakta ve gittikçe artan küresel rekabette özel sektör, kalkınma ve büyüme sürecinin bir numaralı aktörü konumuna yükselmektedir. Uygun ekonomik ve politik şartlar altında özel sektör yatırım harcamalarının; üretim teknolojisinde ilerlemelere, yeni yatırım ve istihdam alanlarının yaratılmasına, uluslararası rekabet gücünün gelişmesine ve ekonomik etkinliğin artmasına katkı sağlaması, uzun dönemli ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin elde edilmesi bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra, özel sektör yatırım harcamalarının ekonomik büyümeye üzerindeki pozitif etkilerinin artırılması ve sürdürülmesi açısından, bir takım yapısal ve finansal düzenlemelerle teşvik edilmesi gerekmektedir.

Globalleşme süreci ile birlikte uluslararası ekonomik rekabetin hızlı bir şekilde artması, yetersiz sermaye birikimine sahip gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve büyüme sürecinde yabancı sermayeden yararlanmasını zorunlu kılmaktadır. Rekebetçi küresel sistemde DYY harcamaları, gerçekleştirildikleri ülke ekonomilerinde, kaynak kullanım etkinliği, sermaye birikimi, işgücü verimliliği ve toplam faktör verimliliği şeklinde büyümenin belirleyicileri üzerinde yarattığı pozitif dışsallıklar etkisi ile küresel piyasa sisteminde oldukça önemli bir konuma sahip olan teknolojik ilerlemelerin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde,

gelişmiş teknoloji transferinin ülkedeki teknoloji düzeyini yükselterek ekonomik büyümeyi hızlandıracağı belirtilmektedir. Diğer taraftan, uluslararası DYY harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin sürdürülebilmesinde ve bu yatırımların cezbedilerek sürekli hale getirilmesinde ülkelerdeki makro ekonomik ve siyasi istikrar oldukça etkilidir. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlık ortamlarının yanı sıra, ekonomik politikalarda yapılan sık değişiklikler de yabancı sermaye yatırımcılarının geleceğe yönelik beklentilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla, henüz sürdürülebilir ve uzun dönemli bir büyüme trendi yakalayamamış gelişmekte olan ülkelerde, hedeflenen düzeylerde yabancı yatırımların gerçekleştirilebilmesinin temel şartı, finansal ve siyasal alt yapının oluşturulmasıdır.

Ekonomik kalkınmasını hızlı bir şekilde gerçekleştirmek isteyen Türkiye ekonomisinde 1980'den itibaren yapısal ve köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. İthalata dayalı büyüme stratejisi terk edilmiş, ihracat temelli dışa açık büyüme stratejisi uygulanmaya başlanmıştır. Dışa açık büyüme stratejisi kapsamında kamunun ekonomideki ağırlığının daraltılmasına, buna karşılık olarak, özel sektörün ekonomide merkezi sektör olduğu kabul edilerek özel sektör yatırımlarının finansman olanaklarının genişletilmesine ve ekonomideki etkinliğinin arttırılmasına yönelik politikalara ağırlık verilmiştir. Bunun yanında Türkiye'de dışa dönük büyüme stratejisi kapsamında 1980, 1989, 1995 ve 2003 yıllarında uluslararası sermaye ile ilgili oldukça liberal hükümler içeren bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile, uluslararası yatırımcılar ekonominin her alanında faaliyetlerde bulunabilmektedirler.

Türkiye ekonomisinde kamu, özel ve DYY harcamaları ile ekonomik büyüme oranları, yaşanan ekonomik krizlerin ve durgunlukların etkisiyle 1980-2005 döneminde düzensiz bir trend göstermiştir. Uygulanan ekonomi politikalarına bağlı olarak sabit sermaye yatırımları açısından dikkat çeken bir nokta, kamu yatırım harcamalarının miktar olarak yükselmesine rağmen, toplam SSY harcamaları ve GSMH içerisindeki payının ciddi oranda azalmasıdır. Kamu SSY harcamaları bu dönemde yıllık ortalama olarak % 4 oranında artmasına rağmen 1980'de toplam SSY harcamaları içerisinde % 40 olan payı, 1990'da % 31'e, 2000'de % 30'a ve 2005'de ise % 25'e kadar gerilemiştir. Benzer şekilde, 1980'de GSMH içerisindeki % 8'lik kamu yatırım payı azalarak, 2005 yılı sonu itibarıyla % 5'e düşmüştür.

Kamu yatırım harcamalarındaki değişimlerde dikkat çeken diğer bir nokta da 1980'den itibaren uygulanan yeniden yapılanma politikaları çerçevesinde üretken sektörlerdeki kamu

yatırımlarının azaltılarak, bu yatırımların alt yapıya yönelik gerçekleştirildiği ve üretken sektörlerdeki yatırım boşluğunun özel sektör tarafından doldurulmasının hedeflendiğidir. Bu doğrultuda, kamu sektörü yatırımlarının sektörel profilinde değişiklikler gerçekleşmiştir. 1980’de kamu sektörü imalat sanayi yatırım oranı % 26,3’iken, bu oran, 1990’da % 4,5’e 2000’de % 2,9’a, ve 2005’de de % 2,6’ya kadar gerileme göstermiştir. Enerji, ulaştırma ve eğitim alt sektörleri payının kamu yatırımlarında ağırlığa sahip olduğu görülmektedir.

Kamu sektörü yatırımlarının ekonomideki ağırlığının gerileme kaydettiği bu dönemde, yatırım maliyetlerini azaltıcı ve yatırım harcamalarını teşvik edici tüm politikalara rağmen, ekonomik krizlerin ve yüksek faiz politikalarının etkisiyle, özel sektörün istenilen düzeyde geliştiğini söylemek oldukça güçtür. Bununla beraber, 1980’den itibaren uygulanan liberal ekonomi politikalarının sonucunda özel sektörün ekonomik faaliyetlere katılım oranında artışlar gözlenmektedir. 1980 yılında toplam SSY harcamalarının % 60’ı düzeylerinde olan özel sektör SSY harcamaları, 1990’da % 69 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında % 70’e, ve 2005 yılında da 75,08’e çıkarak toplam SSY harcamalarının dörtte üçünü oluşturmuştur. GSMH’da ise 1980’de % 13 olan payı, 1990’da % 15’e çıkmış, 2000 ve 2005 yıllarında ise bir değişiklik olmamıştır. Diğer taraftan, özellikle istikrarsızlık dönemlerinde özel sektörün üretken alanlarda yatırımlar gerçekleştirmek yerine, spekülasyon kar arayışlarına yöneldiği ve yatırımlarını, kısa dönemde getiri sağlayan sektörlerde yoğunlaştırdığı görülmektedir.

1980’den itibaren uygulanan serbest piyasa temelli liberalizasyon politikalarının temel hedeflerinden bir tanesini de, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması, istihdam ve yatırım oranlarının artırılmasında sınırlayıcı bir etken olan yetersiz sermaye birikiminin yabancı sermaye yatırımları ile artırılması oluşturmaktadır. Bu amaçla, çeşitli dönemlerde yabancı yatırımcılara güven verici bir siyasi ve ekonomik istikrar ortamı yaratılmaya özen gösterilerek yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmeye çalışılmıştır. DYY harcamalarının hızlandırılmasına yönelik düzenlemeler ile 1980’den itibaren itibaren DYY harcamalarında artışlar görülmektedir. 1980-1989 döneminde 1683 milyon dolar olarak gerçekleşen DYY harcamaları, 1990-1999 döneminde 7717 milyon dolara, 2000-2005 döneminde ise, 19900 milyon dolara yükselmiştir. DYY harcamalarının 2000-2005 döneminde yüksek boyutlara ulaşmasında, ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasının yanında, özelleştirmenin ağırlık kazanmasının ve şirketler arasındaki birleşme ile satın alma işlemlerinin önemli bir katkısı olmuştur. Bu dönemde DYY harcamaları sanayi ve hizmetler sektörlerinde yoğunlaşmıştır.

Kalkınma planlarında ve uygulanan ekonomik politikalarda öngörülen sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyümenin sağlanmasında Türkiye başarısız olmuştur. 1980-1989 döneminde, ekonomik büyüme, GSMH'daki bir önceki yıllara kıyasla artışlar olarak incelenirse, 1980 yılının dışında sürekli olarak artış trendi göstermiş ve bu dönemde Türkiye ekonomisi, ortalama % 4 büyümüştür. 1990-1999 dönemi, 1994'deki ekonomik krizin yanında, Körfez ve Rusya krizlerinin, yüksek enflasyonun etkisiyle istikrarsız büyümenin görüldüğü dönem olmuştur. 2000-2005 dönemi ise, Türkiye açısından önemli gelişmelerin olduğu bir dönem olmuştur. 2000'in başında istikrarlı büyümenin tesis edilmesi için IMF'nin desteğinde bir ekonomik program yürürlüğe girmiştir. Programın etkisiyle 2000 yılında % 6 oranında bir büyüme sağlanmıştır. Ancak 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ortaya çıkmış ve ekonomi ciddi derecede daralmıştır. 2001'de Türkiye ekonomisi son elli yılın en büyük küçülmesini göstererek % 9,53 küçülmüştür. Krizin ardından uygulanan sıkı para ve maliye politikasına bağlı olarak ard arda on altı çeyrek büyüyen Türkiye ekonomisi, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmiştir. 2000-2005 döneminde ekonomik büyüme ortalaması % 4,68 olmuştur.

Çalışmada kamu, özel ve DYY harcamaları ile GSMH değişkenleri arasındaki ilişkinin testi için ilk olarak, sabitli trendli-sabitli trendsiz olmak üzere ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış ve tüm değişkenlerin seviyelerinde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Daha sonra, tüm değişkenlere ait serilerin birinci farkları alınarak değişkenler tekrar ADF ve PP durağanlık testlerine tabi tutulmuş ve birinci farklarında % 1 seviyesinde durağan oldukları bulunmuştur. Daha sonra GSMH ile KY, ÖY ve DYY değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığı ve eğer varsa bu ilişkilerin yönü araştırılmıştır.

Değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkilerinin tespit edilmesinde Johansen-Juselius ko-entegrasyon testinden, nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesinde ise, Hata düzeltme ve VAR yöntemlerinden yararlanılmıştır. Johansen-Juselius ko-entegrasyon testinin sonuçları, GSMH ile KY, ÖY, TY ve DYY değişkenlerinin % 5 anlamlılık seviyesinde uzun dönemli bir birlikteliğe sahip olduklarını göstermektedir. Johansen-Juselius ko-entegrasyon testine göre ayrıca, kamu ve özel sektör yatırımları uzun dönemde bir birlikteliğe sahip değildirler ve kamu yatırımları özel sektör yatırımlarına kıyasla ekonomik büyüme üzerinde daha çok etkilidir. Hata düzeltme modelinde ko-entegrasyon testinde tespit edilen bütün ko-entegre ilişkileri göz önüne alınarak değişkenlerin her biri modellere bağımlı ve bağımsız değişken

olarak konulmuş ve bu şekilde değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Buna göre, KY, ÖY, TY ve DYY değişkenlerinden GSMH'ya doğru %1'de anlamlı tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yani, kamu, özel ve toplam yatırım harcamaları ile DYY'lardaki değişmeler ekonomik büyümede değişmelere yol açmaktadır.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini test edecek alternatif VAR testi sonucunda KY ve DYY'lardan GSMH'ya doğru tek yönlü, GSMH-TY ve GSMH-ÖY arasında ise çift yönlü bir nedensellik gözlenmiştir. Hata düzeltme testinde olduğu gibi, KY ve ÖY arasında nedensellik tespit edilmemiştir. VAR analizi sonrasında yapılan varyans ayrıştırmasında da VAR analizi sonuçlarını destekleyici bulgulara ulaşılmıştır. Türkiye ekonomisinde yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunun tespit edildiği ekonometrik analiz sonuçları ışığında şu noktalara değinilmiştir:

1980'den itibaren uygulanan dışa dönük büyüme politikalarıyla Türkiye ekonomisi dış dünya ile entegre olma yolunda önemli bir mesafe katetmiştir. Ancak özellikle 1990'lardan sonra küreselleşme ile birlikte hızla artan rekabet, gelişme sürecindeki diğer ekonomilerde olduğu gibi Türkiye için de yeni fırsatlar ve tehditler yaratmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin tehditleri ortadan kaldırarak, fırsatları avantaja dönüştürerek ve rekabet gücünü arttırarak istikrarlı ekonomik büyüme sağlanabilmesi için sistemli ve dinamik politikalar uygulaması oldukça önemlidir.

Türkiye ekonomisinde 1980'lerden sonra kamu sektörüne ekonomik alanda düzenleyici bir rol verilmesine rağmen kamu yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde oldukça güçlü etkiye sahip olması, Türkiye'de kamunun iktisadi yaşamda hala oldukça etkin olduğunun bir göstergesidir. Bununla birlikte, kamu yatırımlarının etkinliğinin yükseltilerek ekonomik büyümeye olan pozitif katkılarının sürdürülebilmesi için; bu yatırımların kaynak dağılımını bozmayacak rasyonel ve planlı bir şekilde üretken alanlarda yapılması kaçınılmazdır.

Dinamik bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde, özel sektör tarafından yapılan yatırımlar, yeni yatırımların yapılmasında, istihdam ve üretim düzeylerinin arttırılmasında ve rekabetçi küresel sistemde oldukça önemli olan teknolojinin elde edilmesinde belirleyici bir faktördür. Bu açıdan, sürdürülebilir büyüme artışını gerçekleştirmek için öncelikle, özel sektörün ekonomik etkinliğini ve uluslararası rekabet gücünün arttırılması ve bunun için de

stratejiler belirlenerek bu doğrultuda politikalar uygulanması gerekmektedir. Özel sektörün ve özel sektör yatırımlarının büyümeye katkısının artırılması açısından uygulanması fayda sağlayacak politikalar şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle kamu ve özel sektör yatırımlarının birbirini tamamlayıcı bir nitelik arz etmesi yüksek oranlı büyüme artışlarının elde edilmesi açısından kritik bir faktördür. Bu bağlamda, kamu yatırımları özel sektörün yatırım talebini ve sermaye verimliliğini artıracak şekilde yapılmalıdır. İkinci olarak, devlet tarafından özel mülkiyeti koruyucu bir takım kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Üçüncü olarak, mali disiplinden taviz verilmeden çeşitli teşvikler ve finansal reformlar yoluyla özel sektör yatırımları teşvik edilmelidir.

Ekonomik büyüme katkısı bakımından pozitif bir sonuç veren diğer bir yatırım türü ise, doğrudan yabancı yatırımlardır. Ancak 1980'den bugüne kadar Türkiye'ye gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım miktarının yaklaşık otuz milyar dolar olduğu dikkate alındığında Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlardan etkin şekilde yararlanmadığı görülmektedir.

Bu kapsamda, hızlı ve istikrarlı bir büyüme trendine ulaşılabilmesi açısından, doğrudan yabancı yatırımların hızlandırılması ve ekonomik etkinliğinin artırılmasına yönelik uzun vadeli ve tutarlı politikaların takip edilmesi oldukça önem taşımaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar açısından ekonomik ve siyasi istikrarın gerekli fakat yeterli olmadığı göz önüne alındığında, öngörülebilirlik bakımından ekonomi politikalarının sık sık değiştirilmemesi gerekmektedir. Yerel firmaların küresel piyasada rekabet edebilirliğinin artırılması için gelişmiş teknolojiyi kullanan çok uluslu şirketlerin Türkiye'ye girişi teşvik edilmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- ACAR, Yalçın : İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri, 4. Baskı, Vipaş Yayınları, Bursa 2002.
- AGHION, Philippe
HOWITT, Peter : Endogenous Growth Theory, MIT Press, USA, 1998.
- BERBER, Metin : İktisadi Büyüme ve Kalkınma, 3. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon, 2006.
- DORNBUSCH, Rudiger
FISCHER, Stanley : Makroekonomi, (Çev: Salih Ak, Erhan Yıldırım, Refai Yıldırım), 1. Baskı, McGraw-Hill–Akademi, İstanbul, Mart 1998.
- ENDERS, Walter : Applied Econometric Time Series, John Wiley&Sons, New York, 1995.
- EŞİYOK, Ali B. : Türkiye Ekonomisinde Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve İhracatın Yapısı, Türkiye Kalkınma Bankası AŞ, İktisadi Araştırmalar, Ankara, Kasım 2001.
- GUJARATI, Damodar N. : Temel Ekonometri, (Çev: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), 1.Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1999.

HAZİNE

MÜSTEŞARLIĞI

: Yabancı Sermaye Raporu 2002, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, Şubat 2003.

: Yabancı Sermaye Raporu, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, Mart 2005.

: Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs 2006.

IŞIKLAR, Emel

: Eşbütünleşme Analizi ve Türkiye’de Para Talebi, Anadolu Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları, No.13, Eskişehir 2000.

JONES, Charles I.

: Introduction to Economic Growth, First Edition, Integre Technical Publishing Company, London, 1998.

KARLUK, Rıdvan

: Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinin’de Yapısal Dönüşüm, 10. Baskı, Beta Basım Dağıtım Yayın, İstanbul, 2005.

OECD

: Mobilising Private Investment for Development Policy Lessons on the Role of ODA, Development Assistance Committee and Investment Committee, France, 6 June 2005.

: Growth, Technology Transfer and Foreign Direct Investment, Global Forum on International Investment, Mexico City, 26-27 November 2001(b).

- : Foreign Direct Investment in Developing Countries: Determinants and Impacts, Global Forum on International Investment, Mexico City, 26-27 November 2001(a).
- OĞUZ Fırat
BAYAR Fırat : 1923-2003 Türkiye Ekonomisi, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara 2004.
- PARASIZ, İlker : Modern Büyüme Teorileri : Dinamik Makro Ekonomiye Giriş, 1. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, Ağustos 1997.
- : Kriz Ekonomisi: Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, Kasım 1996.
- ŞAHİN, Hüseyin : Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu, 7. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, Mart 2002.
- TOSUN, Ertan : “Kamu Kesimi ve Özel Kesim” Ayrımının Normatif ve Reel Planda Önemi ve Sınırları, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Ankara, 1996.
- TSPAKB : Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2001, Temmuz, 2002 https://www.tspakb.org.tr/docs/sp_raporu_ekonomi.pdf, (09.11.2006)
- TUSİAD : Türkiye Ekonomisi 2000, Yayın no. 226, İstanbul, 2000.

- : Türkiye Ekonomisi 2001, Yayın no. 316, İstanbul, 2001.
- : Türkiye Ekonomisi 2002, Yayın no. 343, İstanbul, 2002.
- : Türkiye Ekonomisi 2003, Yayın no. 371, İstanbul, 2003.
- : Türkiye Ekonomisi 2004, Yayın no. 384, İstanbul, 2004.

VALDÉS, Benigno : Economic Growth: Theory, Empirics and Policy, Edward Elgar Publishing Limited, Amerika, 1999.

YILMAZ, Cevdet : Dünyada ve Türkiye’de Sabit Sermaye Yatırım Kavramı ve Türkiye Uygulaması, DPT İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Nisan 1997.

b. Makale ve Bildiriler

AKINLO, Enisan A. : “Foreign Direct Investment and Growth in Nigeria: An Empirical Investigation”, **Journal of Policy Modeling**, Vol.26. No.5, (July 2004), pp.627-639.

AKLAN, Adanur N. : “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”, **Dış Ticare Dergisi**, (www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGİ/tem97/2.htm, (01.10.2006).

ARISOY, İbrahim : “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1950-2003)”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, No.15, (Kasım 2005), 1-17.

ASHIPALA, John

HAIMBODI, Ndeutalala : “The Impact of Public Investment on Economic Growth in Namibia”, **Namibian Economic Policy Research Unit Working Paper**, No.88, (October 2003), pp.1-32.

BARRO, Robert J.

: “Determinants of Economic Growth”: A Cross Country Empirical Study, **NBER Working Paper**, No.5698, (August 1996).

: “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth, **Journal of Political Economy**, Vol.98, No.5, (October 1990), pp.103-125.

: “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, No.2, (May 1991), pp.407-443.

BELLOC, Marianna

VERTOVA, Pietro

: “How Does Public Investment Affect Economic Growth in HIPC”, **QUADERNI**, No.416, (2004), pp.1-20.

BERBER, Metin

SİVRİ, Uğur

ARTAN, Seyfettin

: “Türkiye’de Yatırım Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi : AK Modeli Testi 1968-1998”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi**, Sayı.25, (Ekim 2001), 61-70.

BERTHELEMY, Jeen C

DEMURGER, Sylvie

: “Foreign Direct Investment and Economic Growth ”: Theory and Application to China”, **Review of Development Economics**, Vol.4, No.2, (June 2000), pp.140-155.

- BLATTNER, Tobias S. : “Foreign Direct Investment in Transition”, **Institute for Economic Policy and Economic History**, Seminar Paper, (November 2002), pp.1-17.
- BOUTON Lawrence
 SUMLINSKI, Mariusz : “Trends in Private Investment in Developing Countries: Statistics for 1970-1998, **IFC Discussion Paper**, No.41, Washington DC: IFC, (2000), pp.1-46.
- BOYD, John H.
 SMITH, Bruce D. : “Intermediation and the Equilibrium Allocation of Investment Capital: Implications for Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, Vol.30, No.3, (December 1992), pp. 409-432.
- ÇETİNKAYA, Murat : “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 11, (2004), 239-260.
- ÇOLAK, Faruk Ö.
 ARDOR. Naim H. : “Üretim ve İşsizlik Sorununun Çözümü İçin Kurumsalcı Yaklaşım”, **Tisk Yayınları**, Yayın No: 236, (Eylül 2003).
- DICKEY, David A.
 FULLER Wayne A. : “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root”, **Journal of the American Statistical Association**, Vol.74, No.366, (Jun 1979), pp.427-443.

- : “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root”, **Econometrica**, Vol.49, No.4, (July1981), pp.1057-1072).
- EASTERLY, William
REBELO, Sergio : “Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation”, **Journal of Monetary Economics**, Vol.32, No.3, (December 1993), pp.417-458.
- EWE, Ghee L. : “Determinants of, and the Relation Between, Foreign Direct Investment and Economic Growth”, **IMF Working Paper**, No.01/175, (November 1), pp.1-27.
- FEDERICA, Hughes F.
VIRGINIA, Moppet O.
RAFAEL, Salvatore M. : “Determinants of Economic Growth in Uruguay: 1955-2003: A Total Factor Productivity”, **DEGIT Conference Papers**, No.c10/037, (Jun 2005), pp.1-60.
- GHALI, Khalifa H. : “Public Investment and Private Capital Formation in a Vector Error-Correction Model of Growth”, **Applied Economics**, Vol.30, No.6, (June 1998), pp.837-844.
- GHURA, Dhaneshwar : “Private Investment and Endogenous Growth: Evidence from Cameroon”, **IMF Working Paper**, No.97/165, (December 1997), pp.1-31.
- GÖKALP, Faysal M.
BAYDUR, Mehmet C. : “Serbest Ticaret Politikasının Türkiye Deneyimi: Bir Başarı Öyküsü mü?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.6, Sayı.4, (2004), 60-83.

- GRANGER, C. W. J. : “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods”, **Econometrica**, Vol.37, No.3, (August 1969), pp.424-438.
- GUTIÉRREZ, Mario A. : “Economic Growth in Latin America: The role of Investment and other Growth Sources”, **Macroeconomía Del Desarrollo Series**, No.36, (June 2005), pp.1-66.
- GÜNER, Ayşe : “Türkiye’de Kamu Yatırımları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Amprik Bir Çalışma (1963-1993)”, **Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Yayın No.13, (2000), 253-260.
- MUHSİN, Kar
KARA, Akif M. : “Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler”, **Dış Ticaret Dergisi**, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.html, (15.11.06).
- KARLUK, Rıdvan : “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Katkısı”, **TCMB Eğitim Müdürlüğü Yayınları**, (Şubat 2001), 97-113.
- KAYA, Ayten
ŞIKLAR, İlyas : “Türkiye’de Özel Sektör Yatırımları ve İçsel Büyüme”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 9, Sayı 31 (Kış 1998), 61-70.
- KHAN, Mohsin S.
REINHART, Carmen : “Private Investment and Economic Growth in Developing Countries”, **World Development**, Vol.18, No.1, (January 1990), pp.19-27.

- KHAN, Mohsin S.
- KUMAR, Manmohan S : “Public and Private Investment and the Growth Process in Developing Countries”, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Vol.59, No.1, (February 1997), pp.69-88.
- KHAWAR, Mariam : “Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Cross-Country Analysis”, **Global Economy Journal**, Vol.5, No.1, (2005), pp.1-12.
- KUM, Hakan : “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Başlıca Gelişmeler”, [http://iibf.erciyes.edu.tr/akademik/kum / tureko.html](http://iibf.erciyes.edu.tr/akademik/kum/tureko.html), (22.11.2006).
- LACHER, Ulrich
- ASCHAUER, David A. : “Public Investment and Economic Growth in Mexico”, **Policy Research Working Paper Series**, No.1964, (August 1998), pp.1-19.
- LE, Vu M.
- SURUGA, Terukazu : “Foreign Direct Investment, Public Expenditure, and Economic Growth : The Empirical Evidence for the Period 1970-2001”, **Applied Economics Letters**, Vol.12, No.1, (January 2005), pp.45-49.
- LI, Xiaoying
- LIU, Xiaming : “Foreign Direct Investment and Economic Growth: An Increasingly Endogenous Relationship”, **World Development**, Vol.33, No.3, (March 2005), pp.393-407.

- MAKKI, Shiva S.
SOMWARU, Agapi : “Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence from Developing Countries”, **American Journal of Agricultural Economics**, Vol.86, No.3, (August 2004), pp.795-801.
- MILBOURNE, R.
OTTO, V.
VOSS, G : “Public Investment and Economic Growth”, **Applied Economics**, Vol.35, No.5, (March 2003), pp.527-540.
- NAZMI, Nader
RAMIREZ, Miguel D. : “Public and Private Investment and Economic Growth in Mexico”, **Contemporary Economic Policy**, Vol.15, No.1, (January 1997), pp.65-75.
- OKSAY, Suna : “Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler (Reregulation) İhtiyacı ve Türk Finans Sistemi”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Oneri Dergisi**, Cilt.3, Sayı.14, (Haziran 2000).
- ÖZBEY, Funda R. : “Türk Sanayileşme Sürecinde Bütünleştirilmiş Stateji”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.11, Sayı.1, (Temmuz 2000), 75-93.
- RAM, Rati : “Productivity of Public and Private Investment in Developing Countries: A Broad International Perspective”, **World Development**, Vol.24, No.8, (August 1996), pp.1373-1378.

- RAMIREZ, Miguel D. : “Does Public Investment Enhance Labor Productivity in Chile: A Cointegration Analysis”, **North American Journal of Economics and Finance**, Vol.9, No.1, (1998), pp.45-65.
- RAMIREZ, Miguel D.
NAZMI, Nader : “Public Investment and Economic Growth in Latin America: An Empirical Test”, **Review of Development Economics**, Vol.7, No.1, (February 2003), pp.115-26.
- ROMER, Paul : “Idea Gaps and Object Gaps in Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, Vol.32, No.3, (December 1993), pp.543-573.
- ROY, Ghosh A.
BERG, Van den B. : “Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Time Series Approach”, **Global Economy Journal**, Vol.6, No.1, (2006), pp.1-19.
- SAATÇIOĞLU, Cem : “Doğrudan Dış Yatırımlar ve Türkiye”, **İSMMMO Mali Çözüm Dergisi**, Yıl.12, Sayı.61, (Ekim, Kasım, Aralık 2002).
- STIROH, Kevin J. : “Investment and Productivity Growth – A Survey from the Neo Classical and New Growth Perspectives”, **Industry Canada Research Publications Program Occasional Paper**, No.24, (June 2000), pp.1-63.
- ŞİMŞEK Mevlüde
BEHDİOĞLU, Sema : “Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi”, **Atatürk Üniversitesi İİBF. Dergisi**, Cilt.20, Sayı.2, (Eylül 2006), 47-65.

TANDIRCIOĞLU, Haluk

ÖZEN, Ahmet : “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.5, Sayı.4, (2003), 105-129.

TERZİ, Harun

KURT, Serdar : “Türkiye ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ekonomik Büyüme ve İşsizlik ile Kamu Harcamaları Arasındaki İlişki: Panel Veri ile Nedensellik Analizi”, **Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Sempozyumu 2005**, 297-310.

TERZİ Harun

OLTULULAR Sabiha : “Türkiye’de Ekonomik Büyüme –Enflasyon Süreci: Sektörler İtibariyle Ekonometrik Bir Analiz”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı.50, (2004), 19-33.

----- : “Enflasyon-Büyüme Sürecinde Sabit Sermaye Yatırımları”, **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.20, Sayı.1, (2006), 1-18.

YILMAZ Özlem G.

: “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı.2, (2005), 11-29.

ZOU, Yang

: “Empirical Studies on the Relationship between Public and Private Investment and GDP Growth”, **Applied Economics**, Vol.38, No.11, (June 2006), pp.1259-1270.

c. Tezler

- ARTAN, Seyfettin : İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Örneği: Yatırım Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi (1963-1999)", Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2000.
- GÖRGÜN, Tuğrul : Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara 2004.
- KARAÇUKA, Mehmet : Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.
- TEZCEK, Özlem : Türkiye’de Kamu Yatırımlarının 1980-90 Döneminde Gelişimi, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

d. Diğerleri

- DPT : Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004), Ankara, 2004
- DPT İnternet Adresleri : <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm>.
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2006/hedef.pdf>.
- <http://www.dpt.gov.tr/esk/2000/sunus2.ppt>, (06.11.06).

DTM : Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler (1996-2000),
Ankara, Ekim 2001.

DTM İnternet Adresleri : <http://www.foreigntrade.gov.tr / Ekonomi/Trkekon.htm>,
(05.11.2006).

<http://www.dtm.gov.tr Ekonomi/trkeko97/buyume.htm>,
(6.11. 2006).

<http://www.dtm.gov.tr/Ekonomi/trkeko98/buyume.htm>,
(07.11.2006).

<http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/turkekon99/reelek.htm>,
(07.11.2006).

http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/tr2000/reel_ekonomi.htm,
(13.11.2006).

www.foreigntrade.gov.tr / ead/ekonomi / sayi13/trecon.doc,
(14.11.2006).

Hazine Müsteşarlığı

İnternet Adresleri : http://www.hazine.gov.tr/stat/yabser/izin_sektorel.xls

<http://www.hazine.gov.tr/mevzuat/dyyk.htm>, (15.11.06)

http://www.Hazine.gov.tr / duyuru/basin/yoikkr_20020201.pdf, (15.11.2006).

TCMB İnternet Adresleri : <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>

[www.tcmb.gov.tr / yeni /duyuru/eko_program/program.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf), (08.11.2006).

TÜİK İnternet Adresi : http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf

EKLER

EK : 1 VERİ SETİ (Cari Fiyatlarla, bin YTL)

YIL	GSMH	KAMU SSY HAR.	ÖZEL SSY HAR.
1968	163,9	11	21
1969	183,4	13	26
1970	207,8	14	31
1971	261,1	16	36
1972	314,1	20	50
1973	399,1	25	63
1974	537,7	35	77
1975	690,9	55	101
1976	868,1	77	146
1977	1108,3	111	190
1978	1646	138	266
1979	2876,5	228	392
1980	5303	462	694
1981	8022,7	723	865
1982	10611,9	869	1165
1983	13933	1213	1586
1984	22167,7	1777	2507
1985	35350,3	3236	3879
1986	51184,8	5222	6449
1987	75019,3	7480	11011
1988	129175,1	11451	22286
1989	230369,8	17346	34490
1990	397177,6	27684	62208
1991	634392,8	47585	102571
1992	1103604,9	81295	177111
1993	1997322,6	143977	381529
1994	3887902,9	192052	760270
1995	7854887,2	328577	1553648
1996	14978067,3	763421	2994391
1997	29393262,1	1782699	5945673
1998	53518331,6	3359435	9662778
1999	78282966,8	5172830	12156009
2000	125596128,7	8602103	19971790
2001	176483953	11300047	22170344
2002	275032366,1	17335397	30146896
2003	356680888,2	17588271	39834913
2004	428932343	19314124	59467619
2005	486401032,3	24578000	74076000

Kaynak: DPT
TCMB

EK : 2 VERİ SETİ, (1987 = 100, bin YTL)

YIL	GSMH	KAMU SSY HAR.	ÖZEL SSY HAR.
1968	31635,2	2123,3	4053,5
1969	33002,6	2339,9	4679,8
1970	34468,6	2322,1	5141,7
1971	36897,4	2261,3	5087,9
1972	40279,2	2564,4	6411,0
1973	42255,0	2647,0	6670,4
1974	43633,2	2840,3	6248,6
1975	46275,4	3683,8	6764,8
1976	50438,0	4474,0	8483,2
1977	51944,3	5202,5	8905,2
1978	52582,2	4408,5	8497,6
1979	52324,2	4147,3	7130,5
1980	50869,9	4431,80	6657,29
1981	53316,8	4804,84	5748,54
1982	54963,2	4500,91	6034,01
1983	57279,0	4986,67	6520,09
1984	61349,8	4917,89	6938,19
1985	63989,1	5857,61	7021,54
1986	68314,9	6969,65	8607,30
1987	75019,4	7480,00	11011,0
1988	76108,2	6746,76	13130,59
1989	77347,3	5823,96	11580,10
1990	84591,8	5896,19	13249,19
1991	84887,1	6367,27	13724,85
1992	90322,5	6653,43	14495,32
1993	97676,6	7041,01	18658,20
1994	91733,0	4531,36	17938,16
1995	99028,2	4142,44	19587,17
1996	106079,8	5406,80	21207,29
1997	114874,3	6967,11	23236,76
1998	119303,1	7488,85	21540,27
1999	112043,8	7403,70	17398,49
2000	119144,5	8160,22	18945,87
2001	107783,1	6901,21	13539,97
2002	116337,6	7332,80	12752,02
2003	123165,1	6073,38	13755,33
2004	135308,0	6092,69	18759,24
2005	145650,6	7359,77	22181,72

Kaynak: DPT
TCMB

EK : 3 VERİ SETİ (milyon \$)

YIL	GSMH	DYY (Net)
1970	18326	58
1971	17428	45
1972	22438	43
1973	28506	79
1974	39132	64
1975	48281	114
1976	54733	10
1977	62157	27
1978	68382	34
1979	76605	75
1980	69749	18
1981	72775	95
1982	65936	55
1983	62192	46
1984	60758	113
1985	68199	99
1986	76463	125
1987	87733	115
1988	90974	354
1989	108675	663
1990	152393	684
1991	152352	810
1992	160748	844
1993	181993	636
1994	131136	608
1995	171979	885
1996	184723	722
1997	194359	805
1998	205977	940
1999	187664	783
2000	201463	982
2001	144606	3352
2002	182928	1137
2003	238408	1752
2004	301635	2883
2005	360876	9794

Kaynak: DPT

TCMB

World Development Indicators 2006

ÖZGEÇMİŞ

Salih TÜREDİ, 29.11.1982 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlköğrenimine 1988 yılında Samsun'da Gülsüm Sami Kefeli İlköğretim okulunda başlayıp 1993 yılında mezun oldu. 1993-1996 yılları arasında Trabzon Yunus Emre Ortaokulunu, 1996-1999 yılları arasında Trabzon Lisesini bitirdi. Lisans öğrenimine, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesinde 1999 yılında başlayan TÜREDİ, 2003 yılında mezun oldu. Aynı yıl, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Programına başladı. 2005 yılının Kasım ayında, şu anda da öğrencisi olduğu KTU Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı.

TÜREDİ, bekar olup İngilizce bilmektedir.